

TÁRSADALMI HELYZETFELTÁRÁS DÉL-HEVESBEN

Doktori (PhD) értekezés

Bogárdi Tünde

Gödöllő

2018

A doktori iskola

megnevezése: Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola

tudományága: regionális tudományok

vezetője: Dr. habil. Hajdú Zoltán
egyetemi tanár, MTA doktora
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

témavezető: Dr. Nagyné Dr. Molnár Melinda
egyetemi docens, PhD.
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1.	Bevezetés	5
1.1	A téma aktualitása	5
1.2	Problémafelvetés	5
1.3	A doktori értekezés célja és kiinduló hipotézisei	7
2.	Szakirodalmi áttekintés	8
2.1	A hátrányos helyzetű társadalom	8
2.2	A hátrányos helyzetű térségek	16
2.3	A dél-hevesi belső periféria helyzete, népesedési viszonyai	20
3.	Anyag és módszer	26
3.1	Kutatási helyszínek kijelölése	26
3.2	Kutatási módszerek	29
4.	Kutatási eredmények	35
4.1	A mintahelyek fontosabb mutatói Heves megyei összevetésben	35
4.2	Az első hipotézis vizsgálata	43
4.2.1	A rurális gettóképződés	44
4.2.2	Gettóképződés a mentális térben	48
4.2.3	A települési tér negatív megítélésének háttere	51
4.2.4	Települési jövőkép	59
4.3	A második hipotézis vizsgálata	61
4.3.1	Közlekedésföldrajzi helyzet	61
4.3.2	Térkapcsolatok	63
4.4	A harmadik hipotézis vizsgálata	68
4.4.1	Oktatási-nevelési kihívások	69
4.4.2	A szociális ellátórendszer kihívásai, kilátásai	71
4.4.3	A védőnői szolgálat	78
4.4.4	A humán ellátórendszer értékelése a kérdőíves felmérésben	80
4.5	A negyedik hipotézis vizsgálata	82
4.5.1	A közfoglalkoztatás gyakorlata	83
4.5.2	A helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei	86
4.6	Az ötödik hipotézis vizsgálata	88
4.6.1	Migrációs szándék a háztartásokban folytatott kérdőívek adatai szerint	89

4.6.2	Az átányi, kömlői és tiszánánai iskolák 7-8. osztályos tanulói körében végzett kérdőíves felmérés.....	90
4.6.3	A Dél-Hevesben élő és tanuló középiskolások perspektíváinak feltérképezése	98
4.7	Új és újszerű kutatási eredmények	105
5.	Következtetések és javaslatok	107
6.	Összefoglalás	111
7.	Summary.....	114
	Mellékletek.....	117
	M1. Irodalomjegyzék.....	117
	M2. Lakossági kérdőív	125
	M3. Általános iskolai kérdőív	130
	M4. Középiskolai kérdőív	133
	M5. Ábra- és táblázatjegyzék	137
	Köszönetnyilvánítás	140

1. Bevezetés

1.1 A téma aktualitása

Hazánkban, és azon belül is főként a perifériális, félperifériális helyzetben lévő térségekben az elsorvadás nem az elmúlt évtizedek folyománya. A közel 40 évnyi államszocializmus vidék-ellenes politikája, a falvak hagyományos agrártársadalmát lefejező téészesítés, illetve az urbanizációs folyamatok hatalmas károkat okoztak. A helyzetet tovább rontotta, hogy a rendszerváltozáskor megszűnt a munkahelyek körülbelül harmada. Ennek következtében rendkívüli mértékben fokozódott a korábban hivatalosan nem is létező munkanélküliség. Bár a hanyatlás nyilván nem általánosítható, hiszen vannak jól prosperáló vidéki térségek is – a kilátástalanság, jövőkép-nélküliség eluralkodása a falvaink jelentős hányadát jellemzi. Számos település esetében csak azért nem mondhatjuk, hogy az elnéptelenedés, kihalás lesz a falu sorsa, mert az ottani nyomor újratermeli önmagát.

Mindez az Észak-Magyarország tervezési-statisztikai régióban elhelyezkedő, de emellett egy speciális marginális alföldi térségnek is tekinthető dél-hevesi belső perifériát is jellemzi. Ha a hanyatlást demográfiai oldalról vizsgáljuk, a dél-hevesi térség falvainak többsége az 1930-as, 1940-es években érte el a demográfiai csúcst. Az akkori népesség közel 30%-a „tűnt el” azóta.

„Hálás és háládatlan feladat Magyarországon a falusi problémák vizsgálata.” – írta Enyedi (1980, 7) több mint három és fél évtizeddel ezelőtt. Bár léteznek jól prosperáló falvak, vidéki térségek, úgy vélem, kiemelten fontos foglalkozni azon térségekkel és az ott élő emberekkel, ahol nem ez a jellemző. Ezeken a helyeken „a magyar vidék lassan két évtizede folyamatosan halad lefelé egy olyan lejtőn, amely már napjainkban is kaotikus állapotokat idéz elő”. (Szretykó 2008, 7) Ez önmagában is magyarázza a téma fontosságát. Ráadásul ma már az is bizonyos, hogy „a magyar vidék felemelkedése nélkül az ország a gazdasági- és szociális válságból nem talál kiutat magának” (Szretykó 2008, 11), azaz a kérdéses téma kutatása, a lecsúszottság értelmezése és orvoslása nem csupán a konkrét válságos állapotú helyszínek továbbfejlesztésének érdekében fontos, hanem összességében a kiegyenlített területi fejlődés jegyében az ország egésze érdekében is.

1.2 Problémafelvetés

A dél-hevesi belső periféria a belső perifériák azon csoportjába tartozik, mely kialakulásának legfőbb oka, hogy a közigazgatási és a tájhatár nem esik egybe. Dél-Heves, a Közép-Tisza-vidéken és egyúttal az Észak-Magyarország tervezési-statisztikai régióban helyezkedik el, mégis egy speciális marginális alföldi térségnek tekinthető. Dél-Heves fogalma fedésben van a Hevesi járással, ennek a térségnek a vizsgálata képezi a dolgozatom tárgyát.

A dél-hevesi klasszikus belső periféria településeinek példáján bemutatom, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi státus különféle tünetekkel jár együtt. Nem a népességfogyás a legfenyegetőbb, de kétség kívül ez is a probléma része. A vizsgált térségben a legjelentősebb népességvesztést Zaránk, Pély, Átány és Tarnaszentmiklós szenvedte el. Zaráknak 1930-ban közel 1400 lakosa volt, amely 2011-re harmadára csökkent (nem érte el a 440 főt), Pély és Átány lakosságszámának több mint felét veszítette el, Tarnaszentmiklós pedig szintén közel 50%-os csökkenést könyvelhet el. A legszélsőségesebb eset Szárazbő példája, amelynek lakossága a II. világháború előtt 350-400 főt tett ki. Az egykor kéttantermes iskolával rendelkező uradalmi birtok lakossága a front megérkezésekor a közeli falvakba menekült. A korábban virágzó tanyaközpont elpusztult (Szuromi 2008). A népességcsökkenésnél is jelentősebb problémának tekinthető azonban a helyi társadalom helyzetének romlása, illetve a társadalmi összetétel változása.

A hevesi kistérségben található 15 falu többségében az elöregedésből, elnéptelenedésből adódó korszerkezeti torzulás azonban nem mutatható ki. Sőt: fiatalos-fiatalodó korstruktúra mutatkozik. Itt kell azonban megjegyezni, hogy ez gyakran az alacsony társadalmi státusú cigányság egyre növekvő arányával magyarázható. A problémát súlyosbítja, hogy a megélhetési lehetőségek beszűkültek, a helyi gazdaság élénkítését szolgáló beavatkozások többnyire kevés sikerrel jártak.

A hátrányos helyzet értelmezésére jó kiindulópont a Beluszky-Sikos (2007) szerzőpáros által végzett falutipologizálás. Az általam vizsgált térség településeinek döntő része a rossz munkaerő-piaci helyzetű, közepes méretű, stagnáló népességű, sok kiingázóval rendelkező falvakhoz lett sorolva. Ezekről a szerzőpáros megállapítja, hogy „első ránézésre” leginkább a tradicionális falu képzetét keltik, azonban amennyiben az ún. „kemény” adatokat nézzük, „tradicionális” szerepkörük nem igazolódik. A magyarországi falvakban, de e falutípusban fokozottan jellemző az ingázás, illetve az említett típus községeinek közös jegyeinek számít, így Átányt, Kömlőt és Tiszanánát is jellemzi a kifejezetten kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet következményének tekinthető alacsony aktív keresői arány, amely a helyi gazdaság erőtlenségével, illetve a kedvezőtlen makroregionális és közlekedési helyzettel magyarázható. A Beluszky-Sikos (2007, 267) szerzőpáros megállapítása szerint e falvak jellemzője, hogy hanyatló települések. Mindez azonban „nem a demográfiai folyamatokban, a lakosságszám alakulásában nyilvánul meg, hanem gazdasági bázisukban, munkaerőpiaci helyzetükben, társadalmuk – viszonylagosan! – kedvezőtlenebbé váló helyzetében, környezetük – városaik – instabillá válásában”. Megállapíthatjuk tehát, hogy a „hagyományosan hátrányos helyzet, a hagyományosan kedvezőtlen állapotú társadalom, a nyolcvanas évek második felétől rosszabbodó helyzet – (...) a munkaalkalmak s az ingázás lehetőségeinek csökkenése, az életképes agrárüzemi szerkezet kialakulásának elmaradása –, az elszegényedés, a tradicionális életforma elemeinek fennmaradása, a közepes faluméret, a csekély népességvesztés és a nem különösen kedvezőtlen demográfiai állapot jellemzi”. (Beluszky-Sikos 2007, 273)

Mindezekből kiindulva kísérletet teszek statisztikai adatok és terepkutatási tapasztalatok alapján a Beluszky-Sikos szerzőpáros (2007, 335) által felvázolt „elnéptelenedés → leromlás → a szegénység beköltözése → népességnövekedés → fiatalos korstruktúra → magas természetes

szaporodás” láncolat ismertetésére, amely kapcsán megállapítható, hogy e folyamat a leszakadó térségeket olyan spirálba kényszeríti, amelyből a kitörés külső segítség nélkül lehetetlen.

1.3 A doktori értekezés célja és kiinduló hipotézisei

Az általam korábban már lehatárolt térség problémáinak mélyebb megismerésére a módszertani fejezetben levezetett módon három településen (Átányon, Kömlőn és Tiszanánán) átfogó helyzetfelmérést készítettem, mellyel a célom a társadalmi, gazdasági és térszerkezeti törésvonalak feltérképezése, a lokális probléma-percepciók értelmezése, a helyben vizsgált társadalmi, gazdasági felzárkóztatási folyamatok kritikai értékelése volt. Célul tűztem ki a mintaterület problémáinak és ezen keresztül a hátrányos térségek hátrányainak kiküszöbölésére irányuló javaslatok kidolgozását is.

Eredeti kutatási céljaimat a következőképpen lehet összefoglalni:

1. Milyen tényezők járultak, járulnak a térség válságállapotához, hátrányos helyzetéhez?
2. Megfogalmazni, hogy ezek közül melyek a történeti determinizmusok, és melyek azok a tényezők, amelyek fejlesztési programok segítségével kiigazíthatóak?
3. Megvizsgálni, hogy milyen jövőt látnak a helyiek a saját településük előtt?
4. Javaslattétel a mintaterület problémáinak és ezen keresztül a hátrányos helyzetű térségek hátrányainak kiküszöbölésére.

A kutatás eredményeként a célom az volt, hogy felvázolhatóak legyenek azon beavatkozási területek és eszközök, amelyek segítségével a helyzetelemzés során bemutatásra kerülő folyamatok megállíthatók, visszafordíthatók.

Az említett célok mentén az alábbi hipotézisek fogalmazódtak meg:

1. A dél-hevesi térségben gettósodási folyamat zajlik, amely megjelenik, leképeződik a mentális térben is.
2. A megközelíthetőségi problémák a gettósodási folyamatot fenntartják.
3. A helyi társadalom hátrányos helyzetű problémahalmaza a humán ellátórendszer leterheltségét vonja maga után.
4. A gyenge munkaerőpiaci potenciál kikényszeríti a foglalkoztatás alternatív megoldásait.
5. A dél-hevesi fiatalok helyzet- és jövőképe tükrözi a települések kilátástalan munkaerőpiaci potenciálját.

2. Szakirodalmi áttekintés

A vidéki Magyarország falvai sajátos fejlődési utat jártak be az elmúlt évtizedek során. Nemcsak a rendszerváltás indított be kedvező és kedvezőtlen folyamatokat. Mivel a falvakban zajló társadalmi, gazdasági folyamatokról is szükséges egy átfogó, megbízható helyzetképet megrajzolni, ezért a rendszerváltást követően számos fórum, falukonferencia, kerekasztal-beszélgetés zajlott arról, hogy a falvakban végbemenő társadalmi, gazdasági folyamatok megismerésére mélyfúrásokra van szükség. Varga erős kritikával 2005-ben úgy fogalmazott, hogy a vidéki, falusi társadalmi viszonyokat több oldalról, különböző tudományok képviselői ugyan folyamatosan vizsgálják (közgazdászok, szociológusok, történészek, geográfusok stb.), ám az egyébként egy-egy részterületen zajló vizsgálatok nem elegendőek ahhoz, hogy a falvakat, mint funkcionális egészet értelmezni tudjuk (Varga 2005). Márpedig ott, ahol a negatív tendenciák fölerősödtek, ahol csökken a munkalehetőség, növekedik a szociális ellátást igénylők száma, ahol folytatódik a demográfiai erózió, romlik a közbiztonság, ott szükség van a jelenségek természetét közelebbről is szemügyre venni. Önálló kutatásom egyik legfőbb indítéka épp ez volt. És ez nemcsak az önálló kutatásom irányait határozta meg egy alapvetően hátrányhordozó vidéki térségben, hanem a szakirodalmi áttekintésemet is. A következőkben a dolgozatom szempontjából fontosabbnak tekinthető hátrányos helyzetet magyarázó társadalmi és térbeli tanulságokat összegzem.

2.1. A hátrányos helyzetű társadalom

Mivel a települési tér élhetőségét, értékét alapvetően meghatározza a helyi társadalom, az ezen belüli hátrányos helyzetű társadalmi csoportok jelenléte, ezért először ezzel a kérdéskörrel foglalkozok. Kiindulópontom, hogy a helyi társadalom sehol sem homogén. Nominális, azaz számszerűsíthető, és úgynevezett graduális, azaz minőségi jegyekben elkülöníthető eltéréseket mutatnak az egyes társadalmi csoportok (Vingender 2007). A nominális és graduális jegyek jól mutatják a Ferge (2000) megfogalmazásában létrejövő „elszabaduló” egyenlőtlenséget. Az elszabaduló egyenlőtlenség egy alternatív formája a hátrányos helyzet.

A hátrányos helyzet fogalma nem egységes. Számos definíció létezik, amelyek leginkább egymást kiegészítve tudják valójában bemutatni a hátrányos helyzet értelmezési kereteit. A fogalmat használjuk egyénre, családra, társadalmi csoportra, illetve településre, régióra is. Ha a fogalom használatának történeti kezdeteit kutatjuk, először az oktatásügyben találkozunk vele. Az 1960-as években kezdték el a rosszabbul teljesítő, lemaradó tanulókra használni (Papp 1997). Liskó (1997) is egyértelműen a szociokulturális háttérhez köti a fogalom-meghatározást, melynek faktorai közt szerepel a szülők alacsony iskolai végzettsége és jövedelme, az instabil család, a nagycsaládok, a család hiánya, a mikrokörnyezet devianciája, illetve az etnikai hovatartozás.

Ma már tágabb értelmezésben használjuk a hátrányos helyzetet. A leginkább elfogadott nézetek némileg összhangba hozták a fogalmat a Townsend-féle (1979) objektív/ relatív depriváció fogalommal. A depriváció Townsend értelmezésében az jelenti, hogy az adott egyén vagy társadalmi csoport hiányában van azon erőforrásoknak, amelyek lehetővé tennék számára az adott társadalomban elfogadott életszínvonal fenntartását. Andorka is azonosítja a hátrányos helyzetet a deprivációval, ami a valamitől való megfosztottság magyar fordításaként értelmezhető, vagyis „relatív lemaradást jelent, és nemcsak jövedelmi, hanem egyéb hátrányokra (...) is vonatkozik” (Andorka 2006, 118). A többszörösen hátrányos helyzet pedig e hátrányok halmozódása. Így jutunk el az „underclass” fogalmához, ami Dahrendorf (1994) felfogása szerint a legszegényebb, leginkább kirekesztett rétege a társadalomnak, amiről az a közfelfogás, hogy: „... a többségi osztályban sokan szeretnék, ha egyszerűen eltűnnének, s ha ezt megteszik, hiányukat aligha fogja valaki is érzékelni.” (Dahrendorf (1994, 255). Nyilvánvalóan ez a közfelfogás meglehetősen szélsőséges, szakmailag egyáltalán nem tekinthető kíváncsnak. Fontosnak tartom, hogy a társadalmi problémáink ne a közgondolkodás ilyen módon megfogalmazott áramlatai szerint kerüljenek nyugvópontra.

A deprivációt tehát egy többdimenziós szegénységfelfogásként értelmezhetjük, hiszen figyelembe veszi az oktatási, munkaerőpiaci, jövedelmi, lakhatási dimenziókat. Értelemeszerűen, amennyiben ezen erőforrásoknak nincs birtokában az egyén vagy társadalmi csoport, akkor nem tud megfelelni az adott társadalomban elfogadott (és elvárt) normáknak. (Higgs-White 2000 id. Koós 2015). Castel (1993) modellezte is ezt, amikor a depriváció kérdését egy koordináta-rendszerben értelmezte, ahol az egyik tengely a munkához való viszonyt, a másik a társadalmi-családi társas köteleket jelöli. A modellben Castel (1993) az ún. „szociális kohézió zónáin” kívül jelölte ki a depriváció tartományát.

A hátrányos helyzet valójában tehát sokkal többet jelent, mint a hagyományos (jövedelmi) szegénység. A „szegénység szubkultúrája” ugyanis az átlagostól teljesen eltérő életstratégiákat követel (Kemény-Gábor 1992): ez a legjelentősebb különbség a középosztályból lecsúszottak és a nyomorban élők közt (Vecsei 2017). Itt fontos azt is kihangsúlyozni, hogy a hagyományos szegénység-fogalom (jövedelmi szegénység és az ebből fakadó hátrányok), illetve a hátrányos helyzet definíciója még a szakirodalomban sem különül el egyértelműen (Andorka 2006).

Emiatt érdemes körüljárni, hogy kit tekint a szociológia tudománya tartós szegénynek. Spéder (2002) öt jellegzetes formát különböztet meg: a hagyományos szegénységet (iskolai végzettségéből ered), az új szegénységet (munkaerőpiacról való kiszorítottság), a demográfiai szegénységet (pl. kisgyermekesek, egyszülős háztartások), a szociálgeográfiai szegénységet – amely a területi és települési egyenlőtlenségekből következik – és az etnikai szegénységet. Annak ellenére, hogy Spéder a tartós szegénység rendszertanában nem kezeli önálló elemként a rurális szegénységet, mégis egyre több olyan irodalom jelenik meg, amely kiemeli ennek a területnek a különállóságát. Milbourne (2004 id. Kovách 2010); Cloke és társai (2003 id. Kovách

2010) szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy nemcsak növekszik a rurális szegénység, de annak korábban kevésbé jellemző formái is egyre inkább tért hódítanak, például a hajléktalanság és annak megjelenése a vidéki térben is (Milbourne 2004 id. Kovách 2010; Cloke és társai 2003 id. Kovách 2010).

A Higgs-White szerzőpáros (2000 id. Koós 2015, 55) négy megközelítési módot határozott meg a szegénység vizsgálata során:

- „egyrészt a hagyományosnak mondható egyetlen, jövedelmi dimenzióban értelmezett szegénységfelfogás (poverty),
- másrészt a több dimenzióban értelmezett hátrányt (depriváció),
- harmadrészt a több dimenzióban időbeli folyamatként megélt társadalmi kirekesztést (exclusion),
- negyedrészt a kérdést egyenlőtlenségként megragadó irányzatot”.

Pető (2005, 8) három típusát különbözteti meg a hátrányoknak: az egyéni helyzetből eredeztethető hátrányokat, a jól körülhatárolható csoporthoz tartozásból eredő hátrányokat, illetve a „halmozottan hátrányos helyzetben lévő, a társadalomból ki-, vagy leszakadó egyének hátrányait”, mely utóbbi bekövetkezése szinte törvényszerű. Kerülő (2002) pedig öt olyan körülményt határozott meg, amelyek a hátrányos helyzetet eredményezik: a családi életciklusból, a munkaerőpiacról, a területi egyenlőtlenségekből, az iskolai végzettségből és képzettségből, illetve az etnikai hovatartozásból fakadó hátrányokat. Pásztor (2017) a szokványosnak tekinthető háttértényezőkön túl szintén megemlíti a regionális egyenlőtlenségeket is, mint a hátrányos helyzet egyik meghatározó háttértényezőjét.

A hátrányos helyzet okait vizsgálva Ferge (1991) és Gáti (1982, 1983) négy – egymással szorosan összefüggésben álló – okot különít el: biológiai-fiziológiai okokat (pl. életkorból adódóan vagy betegséggel, fogyatékkal összefüggésben), egyéni okokat (pl. bűnözés, alkoholizmus), egyszerre egyéni és társadalmi okokat, illetve a főként társadalmi eredetű okokat, amelyek a társadalomból következnek.

A hátrányos helyzet kialakulása tehát összetett, és a probléma súlyosbodása egyértelműen összefügg részben a pártállami rendszer összeomlásával, részben az utána létrejövő új gazdasági és társadalmi struktúrákkal. Kovách a 2007-es tanulmányában három mélyreható átalakulást eredményező folyamatra vezette vissza a problémát. A három folyamatról a szerző, mint három struktúraváltásról beszél, melyek egyidejű együtt hatása eredményezte a hátrányok felerősödését. Mindennek lényege, hogy „a parasztság hanyatlásának végső szakasza egybe esett a szocializmus rendszerének lebomlásával, valamint a globalizálódással és az európai

integrációval” (Kovách 2007, 203). A hátrányos helyzet kialakulásának miertje a vidéki térben G. Fekete (2015) és a Beluszky-Sikos szerzőpáros munkáiban is (2007; 2011) visszaköszön. A szerzők mindannyian egybehangzóan hangsúlyozzák, hogy a rendszerváltást követően a vidéki megélhetést alapjaiban ingatta meg az állami nagyüzemi mezőgazdasági rendszer széthullása nyomán kialakult tömeges munkaerő-felszabadulás (G. Fekete 2015; Beluszky-Sikos 2007; Beluszky-Sikos 2011), aminek egyenes következménye volt számos helyen a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok problémáinak elmélyülése.

A tüneteket Beluszky-Sikos (2007) szerzőpáros a következőkép felvázolt fel: „elnéptelenedés → leromlás → a szegénység beköltözése → népességnövekedés → fiatalos korstruktúra → magas természetes szaporodás.” A láncolatról szólva megállapították, hogy egyes településeken „harmadik világbeli a természetes szaporodás” (Beluszky-Sikos 2007, 335).

G. Fekete (2009) a gettósodó, erőforrásaikat felélő aprófalvakban szerzett tapasztalatai alapján a tüneteket a következőképp összegezte:

- az itt élő, pontosabban itt rekedt családok bevételei a szociális transzferekből, illetve az alkalmi munkalehetőségekből származnak”.
- „roma lakosság nagy aránya, illetve a szegénységben élő roma és részben nem roma családok koncentrációja;
- a szegény, roma gettók kialakulása megkezdődött a szocializmus időszakában, a rendszerváltás és a vele járó tömeges munkanélküliség, elszegényedés felgyorsította és véglegessé tette ezt a folyamatot;

A gettók kialakulásának értelmezésekor fontos elkülönítenünk a „de jure” és a „de facto” szegregációt. Az előbbi kormányzati intézkedés, az utóbbit társadalmi folyamatok hozzák létre (Raffel 1998; Unger 2007). Ludwig (2008) szerint a „de facto” szegregáció akkor alakul ki, ha a tanuló a lakóhelyén jár iskolába, hiszen ha az adott településen vagy városrészben a kisebbség generációs többséget alkot, logikus következmény, hogy az iskolában is többségbe kerül. Ludwig (2008) szerint mindez csak a területi szegregáció megszüntetésével orvosolható. (Ez a megoldási javaslat azonban nem ad választ arra a problémára, ha nemcsak településrészek vagy települések esetében jelenik meg ez a fajta szegregáció, hanem egész térségeket érint.). A Kertesi-Kézdi (2004) szerzőpáros rámutat az alacsony státusú családok gyermekeinek lakóhelyi elkülönülésére, előfordulásukra bizonyos típusú iskolákban vagy egy iskolán belül bizonyos típusú osztályokban. Havas (2008, 122) meghatározása azonban már egyértelműen utal arra, hogy ebben a cigányság fokozottan érintett: „a szegregáció, a halmozottan hátrányos helyzetű és különösen a roma gyermekek iskolai elkülönítése”. Zolnay (2008, 552) felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar oktatáspolitikai „színvak”, tehát a támogatások a halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat célozzák, ugyanakkor tény, hogy körükben felülreprezentáltak a cigány származásúak.

Szűcs (2010) extrém mértékben szegregálnak azon iskolákat tekintve, amelyek tanulói között 50% fölötti a halmozottan hátrányos helyzetű diákok aránya, és szintén 50%-ban határozza meg – Havas (2008) definíciójához hasonlóan – a gettóiskolák kritériumát, vagyis azon intézményeket tekintve gettóiskoláknak, amelyekben a cigány tanulók aránya előtérbe került az arány fölött van. Mindez kialakulhat azért, mert a helyi lakosságban az iskolás korúak között többségbe kerül a cigány népesség, de amiatt is, hogy a nem cigány/roma szülők elviszik más intézménybe (akár más településre is) a gyermekeiket („white flight” jelensége) (Petrova 2004). E folyamat zajlott le az általam vizsgált települések iskoláiban is, így lett – Szűcs (2010) meghatározásait használva – extrém mértékben szegregált és egyben gettóiskola az átányi, a kömlői és a tiszánánai állami iskola is.

Számos tapasztalat mutatja, hogy a szegénység, a marginalizáció és a szegregáció bár nem azonos fogalmak, közöttük mégis szoros és kölcsönös kapcsolat van (Atkinson 1998). Mayer (2009) rávilágít, hogy mindezek következményeként „a magyar társadalomban a piactudásra történt áttérést követően veszélyes törésvonalak alakultak, amelyek a társadalmi integráció, a társadalmi kohézió kialakulásának és megszilárdulásának legjelentősebb akadályává váltak. Az új társadalmi szerkezet, amely ennek nyomán kialakulni látszik, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket számos területen elmélyítette, úgy tűnik, tartósította is, és ez a tény mind rövid, mind pedig hosszabb távon súlyos társadalmi feszültségek forrásává válhat.”

A vidéki szegénység problémaköre ma a magyar társadalmat sújtó egyik leghangsúlyosabb kérdés (Kovács 2010). Tickmayer (2006) rávilágít arra, hogy a vidéki szegénység karakteresen eltér a sokkal jobban ismert és kutatott városi szegénységtől. Tickmayer (2006) a vidéki szegénység hátterében három típus-csoportot különböztet meg: egyéni, strukturális és középszintű okokat. Egyéni magyarázatnak tekintve a különféle demográfiai okokat (pl. alacsony iskolai végzettség, kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet, nemi, etnikai hovatartozás, családi állapot). Strukturális okok alatt a modernizációt, a gazdaság változásait, átrendeződési folyamatait érti, amelyek szintén jelentős mértékben hozzájárulhatnak a vidéki szegénység növekedéséhez. A középszintű elméletek ezek ötvözetét teszik felelőssé.

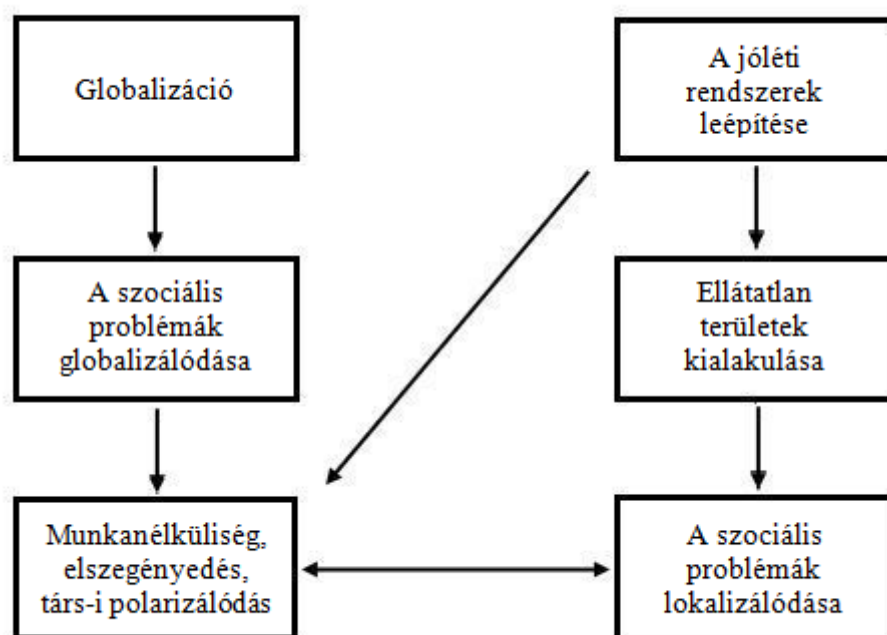
A vidéki szegénység kapcsán fontos tény, hogy ezek összefügghetnek a társadalmi és térbeli kirekesztődéssel, amely folyamat sokszor a munkaerőpiac fragmentáltságára és fragmentáló hatására vezethető vissza (Kovács 2010). Shucksmith és Chapman (1998) két évtizeddel ezelőtt arra is rávilágított, hogy a helyi társadalom egyes tagjainak/csoportjainak deprivációját erősíti, ha kimaradnak a fejlesztési projektekből. Gyakori tünet a vidéki szegénység etnicizálódása is (Ladányi 1999, Ladányi-Szelényi 2004; Kemény-Jankó 2003), a nagy tömegű, alacsony képzettségű, munkanélküli roma/cigány népesség térbeli koncentrációja a hátrányos helyzetű térségekben, településeken, mely szintén kiemelt problémát jelent.

A hátrányt generáló folyamatok okaként sokan a szociális ellátórendszer és az oktatás elégtelen működését is indokként jelenítik meg (Virág 2007). Tehát nemcsak a szociális, de az iskolarendszer is jelentősen hozzájárulhat a vidéki szegénység növekedéséhez. Ha ezek nem szolgálják jól az eredeti célt, a társadalmi egyenlőtlenségek és hátrányok mérséklését, hanem ezek ledolgozása helyett azok fokozódásához járulnak hozzá (Gazsó 2008; Ritók 2017), akkor a helyi fiatalok életesélyei leszűkülnek, ami egyúttal a helyi társadalom humán erőforrásának leértékelődését is eredményezi (Gazsó 2006). Éppen ezért úgy vélem, fontos felismerése Kovácsnak (2010), hogy a szociális (és oktatási) ellátórendszernek, segélyeknek ki kell alakítani egy speciális falusi körülményekre adaptált változatát (Kovács 2010). Ennek hiányában ugyanis – nemcsak 2010-ben, de napjainkban is – a vidéki kistélepek végett például szociális segítő tevékenység és a szociálpolitikai intézkedések hatékonysága jelentősen elmarad a várostitól. Bódi (2008) az ellátórendszer szerkezeti, funkcionális problémáiban és a forráshiányban látja mindennek okait.

Ugyanezt erősíti meg Nagy-Timár-Nagy-Velkey (2015, 48-49), akik arra hívják fel a figyelmet, hogy miközben az állami intézmények feladata a társadalmi-térbeli különbségek mérséklése, az integrációs folyamatok elősegítése, valójában eredeti céljukat nem teljesítették az elmúlt két és fél évtizedben. „A közszolgáltatások fedezetét biztosító források folyamatos szűkülése, a reintegrációs kezdeményezések gyengesége, esetlegessége/hiánya, és – e feltételek mellett – az állami alapszolgáltatások helyi önkormányzatokon keresztül történő szervezése is a vidéki térségek marginalizációs folyamatait erősítették.” Mindemellett a szolgáltatások minőségi különbségei a hátránykompenzálás helyett tovább erősítették e leszakadó térségek, települések társadalmának hátrányos helyzetét, sok esetben a szegregáció erősítése mellett (Kertesi-Kézdi 2004).

A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok problémái végső soron tehát a helyi ellátórendszerekben is lecsapódnak (Szabóné 2004; Varga 2011; L. Ritók 2017). Farkas (2012, 268) megfogalmazza, hogy „a globálisan és nemzeti szinten ignorált és kielégítetlen szükségletek, szociális problémák lokalizálódnak, olyan terheket rakva a helyi ellátásokra, amelyekkel azok képtelenek lesznek megbirkózni.”. A globális folyamatok, a rendszerváltás okozta válságfolyamatok jóléti rendszert kikezdő mechanizmusai a szociális problémák egyre kiterjedtebbé válását eredményezik. Ennek eredményeként erősödik a társadalmi polarizáció; miközben a lokálisan megjelenő növekvő szociális problémákra egyre kevésbé lesz hathatós válasz, azaz ellátatlan területek jönnek létre. (Fábián 2001) (1. ábra).

1. ábra: A szociális problémák globalizálódása és lokalizálódása

Forrás: Fábián (2001, 82)

Mivel egy hátrányos helyzetű térségben alapvető fontosságú, hogy a fiatal generáció miként él benne, ezért rendkívül fontosnak tartom a Magyar Ifjúság Kutatások több mint egy évtizedes gyűjteményéből kiemelni, hogy mit tekintenek a fiatalok általában problémának. 2000 óta minden ifjúságkutatásban megjelenik, hogy a fiatal generáció a munkanélküliség és a szegényes egzisztenciális viszonyokat tekinti a legnagyobb hátrányhordozónak. A hátrányos helyzetű fiatalok esetében ezek a problémák szociális segítség-nyújtás nélkül szinte egyáltalán nem kezelhetők. Éppen ezért a következőkben megvizsgálom, hogy a szociális ellátórendszeren belül a gyermekjóléti szolgáltatás milyen formában működik ma Magyarországon. A gyermekjóléti szolgáltatás egyik legfőbb feladata a prevenció. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény kapcsán írja Strauszné (1998), hogy a törvény célja többek között a szemléletformálás és társadalmi tolerancia befolyásolása is volt. Fontos, hogy a családból való kiemelés az utolsó lehetőség legyen, így cél a családban való gondozás, a családgondozás. „A cél az, hogy minél több gyerek számára biztosítható legyen a hosszú távú, állandóságot és érzelmi biztonságot nyújtó környezet, amely lehetővé teszi az optimálist leginkább megközelítő szocializációt”. (Herczog 1997, 212) Az, hogy mennyire tekint a társadalom egy családot nevelésre „alkalmasnak”, nagyban függ attól, hogy milyen a család gazdasági, szociális státusza. Noha az 1997. évi gyermekvédelmi törvény óta gyereket családjából anyagi körülményei miatt kiemelni nem lehet, a társadalmi szemléletváltásra még várni kell. Mivel más-más szocializációs háttérrel rendelkezünk, így azt, hogy mit tekintünk elfogadhatónak, nagyon relatív. „A gyermekvédelem célja ... csak olyan tevékenység lehet, ami a lehetőségek legvégső határáig tiszteletben tartja a családok életmódját, életstratégiáját, szokásrendszerét, tradícióit. Ehhez minél fiatalabb kortól

biztosítja a feltételeket, a szükséges ismeretek, készségek, minták elsajátításához. Ugyanakkor biztosítja a szükséges és elégséges beavatkozást a gyerek érdekének védelmében” (Herczog 1997, 15). Ennek szellemében kell szerveződnie a szolgáltatásoknak is a gyermekjóléti szolgálatokon belül, és ilyen attitűd lehet segítségére a családgondozóknak is a munkájuk során. Ez a célmeghatározás összhangban áll a legfőbb gyermeki jogokkal is (saját családi környezet – ehhez támogatás, fejlődéséhez biztonságos környezet stb.). Ezt szolgálja az 1997. évi XXXI. törvény is, amelyről 1997-ben a következőket írták a gyermekjóléti szolgálatok kapcsán, amely egy szemléletváltás eredménye: „A preventív gyermekvédelem szakmai megerősödéséhez, fejlődéséhez várhatóan nagy segítséget jelentenek(hetnek) a településeken megalakuló Gyermekjóléti Szolgálatok (szolgáltatások)” (Strausz 1998, 8). Ez a megállapítás is hangsúlyozza a gyermekvédelem preventív szerepét, amelyben a gyermekjóléti szolgálatnak fontos szerepet szánunk. A társadalom érdeke is, hogy, a családok jól működjenek, és egy olyan intézmény, ami segíthet abban, hogy a család jól működjön, érdemes arra, hogy minden támogatást megkapjon a munkájához. „A pszichoszociális funkció megvalósítása ugyanakkor a társadalom számára is kulcsfontosságú... a család a társadalom egész rész-rendszere, a társadalomnak tehát primer érdeke, hogy ez a rész-rendszer jól működjék” (Bánlaky 2001, 38). Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a gyermekjóléti szolgáltatást végző intézmények klienseinek családjai az alsóbb rétegeket képviselik a társadalomban, azokat a csoportokat, melyek nem tudják kielégíteni szükségleteiket a különböző színtereken, gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. A hatékonyság természetesen nagyon nehezen mérhető, és ez sem kedvez a gyermekjóléti szolgálatoknak. Herczog (1997) szerint a mérésben objektív, és szubjektív szempontoknak kell megfelelni. Objektív szempontok a gyermek biztonsága (érzelmi, fizikai), a szükségtelen kiemelések elkerülése, a megerősített családi funkciók, a költség-hatékonyság. Szubjektív szempontok a kliens elégedettsége, az ellátórendszerben dolgozók elégedettsége, kielégítő pénzügyi feltételek, a közösség véleménye (Herczog 1997, 193).

Ma a gyermekvédelem legfőbb alapelve a kliens-centrikusság (Hegyesi-Talyigás 2009). Az 1997. évi törvény általános rendelkezései között is megtaláljuk ezt az alapelvet. A kliens-centrikusság nem jelenhet meg máshol, mint a kliensekkel való kapcsolatban. A gyermekjóléti szolgálat kliensei elsősorban a gyerekek, és mivel ők a családi rendszer részei, így foglalkozik a családdal is. A gyermekjóléti szolgálatok tevékenysége akkor jó, ha kiterjed az összes gyermekre. Ha a szolgáltatások ténylegesen elérnék a problémával nem rendelkező családokat is, azaz többek között lehetővé válna, hogy a társadalomban is felgyorsuljon a szemléletváltás. A szolgáltatás igénybevételének megbélyegzettsége is megszűnhetne, ha nem csak a „problémás” kliensek vennék igénybe a szolgáltatásokat. Összességében elmondható tehát, hogy a gyermekjóléti szolgálatok a gyermekvédelmi rendszer olyan részét képezik, ahol a prevenció áll a középpontban (még ha nem is az elsődleges). Ezzel együtt számos hiányosság, fejlesztésre váró része van a gyermekjóléti szolgálatok munkájának, mint például a jelzőrendszer hatékonyabb működtetése, illetve az intézményről való pozitív kép erősítése, amely által növekedhet a társadalmi elfogadottsága (az intézménynek, illetve a klienseinek egyaránt). Ezeket mindenképp fontos ismerni, figyelembe venni, amikor arról beszélünk, hogy miként tudnak működni, vagy

talán, ami még jobb megfogalmazás, helytállni például egy olyan térségben, ahol a problémák koncentráltan vannak jelen.

Ugyanakkor az is tény, hogy a társadalmi helyzet átörökítésében, a változások elindításában a család és az iskola szerepe döntő. A társadalmi viszonyok újratermelése a családban kezdődik, jellemző, hogy míg a kedvező társadalmi helyzetet tudatosan, addig a kedvezőtlen nem szándékosan örökítik tovább (Pető 2005; Farkas 2012). Bourdieu (1978) kulturális reprodukciónak nevezi a folyamatot, mely során a gyermek a szülei segítségével elsajátítja azt a kulturális tőkét, melynek hiánya a későbbiekben bepótolhatatlannak bizonyul. Ahogy ezt Pető (2005) megfogalmazza: az oktatási rendszer már csak jutalmazza a korábban megszerzett készségeket vagy bünteti azok hiányát. Coleman (1998) mindennek kapcsán kiemeli, hogy azon kutatások során, melyek a családi háttér iskolai teljesítményben betöltött szerepét vizsgálják, a családi háttérrel egységként kezelik, érdemes különböző tényezőket elkülöníteni: a család gazdasági tőkéjét, azt az emberi tőkét, amely a szülők iskolázottságától a családot jellemző szellemi közegig terjed, illetve a társadalmi tőkét, amelybe nemcsak a szülő-gyermek közötti, de a rokoni kapcsolatok is beleszámítanak. Az egyenlőtlenség nemcsak az egyén/család/csoport aktuális pozícióját határozzák meg, de jövőbeni esélyeiket is (Andorka 2006).

2.2. A hátrányos helyzetű térségek

A hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű térség megnevezésekkel az 1980-as évek területfejlesztési terveiben találkozhatunk először, míg az 1990-es évek jellemző szóhasználat az elmaradott térség vagy válságövezet, válságzóna kifejezés volt. 2007-ben a Központi Statisztikai Hivatal 47 hátrányos helyzetű térséget határozott meg, melyek között 33 leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérség van. (A kutatási mintaterületem ez utóbbihoz tartozik.) A besorolás alapját egy komplex mutató képezte, mely tartalmazott infrastrukturális, szociális, munkaügyi, demográfiai és közlekedéshálózati adatokat is. A kedvezményezett térségek következő lehatárolása 2014-ben történt meg, és az indikátorok számának jelentős csökkentése mellett fontos, hogy a lehatárolás az államigazgatási járás területei keretei szerint történt (Pénzes 2015). E kedvezményezett járások – az ország lemaradó, leszakadó térségei – jellemzően a délnyugati és az északkeleti határmenti perifériákon helyezkednek el, illetve markánsan megjelennek a Közép-Tisza-vidéken (a hevesi, a jászapáti és a kunhegyesi járás is komplex programmal fejlesztendőnek minősül). A „szegénység által uralt társadalmak” (Kovács 2013, 31) tömbszerű előfordulása és a cigány népesség koncentrált elhelyezkedése (Cserti Csapó 2011; Pénzes-Tátrai-Pásztor 2018) jellemzi e térségeket, köztük a már említett Közép-Tisza-vidéket (Baranyi 2014), mely a disszertációm kutatásának középpontjában áll.

Ebben a fejezetben a hátrányos helyzet térbeli összefüggéseivel foglalkozom. Kiindulópontom, hogy ahogy arra Koós (2015) is rávilágít, a hazai szegénység-vizsgálatok esetében (pl. a Tárki Monitor jelentései és a Társadalmi Riport sorozat) jellemzően kimaradt vagy legalábbis

jelentősen háttérbe szorult a szegénység területi dimenziójának kutatása. Bár a lakóhely településtípusa megjelent elemzési szempontként, de a területi egyenlőtlenségek vizsgálatára e kutatások nem terjedtek ki (Szoboszlai 2004). Ugyanakkor azon szociológusok körében, akik a roma problematika vizsgálatára helyezték a hangsúlyt, fontos szerepet tölt be a területi dimenzió – azonban ők az etnikus szegénységet vizsgálják (Koós 2015).

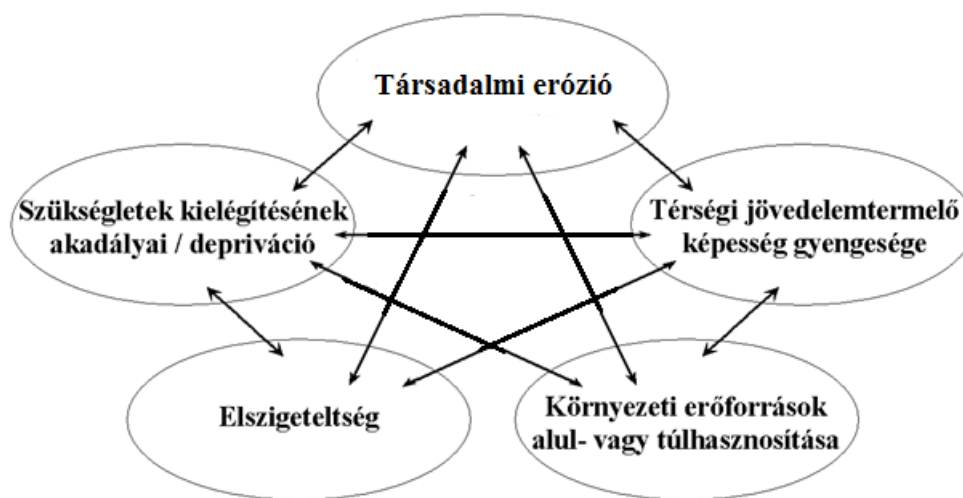
Nagy-Timár-Nagy-Velkey (2015, 37) tanulmánya rámutat, hogy „a társadalmi marginalizálódás és a térbeli hátrányok halmozódása nem választható el egymástól; a vidéki terek marginalizálódása az ott élő-működő egyének, csoportok marginalizálódását is eredményezi, tovább rontva a térség helyzetét”, illetve „a vidéki terekben élő, marginalizált helyzetű társadalmi csoportok maguk is arra kényszerülnek, hogy napi gyakorlataikkal fenntartsák/újratermeljék saját (marginalizált) helyzetüket a fennálló társadalmi-térbeli struktúrák keretei között.

Schmidt (2007) a marginalizációt a centrumoktól való leszakadás folyamatként értelmezi, amely az elégtelen integrációban és a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális hátrányok egymást is erősítő térbeli koncentrációjában nyilvánul meg.

A vidéki térségek marginalizációjának vizsgálatával, a társadalmi és gazdasági válságjelenségek következményeként a leszakadó, hátrányos helyzetű térségek feltérképezésével számos kutató foglalkozott: Csatári 2000; Csurgó 2007; Kovách 2007; Megyesi 2007 stb. Abban valamennyien megegyeznek, hogy a hátrányos helyzet több tényezőre vezethető vissza. (Pásztor 2017). Szabó (2012) szerint a települési hátrányok mérése három mutató mentén lehetséges: gazdasági fejlettség, infrastrukturális fejlettség és a szociális dimenzió.

A hátrányos helyzetű térségek közös vonása, hogy sodródni egy sajátos leszakadási spirálban. A leértékelődő tér tünetbetegségeinek modellezésére G. Fekete Éva (2006) készített modellt. A társadalmi erózió, az elszigeteltség, a környezeti erőforrások alul- vagy túlhasznosítása, a térségi jövedelemtermelő képesség gyengesége, a depriváció külön-külön is oka a társadalmi-gazdasági problémáknak, de a hátrány valódi oka, hogy ezek egymással interakcióban léteznek. (2. ábra)

2. ábra: A területi elmaradottság jellemzői

Forrás: G. Fekete Éva (2006, 56 alapján)

Az elmaradott térségekben a legnagyobb problémát a tömeges és mélyülő „munkán kívüliség”, a kielégítetlen belső szükségletek, a leépülő szolgáltatások, a pusztuló természeti és kulturális értékek, a növekvő elszigetelődés, az elvándorlás, a koncentrálnódó szegénység és az ezekből adódó konfliktusok okozzák. (2. ábra) Hiányzik az innovációs-készség, a globális trendekhez való igazodás képessége (Szarvák 2004), az önszerveződés; és természetesen az infrastrukturális és pénzügyi feltételek sem adottak kellően. A felzárkózás alapját a hasznosítatlan helyi környezeti adottságok, néhány helyi vállalkozás, a munkaerőpiacról kiszorult (többnyire képzetlen) munkaerő jelenti. Tény, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló pénzügyi és humán erőforrások jelentősen megnehezítik a hátrányos helyzetű térségekben szükséges gazdaságfejlesztési lépések megvalósítását, a munkahelyhiány kezelését, a foglalkoztatás alternatív megoldásait (G. Fekete 2015). Azonban fontos felismerni, hogy amennyiben nem történnek meg a szükséges lépések, újabb térségek esnek ki az ország vérkeringéséből.

E válságterületeket általában egyszerre jellemzi az elhúzódo gazdasági visszaesés, az országos átlagtól jelentősen elmaradó iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatók, a kedvezőtlen infrastruktúra és a cigány/roma népesség magasabb aránya. Andorka (2006) úgy fogalmaz róluk, mint amik olyan „mikrorégiók” (például a Csereháton vagy Dél-Baranyában) amelyek reménytelenül becsúsznak a tartós szegénységbe. „Mivel ezek a sok esetben elcigányosodó falvak az ország periférikus helyzetű, szem előtt nem lévő települései, ezek a folyamatok nem látványosan, szinte a többségi társadalom és az elit tudta nélkül zajlanak” Andorka (2006, 229).

E térségekben a társadalmi erózió folyamatát számos kutató vizsgálta: Baranyi – G. Fekete – Koncz 2003; Kopasz 2004; Kállai 2005; Mező 2013. Egy településen belül e folyamatot Mező (2015) öt jól elkülöníthető fázisba bontja:

- cigányság megjelenése, letelepedése
- a település demográfiai leépülése (születésszám-csökkenés, előregedés, elvándorlás)
- a települések ingatlanjainak leépülése (az üressé vált házak állapota romlik, újak nem épülnek)
- halmozottan hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet
- kommunális ellátatlanság hiánya (főként aprófalvas térségekben)

E folyamat végbe mehet akár néhány év alatt (a dél-hevesi Tarnabod példája), de akár több évtized vagy évszázad alatt is, ahogy az általam vizsgált települések is mutatják (Vuics 1993; Glatz 1999a; G. Fekete 2005).

Mivel az általam vizsgált térség egy olyan speciális hátrányos helyzetű tér, melyet a regionális tudomány belső perifériának tekint, így a fogalom tisztázása célravezető. Baranyi-Kanalas-Kiss (2006, 210) szerint a belső perifériák olyan „jelentékenyebb kiterjedésű térségek, amelyek az ország belső – államhatárt nem érintő – területein elhelyezkedve az átlagosnál koncentráltabban viselik magukon a hátrányos helyzet következményeit”. E válságterületek jellemzőiként pedig az alábbiakat sorolták fel: „tartós gazdasági recesszió, akut foglalkoztatási válság, magas, az országos átlagot jóval meghaladó nagyságrendű munkanélküliség, továbbá – a teljesség igénye nélkül – rossz infrastrukturális ellátottság, a centrumtelepülésektől és az egyéb decentrumoktól való nagy távolság, nehéz megközelíthetőség, elvándorlás, elnéptelenedés, szegénység és a roma népesség koncentrációja” (Baranyi-Kanalas-Kiss 2006, 210).

A hátrányos helyzetű térségek között a legmélyebb ponton azonban a gettósodott vagy gettósodó települések állnak. Ferge (2000) a gettósodást alapvetően térbeli kirekesztésnek tekinti, Albert-Kalocsai (2009, 58) azonban jóval differenciáltabban közelíti meg, és a következő dimenzióit határozza meg:

- „a lakáskörülmények szűkössége, alacsony komfortja, slumossága;
- a viszonyításul szolgáló település(rész)hez képest lényegesen rosszabb anyagi, egzisztenciális helyzet (jövedelem, iskolázottság, foglalkoztatottság, eladósodottság);
- deviáns viselkedésformák gyakorisága (alkoholizmus, kábítószerfüggés, öngyilkosság, mentális betegségek);
- társadalmi megbélyegzettség/minősítés;
- lakóhely változtatás, a „kikerülés” lehetőségének erős korlátozottsága”.

A gettóvá válás egy-egy település életében önmagában is végzetes. Ez a hátrányos helyzet azonban még inkább felerősödik, ha a gettósodó települések gettósodó *térségekké* állnak össze. Ez zajlik az ország északkeleti és délnyugati vidékein, mint például a Csereháton (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) vagy az Ormánságban (Baranya megye). Havas-Zolnay (2011) szerint nagyjából száz gettósodott település van hazánkban, illetve mintegy kétszáz hamarosan azzá válik. Virág (2010) is úgy ítéli meg, hogy érezhetően terjed a vidéki gettó, ahol újratermelődik a

szegénység, a nyomor, amely a fokozódó társadalmi problémák mellett ellehetetleníti az ország kiegyensúlyozott gazdasági fejlődését is.

Duncan-Duncan (id. Virág 2010) szerint is szoros összefüggés van a térbeli és a társadalmi távolság között, Virág (2010) szerint pedig ez lényegében determinálja a szegregátumok kialakulását. A szegregáció során az erősebb társadalmi pozícióban lévők korlátozzák a gyengébbek jogait, lehetőségeit (Mező 2013). E folyamat azonban tartalmazhat aktív és passzív összetevőket: előbbi mögött tudatosság áll, utóbbi a társadalmi folyamatok következménye (Ferge 2003). Mindez nemcsak társadalmi, de térbeli folyamatként is megtörténhet, ahogyan az az általam vizsgált belső periféria esetében is tapasztalható.

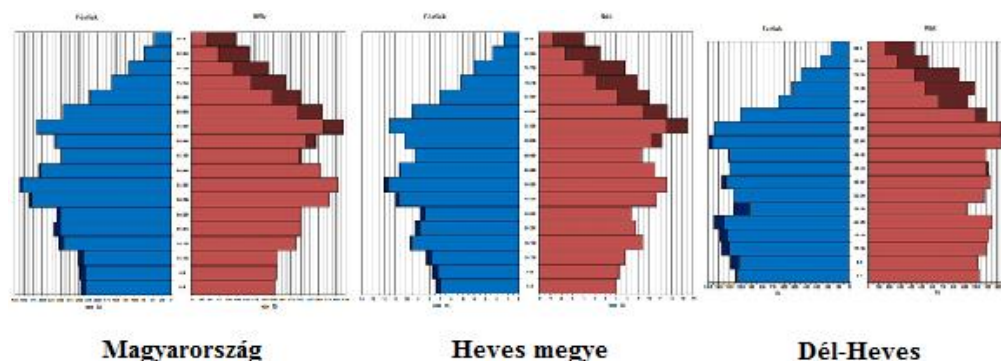
A területi különbségek fentebb említett problémái által generált spirálból nehéz a kilépés, a leépült helyi közösségek önmagukban nem tudják ezt megoldani (Schwarcz 2008). Ugyanakkor az is igaz, hogy a perifériákat jellemző alacsony fejlődési potenciál javítható (Káposzta 2014), amihez új értékszemlélet kialakítására van szükség. Ennek négy eleme G. Fekete (2006 id. Nagyné Molnár 2007, 203) megfogalmazásában a következő:

- *„Az elmaradottság halmozott oksági probléma, ezért megoldása csak egymással összhangban, komplexen lehetséges.*
- *A periféria nem szociálisan megsegítendő, felzárkóztatandó terület, hanem olyan értékek birtokosa, melyek hasznosításában a centrumtérsegekre is szükség van.*
- *A stratégiai célok megfogalmazásában a centrumtérsegek és perifériák eltérő adottságait is figyelembe vevő eszközöket kell meghatározni.*
- *A szereplőket fel kell készíteni arra, hogyan élhetnek ezekkel az eszközökkel, és hogyan tudják önmaguk generálni a változásokhoz vezető folyamatokat.*”

2.3 A dél-hevesi belső periféria helyzete, népesedési viszonyai

Mint ahogyan a hátrányos helyzetű társadalmi struktúrajegyek között már szóltam az előregedésről, mint problémáról, Magyarországon és Heves megyében megfigyelhető a probléma, a korfa egyértelműen urna típusú, amely előregedő társadalmat jelez a fiatalok alacsony, míg az időskorú népesség magasabb arányával. Mindkettőn jól látszik, hogy fiatalabb korban enyhe férfitöbbség a jellemző, míg az idősebbeknél egyre dominánsabb a nők fölénye. Dél-Heves (a hevesi járás) több tekintetben követi az országos-megyei trendeket (nemek megoszlása az adott korcsoportokban), de van egy igen lényeges különbség: a fiatal korosztályok jóval magasabb aránya. (3. ábra) A szélesebb talpon álló korfa fiatalosabb korszerkezetet jelez, de az előregedés jelei azért már itt is látszanak a fiatalok magasabb aránya ellenére is, mivel ez már nem az a tipikus „gúla” vagy „fenyőfa” alakú korfa: az 50 év felettieknek már látszik ezeknek a korosztályoknak a növekvő súlya is.

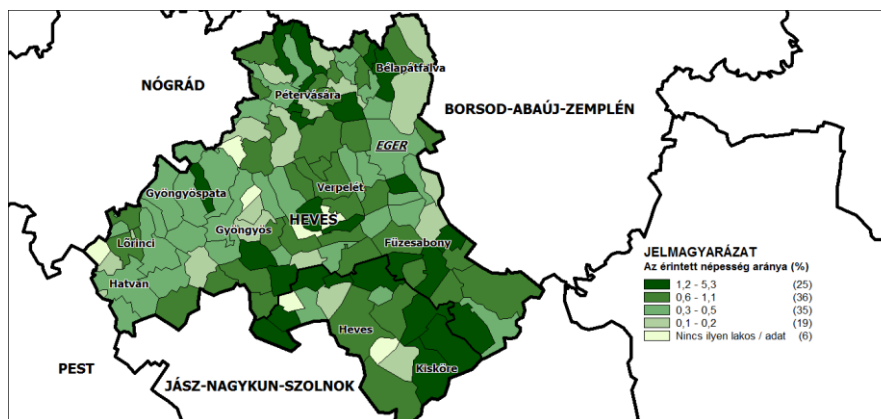
3. ábra: Korfák – A lakosság nemenkénti koreloszlása

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján szerkesztette Balcsók István

Az iskolai végzettséggel kapcsolatos mutatókat (közelebből a 10 évesnél idősebb népességből az általános iskola első osztályát sem befejezők arányát) megvizsgálva Heves megyén belül is komoly területi eltéréseket tapasztalhatunk. A 4. ábrán jól látszik, hogy az átlagosnál kedvezőtlenebb értékekkel rendelkező települések a megye északi, illetve dél-délkeleti részén alkotnak viszonylag zárt tömböt. Az alacsony végzettségűek össznépességen belüli magasabb arányát északon több más tényező mellett elsősorban az idősebb népesség szintén magasabb részarányára (jellemzően kevesebb osztályt végeztek) vezethetjük vissza. Délen-délkeleten ugyanakkor leginkább, de nem kizárólagosan a cigányság magasabb arányával függhet össze a jelenség. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a cigány (romani, beás) nemzetiség népességen belüli aránya országosan 3,2%, Heves megyében 6,3%, Dél-Hevesben pedig ennek több mint kétszerese, 14,8%. Közismert, hogy e kérdésben az önbevalláson alapuló népszámlálási adatok jelentős mértékben torzítanak – alulmérnek –, azonban még így is megmutatkozik a cigány népesség jelentősen magasabb aránya Dél-Hevesben, amely arány ténylegesen a térség egyes településein már meghaladta az 50%-ot is.

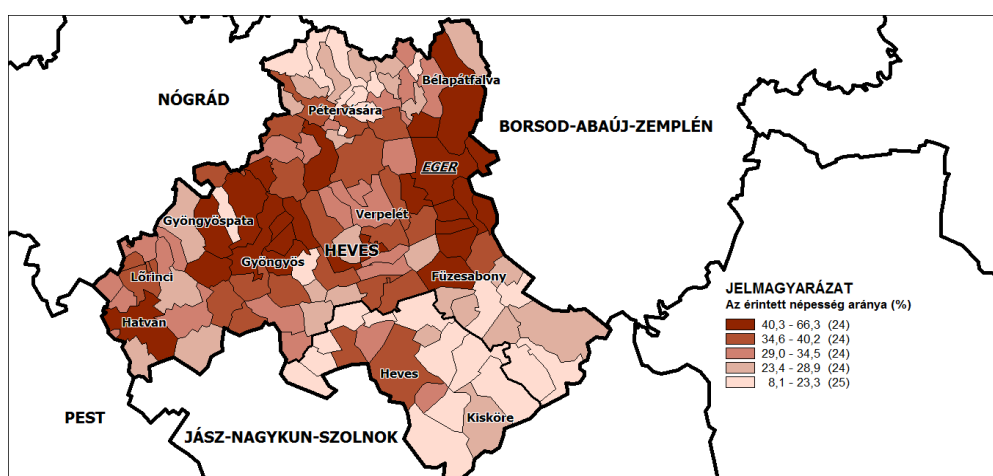
4. ábra: A 10 évesnél idősebb népességből az általános iskola első osztályát sem befejezők aránya, 2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján szerkesztette Balcsók István

Az alapfokúnál magasabb végzettséggel rendelkezők esetében alapvetően hasonló a kép, de jól kivehető az intézményesültebb, a magasabban kvalifikáltakat foglalkoztatni tudó települések centrumpozíciója (Eger, Gyöngyös, Hatvan) (5. ábra). Jól kivehető, hogy ezen települések közvetlen környezetében, a szerényebb ellátórendszerrel rendelkező településeken is relatíve jók a mutatók. Az egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya még inkább kirajzolja a felsőoktatási intézményekkel bíró városok (Eger és Gyöngyös) központi szerepét. Az iskolai végzettség vizsgálata is jól tükrözi a fentebb már említett északnyugati és délkeleti területek lemaradását, élesen jelzi a társadalmi-kulturális deficitet is.

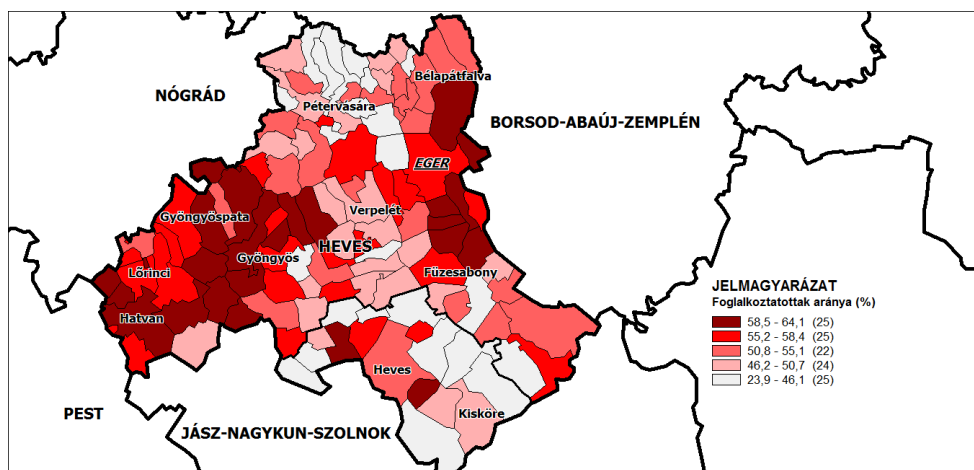
5. ábra: A 18 évesnél idősebb népességből legalább érettségizettek aránya, 2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján szerkesztette Balcsók István

A népesség képzettségi színvonala és a foglalkoztatottsági-munkanélküliségi mutatók napjaink tudásalapú társadalmában egyre szorosabban összefüggésben állnak egymással. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a foglalkoztatottak munkaképes korú népességhez viszonyított arányát bemutató térképen (6. ábra) az eddigiekkel könnyen párhuzamba állítható térstruktúra rajzolódik ki. A munkahelyek, így a megélhetési lehetőségek évszázados távlatokban is a nagyobb lélekszámú településeken, a városokban koncentrálódnak, és a telepítő tényezők között egyre inkább felértékelődik a humán tőke, vagyis a jól képzett munkaerőbázis. A vizsgálati területet képező dél-hevesi térség településeinek fele megyei szinten is a legalacsonyabb foglalkoztatási rátával rendelkezők közé tartozik, és bár ez a térképen nem látszik, de a nők körében még elkeserítőbb képet mutatnak az adatok. A falusi munkalehetőségek hiánya egyenes következménye a térszek és mellékküzemágaik felszámolásának, mivel ezek voltak a legnagyobb (sok esetben az egyetlen), a képzetlen munkaerőt is felszívó foglalkoztatók. Maga a térségi központ sem tartozott az ipartelepítés kiemelt célpontjai közé, így a városban és térségében élőknek a távolsági ingázás jelenthette az egyetlen kiutat – egészen addig, míg a rendszerváltást követő gazdasági recesszió áldozatait közé nem kerültek a munkaadók számára jelentős többletköltséggel járó ingázók leépítése miatt.

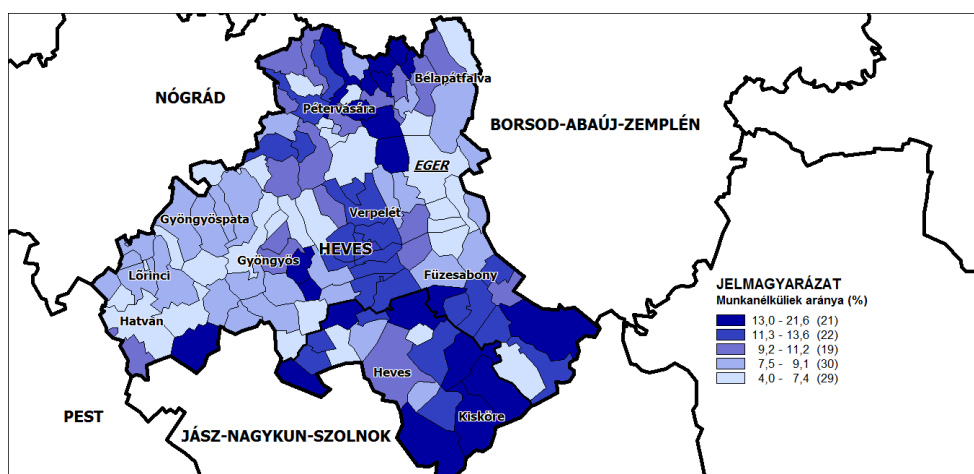
6. ábra: Foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességből, 2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján szerkesztette Balcsók István

A munkanélküliség területi struktúrája makroszinten sem mutatott jelentős átrendeződést az 1990-es évek eleje óta eltelt bő két évtizedben, és az akkor foglalkoztatási válság jeleit mutató térségek jó része (köztük Dél-Heves) napjainkban sem számítanak a munkaerő-piaci élénkülést tekintve élen járók közé (leszámítva a közfoglalkoztatást, de annak gazdaságélénkítő hatása erősen megkérdőjelezhető). A térségi munkanélküliségi mutató ennek megfelelően magasan meghaladja az országos átlaghoz viszonyítva eleve kedvezőtlenebb megyei középértéket, egyes esetekben hivatalosan is megközelíti a munkaképes korú lakosság egynegyedét (7. ábra). A valós kép ennél nagyságrendekkel rosszabb. A legtöbb településen az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztató, és a népesség igen nagy hányada nem munkajövedelemre, hanem szociális ellátásokra alapozza az életvitelét.

7. ábra: Munkanélküliek aránya a 15-64 éves népességből, 2011 (%)

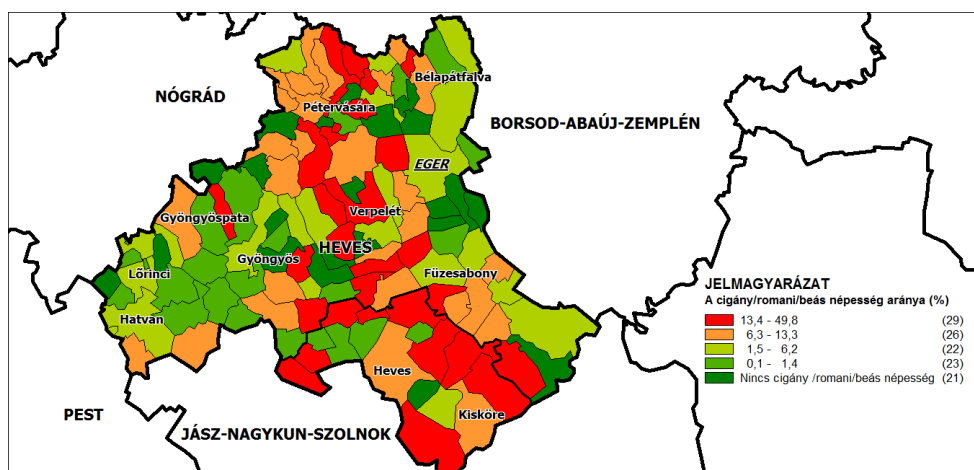

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján szerkesztette Balcsók István

A nagyon kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetkép különösen abban az összefüggésben elkeserítő, hogy a térség részét képezi az ország egyik kiemelt üdülőkörzetének (Tisza-tó). A Tisza-tavi turizmus elméleti lehetőségeit azonban számos akadályozó tényező (az utak minőségén át a környezeti katasztrófáig igen széles a spektrum) miatt nem igazán sikerül a gyakorlatban is érvényesíteni. A turizmus ezidáig nem vált a térség húzóágazatává. A foglalkoztatottság-munkanélküliség, valamint az iskolai végzettség mutatóit, illetve az ok-okozati összefüggéseket egybevetve kijelenthető, hogy a kulturális deficit újratermelődése és a munkanélküliségi csapda állandósulása hosszú távon sem sejtet biztató kilátásokat.

Szükségesnek tartom a cigány népesség arányának vizsgálatát (8. ábra). Ehhez a 2011. évi népszámlálási adatok alapján történő elemzés még akkor is nélkülözhetetlen, ha köztudott, hogy e kérdésben az önbevalláson alapuló népszámlálási adatok jelentős mértékben torzítanak, alulmérnek.

8. ábra: A cigány/romani/beás népesség aránya, 2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján szerkesztette Balcsók István

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a cigány (romani, beás) etnikum népességén belüli aránya országosan 3,2%, Heves megyében 6,3%, Dél-Hevesben pedig ennek több mint kétszerese, 14,8%. A térképi ábrázolás (8. ábra) alapján még a torzítás, alulmérés ellenére is megmutatkozik a cigány népesség jelentősen magasabb aránya Dél-Hevesben. A valós kép ennél nagyságrendekkel rosszabb. A 2014. évben közzé tett megyei fejlesztési stratégia helyzetértékelése szerint Átány, Erk, Kömlő, Pély, Tarnabod, Tarnaszánya és Tiszanána esetében a cigány lakosság aránya 40% feletti. (Terepi tapasztalatok, a települések polgármestereivel készített interjúk révén tényként kezelhető, hogy Kömlőn ez közel 70%-ot, Tarnabodon pedig 95%-ot jelent.)

Összegezve megállapítható, hogy a dél-hevesi térséget mind az országosnál, mind a megyeinél fiatalosabb korstruktúra, alacsonyabb iskolai végzettség, a foglalkoztatottak alacsony, míg az inaktívak és eltartottak magas aránya jellemzi. A térség falvainak egy részét az elöregedés, elnéptelenedés, míg másik részét a gettósodás fenyegeti, amely folyamatok oka és következménye is a térségből történő magas el- és kivándorlási arány. Fontos megemlíteni azt is, hogy e falvakban a cigányság különféle – de mind az országos, mind a megyei átlagnál magasabb – arányban alkot települési közösséget a magyarokkal.

3. Anyag és módszer

3.1 Kutatási helyszínek kijelölése

Az Alföld lehatárolása során Beluszky (2001, 24) a dél-hevesi térséget, azaz Heves megye déli részét egyértelműen „az Alföld szűkebb értelemben vett (természeti földrajzi) területéhez” tartozónak tekinti, illetve az „alföldi úton” járó területekhez sorolja. Szintén fontos megemlíteni, hogy Hamvas Béla (1985 id. Beluszky 2001) *Öt génusz* című művében, a Kárpát-medence szellemi földrajzi térfeosztás során, amikor az „Alföld” génusza által uralt területről ír, és lényegében az Alföld lehatárolását teszi meg, Dél-Hevest a „kelet génusza” által uralt területhez sorolja, vagyis Hamvas szerint is az Alföld része. Az a tény, hogy Dél-Heves az Alföld része, egyben azt is jelenti, hogy osztozik a Nagytáj sorsán, problémáin. Természetesen azon lehet vitatkozni, hogy az Alföldhöz tartozás egyértelmű hátrány-e, de annyi bizonyos, hogy MÁSSÁG-érzethez vezet. Az Alföld MÁSSÁGÁRÓL Beluszky (2001) maga is azt vallja, hogy az Alföld és az ország többi nagytája között, sőt az Alföld és Közép-Európa tájai között a MÁSSÁGOK sokkal szembetűnőbbek s mélyrehatóbbak. A különbségek meghaladják a tájképi eltérésekből, a gazdasági ágak eltérő súlyából, a gazdálkodás mikéntjéből, a településkép sajátosságaiból, a nyelv, a vallás, a népviselet, a „népélet” másságából fakadó szokványos különbségeket. E meglepő másságot az Alföldre vetődő utazók, az Alfölddel foglalkozó tudósok is észlelték, s noha okaira többnyire nem jöttek rá, elcsodálkoztak rajta, s csodálkozásuknak hangot is adtak. (Beluszky 2001, 11)

Beluszky (2001) kísérletet tett az alföldi sajátosságok magyarázatára. Túl azon, hogy összefüggésbe hozta az alföldi gazdasági-társadalmi sajátosságokat a természeti viszonyokkal, azt is megállapította, hogy az Alföld-jelenséget „nem a táj alföld-volta váltotta ki, de a természeti környezet – sajátos áttételeken keresztül – nem csekély szerepet játszott a társadalmi-gazdasági viszonyok alakulásában, s több áttételen keresztül a településhálózat formálódásában, az „Alföld-jelenség” lokalizálódásában” (Beluszky 2001, 35).

Az általam vizsgált térség a Közép-Tisza-vidékhez tartozik. Ahogy dolgozatomban bevezető részében már jeleztem, Dél-Heves fogalma fedésben van a Hevesi járással, melyhez két város (Heves és Kisköre) mellett 15 község tartozik. Kutatásomban elemzem e térséget, de mélyfúrásszerűen három települést vizsgállok közelebbről is: Átányt, Kömlőt és Tiszanánát. Mintahelyek kiválasztására, ott mélyfúrás végzésére azért volt szükség, hogy ne csupán elméleti síkon, hanem gyakorlatban is hasznosítható tanulságokat fogalmazzak meg a lokális és globális tennivalók között. Ezzel korrektebb helyzetértékelési metódushoz juthattam, ami elengedhetetlen a jövőorientált vidéki gazdasági, társadalmi fejlesztések számára is. A mintahelyek kijelöléséhez szakirodalmi kutatásokra építettem. Az alábbiakban levezetem a kutatási helyszínek kiválasztásának logikáját.

A mintahelyek kiválasztása során a Beluszky-Sikos-féle (2007) falutipológiából indultam ki, amely a 2001. évi népszámlálási statisztikák alapján készült. A tipológia jól mutatja Dél-Heves válságjegyeit (9. ábra).

9. ábra: Dél-Heves települései az ezredfordulón Beluszky-Sikos (2007) alapján

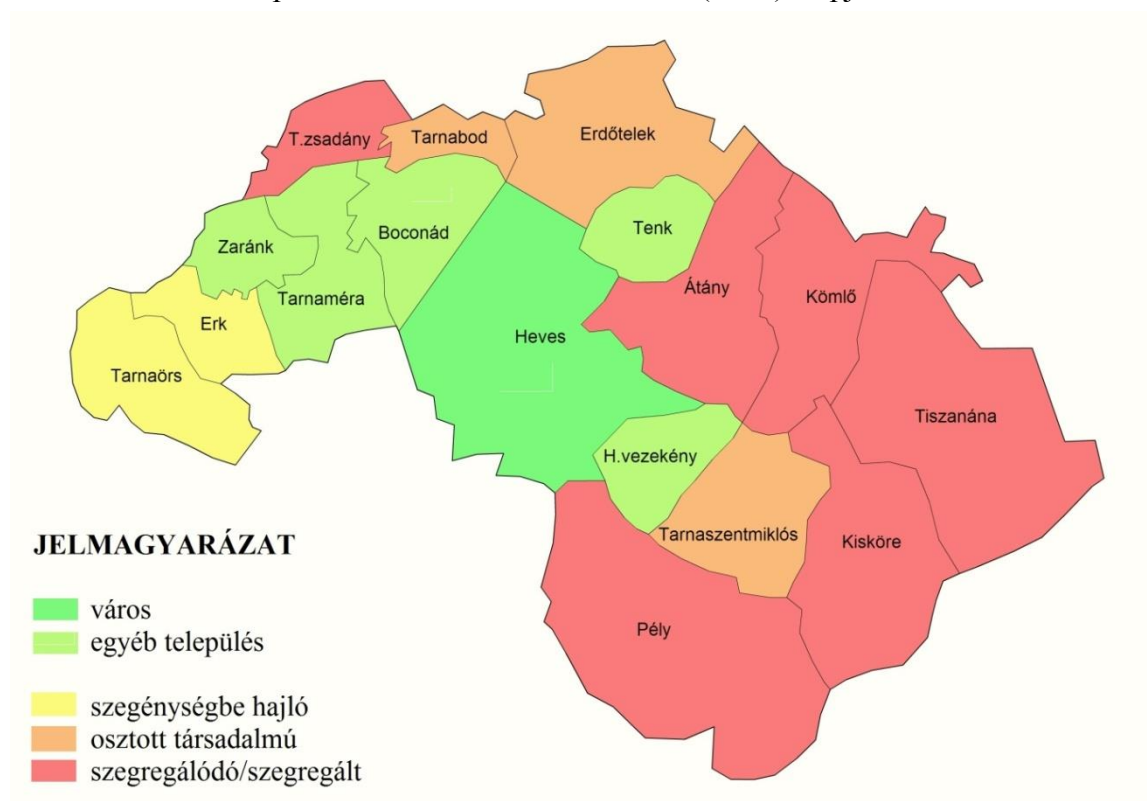

Forrás: Beluszky-Sikos (2007) alapján saját szerkesztés (<http://online.geomarket.hu/terkep>)

A 3. ábra információi alapján jól látható, hogy a térség relatíve jobb helyzetű hat faluja a kistérség/járás központjához közel helyezkedik el. A falvak több mint fele viszont a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetű, közepes méretű falvak közé tartozik, ahonnan sok a kiingázó. Emellett van két település, amelyeket a rossz munkaerőpiaci helyzet, a fogyó népesség, a hátrányos helyzet és a torzult demográfiai-társadalmi szerkezet jellemez. E kilenc falu kétharmada mintegy tömbbé összeállva található a térség déli, délkeleti részén, Erk, Tarnabod és Tarnazsadány viszont ezekről elkülönül.

Szintén a 2000-es évek eleji – többek közt a 2001. évi népszámlálási – adatokra épített Kovács (2003) falutipológiája, aki demográfiai, vándorlási, iskolázottsági, foglalkoztatottsági, valamint jövedelmi adatokat elemzett, ezek alapján kísérelte meg a településhálózat „kaleidoszkópjának” elkészítését (10. ábra).

10. ábra: Dél-Heves települései az ezredfordulón Kovács (2003) alapján

Forrás: Kovács (2003) alapján saját szerkesztés (<http://online.geomarket.hu/terkep>)

A Kovács (2003) által használt „egyéb település” megnevezés pozitív értelemben vett átlagos helyzetet jelent, ugyanis e községek – a 2000-es évek eleji statisztikai adatok alapján – nem küzdöttek válságtünetekkel, illetve szuburbanizációs folyamatok sem jellemezték őket. Dél-Hevesben ezek, a térség viszonylag jobb helyzetűnek tekinthető települései – ahogy a Beluszky-Sikos (2007) tipológia is megmutatta – a kistérség/járás központjához közel helyezkednek el. Többségében azonban a szegregálódó/szegregált, illetve az osztott társadalmú és a szegénységbe hajló falvak jellemzik a dél-hevesi belső periferiát. A 10. ábra alapján szembetűnő előbbiek tömörszerű összeállása/összenövése a térség déli, délkeleti részében. (Közülük a tipológia készítése óta Kisköre „kiszakadt”, hiszen 2005-ben városi rangot kapott.)

Mivel dolgozatom kiinduló feltevése, hogy a Közép-Tisza-vidéken és így az ahhoz tartozó, általam vizsgált dél-hevesi belső periferián is kialakulóban van egy gettósodó mikrotérség, emiatt törekedtem egymással szomszédos településekből állítani össze a mintát. Mivel a gettósodási folyamat nemcsak az apró- és kistelepüléseket veszélyezteti, így a mintavételezéskor az is elv volt, hogy eltérő lakosságszámú települések legyenek a mintában. A nevezett szempontok alapján Átány-Kömlő-Tiszanána tömbjének vizsgálata mellett döntöttem.

A három vizsgált település számos statisztikai mutató alapján hasonlóságot mutat. Kovács (2003) és a Beluszky-Sikos szerzőpáros (2007) településtipizálása, valamint Péli (2013, 116)

klaszteranalízise is azonos típusba sorolta Átányt, Kömlőt és Tiszanánát. Utóbbi „abszolút perifériaként” nevezte meg a térséget. (Míg a környező települések „perifériához közeledő” vagy „pólusövezet közeli” klaszterekhez tartoznak Péli (2013) értelmezésében, addig ezek „tömbszerűen összeálló” perifériális terek.)

Természetesen a három település a közös perifériajegyek ellenére nem azonos karakterű. Átány például egy erős lokális identitástudattal rendelkező település (Szuromi 2010), amit főleg az táplál, hogy múltjáról, a hagyományos paraszti társadalom életéről Fél Edit és Hofer Tamás 1951-1965 között zajló kutatásainak köszönhetően meglehetősen részletes gyűjtés volt (Fél-Hofer 2010). Gyűjtésük célja az volt, hogy a kollektivizálással átalakuló falusi életformát, a hagyományos paraszti gazdálkodást, annak átalakulását dokumentálják. Mindezt Doros (2011) úgy fogalmazta meg, hogy „ez az egyetlen falu Magyarországon, amelynek fénykorát és hanyatlásának kezdeteit feltérképezték és dokumentálták”. Az Átánnyal szomszédos település, Kömlő sajátossága, hogy a cigány népesség aránya rendkívül magas: a lakosság többsége cigány származású. A Kömlővel határos Tiszanána a kutatásba bevont települések közül a legmagasabb lakosságszámmal rendelkezik; sem a cigány lakosság részaránya nem extrém, sem a paraszti hagyományokon nyugvó helyi identitás nem tér el az átlagostól.

3.2 Kutatási módszerek

Ami a módszereket illeti, dolgozatomban a következő kutatási eszközöket alkalmaztam az alábbi célokkal:

1. **Statisztikai elemzés** a települések korábbi és jelenlegi társadalmi helyzetének megismerése céljából. Használt adatbázisok: a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatbázisának elemzésére kerül sor, a népszámlálási adatok mellett a Területi Statisztikai Adatok Rendszerének (TSTAR) adataira támaszkodtam.
2. **Kérdőíves felmérés:** iskolai kérdőíves felmérés az Átányon, Kömlőn és Tiszanánán élő és tanuló 7-8. osztályos általános iskolai tanulók és a Dél-Hevesben élő és tanuló középiskolások bevonásával, illetve lakossági kérdőíves felmérés a 2008 óta folyó faluszemináriumok kutatás (SZIE GTK) standard kérdőíves felmérésének adaptálásával (1. táblázat). A kérdőíves felmérés célja információ-gyűjtés az alábbi vizsgálatokhoz:
 - Probléma-percepció-vizsgálat
 - Elégedettség-vizsgálat
 - Települési jövőkép-vizsgálat
 - Mentális térképezés

1. táblázat: A kutatás keretén belül elvégzett kérdőíves felmérések összefoglaló táblázata

		Cél	A kutatás időpontja	Mintavétel	Kérdőívek száma
Iskolai	a Dél-Hevesben élő és tanuló középiskolások	a fiatal generáció perspektíváinak feltérképezése	2013 ősze	teljeskörű lekérdezés	501 db
	az Átányon, Kömlőn és Tiszanánán élő és tanuló 7-8. osztályos általános iskolai tanulók		2015 tavasza	teljeskörű lekérdezés	106 db
Lakossági	Átány	átfogó helyzetfeltárás	2014 nyara	háztartások 20%-a	107 db
	Tiszanána		2014 ősze	háztartások 10%-a	96 db
	Kömlő		2015 nyara	háztartások 10%-a	63 db

Forrás: saját szerkesztés

A lakossági kérdőíves felmérés Átányon és Tiszanánán 2014-ben, Kömlőn 2015-ben zajlott. Technikájáról fontos tudni, hogy minden háztartásból csak egy kérdőív származott, és minden utcából a népsűrűségi mutatóknak megfelelően kérdőíveztünk, így garantálva, hogy ne legyen egyetlen településrész sem felülreprezentálva. Vizsgálatunkban jelöltük a cigány és magyar válaszadást. Átányon a faluszemináriumi kutatás során egy 264 főt magában foglaló populációt vizsgáltunk meg, amely az összlakosság 17%-át jelenti. Megkérdezettjeink között 23 fő cigány származású válaszadó is volt (kérdőbiztosi besorolás alapján), ez nagyjából a megkérdezett háztartások 21,5%-a volt. Az átányi kutatás mintájára készült a 2014 őszen végzettem tiszanánai lakossági kérdőíves felmérés, melyet témavezetőmmel, Nagyné Dr. Molnár Melindával és két hallgatóval végeztünk. A háztartások 10%-át megkérdezve összesen 96 darab kérdőívet gyűjtöttünk. Mindez 310 főt jelentő populáció, amely a település összlakosságának 11,8%-a. A válaszadók 28,1%-a (27 kérdőív) volt cigány származású. 2015 nyarán zajlott a kömlői lakossági kérdőívezés, amelyet szintén témavezetőm, Nagyné Dr. Molnár Melinda és Vitéz Bálint Tamás segítségével végeztem. Ennek a terepkutatásnak az eredménye – szintén a háztartások 10%-ába eljutva – 63 kitöltött háztartási kérdőív lett. A megkérdezett háztartásokban élők száma összesen 240 fő, amely az összlakosság 12%-át jelenti. A válaszadók 62%-a (39 kérdőív) volt cigány származású.

A lakossági kérdőívezés részét képezte a mentális térképezés, mely a marginalizálódó társadalmi csoportok területi koncentrálódásának folyamatának egyik vizsgálati módszere. A mentális térképezés Downs és Stea (1973) egy több fázisból álló folyamatként határozza meg, mely során

a térbeli környezetről tudatunkban kialakítunk egy sémát. A szubjektív térérzékelés vizsgálata több évtizedes múltra tekint vissza: az Amerikai Egyesült Államokban Lynch (1960) helyezte először középpontba a társadalom által érzékelt teret, hazánkban pedig Cséfalvay (1990) nevéhez kötődik a külvilág tudati leképeződésének vizsgálatáról szóló első összefoglaló mű. Az interdiszciplináris jellegéből adódóan a kognitív és/vagy mentális térkép fogalmak használata is eltérő tudományterületenként, jellemző megközelítés, hogy „kognitív térkép” alatt a „a tér mentális reprezentációját”, „mentális térkép” alatt pedig ennek aktuális megjelenítését értik (Györffy 2015, 100). Cséfalvay (1990) szerint a mentális térképezés módszere a társadalom által érzékelt tér vizsgálatát jelenti, az eredményeként elkészülő térképet pedig „mentális térképnek” nevezzük, disszertációmban magam is ez utóbbi fogalmakat használok. Szintén az interdiszciplinaritásból adódik, hogy egységes módszertana sem alakult ki. Letenyei (2006) szerint a mentális térkép készítésének a következő lépései vannak: 1) az adatgyűjtés megtervezése; 2) az adatgyűjtés; 3) a mentális térkép elkészítése. Közvetlen, illetve közvetett módszerek segítségével is gyűjthetjük és értelmezhetjük az információkat: előbbi során közvetlenül a vizsgált csoport tagjaitól szerzünk az adott térre vonatkozó információkat (pl. térképraajzoltatással, strukturált interjú vagy kérdőív segítségével), vagy pedig a kutatók aktív részvételével a terepi interakciók során történik az adatgyűjtés (Gould-Whyte 1986 id. Mag 2014). A mentális térképezés alkalmazása szerteágazó, mind a turizmus- (Michalkó 1998), mind a településkutatás (Letenyei 2001; Bogárdi-Molnár 2014; Molnár 2015) területén. Leggyakrabban települési szintű vizsgálatok során használják, ahogy Garda (2009) kiemeli és a doktori kutatásomban is használtam: annak feltárására, hogy a helyiek miként látják saját településüket, illetve a „pozitív” és „negatív” területek, településrészek elkülönítésére. Ez utóbbi kapcsán már Letenyei (2001) is leírja, hogy ráhatással van a településen belül lezajló folyamatokra, a helyi ingatlanárak alakulását éppúgy előre jelezheti a helyi lakosok véleménye, mint egyes terek további leértékelődését, gettósodását (Garda 2009). Értelemszerűen a tér érzékelése szubjektív, az egyes emberek mást érzékelnek és másképp értelmezik azt (Mag 2014), azonban a térre vonatkozó tudattartalmaknak csak egy része személyes jellegű, az asszociációk más részében a lakosság hasonlóképp vélekedik. Hosszú folyamat egy település kognitív térképének kialakulása, azonban egyúttal dinamikus jellegű, folyamatosan változik, követi és leképezi a tér értékváltozásainak folyamatát.

Az általános iskolai kérdőívezést 2015 tavaszán végeztem Átány, Kömlő és Tiszanána településeken az általános iskolák 7-8. osztályos tanulóinak körében. Teljeskörű lekérdezést folytattam, azaz csak a betegség vagy egyéb okok miatt a kérdőívezés napján hiányzó tanulók nem töltötték ki a kérdőívet. A lekérdezett kérdőívek száma 110, amely mintát leszűkítettem a vizsgált három faluban élő és tanuló fiatalokra, így összesen 106 kérdőív maradt. Az átányi Hanyi-menti Általános Iskolából 17, a kömlői Sütő András Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola Gárdonyi Géza Tagiskolájából 48, a tiszanánai Sütő András Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskolából pedig 25 kérdőív érkezett. Emellett a szintén átányi Eötvös József Református Oktatási Központ Átányi Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskolából, amely a térség „elit iskolájának” is tekinthető, 16 kitöltött kérdőívet kaptam.

A középiskolai kérdőívezés 2013 őszén zajlott a hevesi Eötvös József Református Oktatási Központban, ahol gimnáziumi és szakképző iskolai képzés folyik. Teljeskörű lekérdezés történt a 9. évfolyamtól fölfelé, összesen 29 osztályban (mindez összesen kb. 700 tanulót jelent). Ennek eredményeként az osztályfőnöki órákon kitöltött kérdőívek száma megközelítette a 600 darabot (596). Lényegében a betegség vagy más okok miatt hiányzó tanulók kivételével mindenki válaszolt. Az adatbevitelt követően szűkítettem a mintát, kizárva azon tanulókat, akik bár Hevesen tanulnak, de nem Dél-Hevesben élnek. Ennek eredményeként összesen 501 darab olyan kérdőív maradt, amelyek kitöltői középiskolai tanulmányaikat folytató fiatalok, akik Dél-Hevesben tanulnak és ott is élnek.

3. **Prominencia interjúk:** a településvezetőket, illetve a helyi oktatás, szociális és egészségügyi ellátórendszer szakembereit (iskolaigazgatók, óvodavezetők, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai, védőnők) kérdeztem meg a 2. táblázatban összesített módon.

2. táblázat: A kutatás keretén belül készített prominencia interjúk összefoglaló táblázata

	Cél	A kutatás időpontja	A megkérdezettek
Átány	a település, illetve a helyi humán ellátórendszer anomáliáinak, problémáinak feltárása	2013. december, 2017. február	N = 6 – Gönczi Mihály polgármester – Énekes Istvánné, az Eötvös József Református Oktatási Központ Átányi Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola igazgatója és Kormos Ferenc, a Hanyi-menti Közoktatási Intézmény Általános Iskola főigazgatója – Orbán Károlyné, védőnő – Szabó Sándorné, a Dél-Hevesi Szociális és Gyermekjóléti Intézmény intézményvezetője – Juhász Tamás, a Gondozási Központ vezetője
Kömlő		2015 tavasz, 2016 ősz, 2017. február	N = 4 – Turó Tamás polgármester – Bata Róbertné, a Sütő András Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola Gárdonyi Géza Tagiskola igazgatója – Kissné Vizkeleti Anna, védőnő Majoros Zita, az óvoda vezetője

	Cél	A kutatás időpontja	A megkérdezettek
Tiszanána		2014 ősz, 2017. február	N = 6 – Dr. Tóth József polgármester – M. Szűcs István és Orbán Károly, a Sütő András Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola igazgatója és igazgatóhelyettese – Kakuk Béláné, védőnő – Szalárdy Lászlóné, a Tiszanánai Tündérvilla Óvoda vezetője – Tóthné Bessenyei Erzsébet, családgondozó – Orbánné Fülepi Ágnes, gyámügyi ügyintéző, a Máltai Szeretetszolgálat Tiszanánai Szervezetének vezetője

Forrás: saját szerkesztés

4. **Dokumentumelemzés:** korábbi kutatások (TUTOR Alapítvány, Magyar Ifjúság 2012) másodelemzése, illetve a helyi humán ellátórendszer intézményei által készített éves beszámolók elemzése a 3. táblázatban összefoglaltak szerint.

3. táblázat: A legfontosabb felhasznált dokumentumok összefoglaló táblázata

Dokumentum	Elemzésének célja
Átány Községi Önkormányzat Képviselő-testületének jegyzőkönyvei	információgyűjtés az 1., 2., 3., 4. és 5. hipotézishez
Családsegítő és gyermekjóléti szolgálat beszámoló, védőnői beszámoló, háziorvosi beszámolók	információgyűjtés a 3. hipotézishez
Magyar Ifjúság 2012 kutatás	információgyűjtés az 5. hipotézishez
TUTOR Alapítvány (2014): A lakosság biztonságérzetének és tájékozottsági szintjének vizsgálata Heves megyében	információgyűjtés az 1. hipotézishez

Forrás: saját szerkesztés

5. **Tér-érték elemzés:** Vitéz (2014) az átányi terepkutatást megelőzően a témavezetőjével (Nagyné Molnár Melinda) kidolgozott egy tervet (4. táblázat), amely osztályozhatóvá tette a házak, a porta, a porta előtti rész állapotát, valamint az összképet. A vizsgált településeken a terepkutatás során térképen jelöltük – Átány esetében Vitéz Bálinttal közösen – a házak helyét, illetve külön rögzítő adatlapon a hozzá tartozó értékeket, illetve az összkép végleges

osztályzatát. A tér-érték elemzés célja az volt, hogy dokumentáljam az alacsony társadalmi státusú társadalmi csoportok térszerveződését, a települési tér értékének átalakulását.

4. táblázat: A tér-érték-elemzésnél használt mátrix

Ház	Porta	A porta előtti rész	Összkép (végleges osztályzat)
romház	látható higiéniai problémák	gondozatlan, elhanyagolt	1
lakatlan, de ép ház elhanyagolva	látható higiéniai problémák	gondozatlan, elhanyagolt	2
elhanyagolt, lakott ház	rendezetlen	gondozatlan, elhanyagolt	3
régi építésű, gondozatlan, de lakható ház	a) rendezetlen b) rendezett	a) rendezett b) gondozatlan, elhanyagolt	4
régi építésű, jó állapotú, lakott ház új építésű, de nem lakott ház	rendezett	a) elhanyagolt, gondozatlan b) rendezett	5
Új építésű, lakott ház	rendezett	rendezett	6

Forrás: Vitéz (2014, 80)

A kutatási módszerek után röviden szólok a fontosabb elemzési módszereimről is. A kérdőíves felmérések adatait az SPSS statisztikai program segítségével rögzítettem és elemeztem. Egy- és több- (jellemzően két-) változós eljárásokat használtam az adatelemzés során. A mérési szintektől függően gyakorisági megoszlás-vizsgálatokat és/vagy középpérték-vizsgálatokat (átlag, módusz, medián) és szórásanalízist alkalmaztam.

Az összefüggés-vizsgálat módszertanában általában a célt a szociológiai háttérváltozókkal való összefüggések vizsgálata volt. Az összefüggések vizsgálatára – a változók mérési szintjéből adódóan – általában keresztábrát alkalmaztam és Pearson-féle Chi-négyzet értéket számoltam (az általános gyakorlat szerint akkor tekintettem a változók közötti kapcsolatot szignifikánsnak, ha a Pearson-féle Chi-négyzet érték 0 és 0,05 közé esett), illetve – ahol a mérési szintek indokolták – t-próbát alkalmaztam az átlagértékek összehasonlítására.

4. Kutatási eredmények

4.1 A mintahelyek fontosabb mutatói Heves megyei összevetésben

Mindhárom vizsgált településnél jelentős népességsökkenés tapasztalható az 1930-as, 1940-es évek demográfiai csúcsához képest. Átány esetében Fél-Hofer (2010, 72) a népességszám változását az 1869 és 1960 közötti népszámlálások alapján vizsgálták. Legfőbb megállapításuk, hogy a település népessége stabil. *„Az alatt a 100 év alatt, míg Átány népessége nagyjából változatlan maradt, az országé megkétszereződött, még a hevesi járás falusi, túlnyomóan agrárnépessége is közel 60%-kal gyarapodott.”* Az azóta eltelt több mint fél évszázad népszámlálási adatai azonban azt mutatják, hogy a település népessége drasztikus csökkenésnek indult: 1930 és 2011 között megfeleződött. Kömlő és Tiszanána az 1941-es népszámláláskor érte el demográfiai csúcsot, utóbbi lakossága ekkor kevesebb, mint száz fővel maradt el az 5000 főtől. Napjainkra az akkori lakosságszámhoz viszonyítva lakosságuk több mint 40%-át veszítették el (5. táblázat). Tény, hogy az ország népessége is csökkent, azonban e falvakban a lakosságvesztés aránya ennél jóval magasabb.

5. táblázat: A kutatásba bevont települések lakosságszám-változása, 1870-2011 (fő)

	Átány	Kömlő	Tiszanána
1870	2 783	2 155	3 895
1880	2 603	2 560	4 111
1890	2 829	2 613	4 356
1900	2 933	2 905	4 755
1910	2 814	3 028	4 864
1920	2 812	3 187	4 847
1930	3 094	3 350	4 986
1941	3 011	3 450	4 905
1949	2 934	3 294	4 796
1960	2 610	3 321	4 294
1970	2 458	2 858	3 783
1980	2 116	2 301	3 318
1990	1 768	1 939	2 915
2001	1 588	1 912	2 696
2011	1 537	1 962	2 625

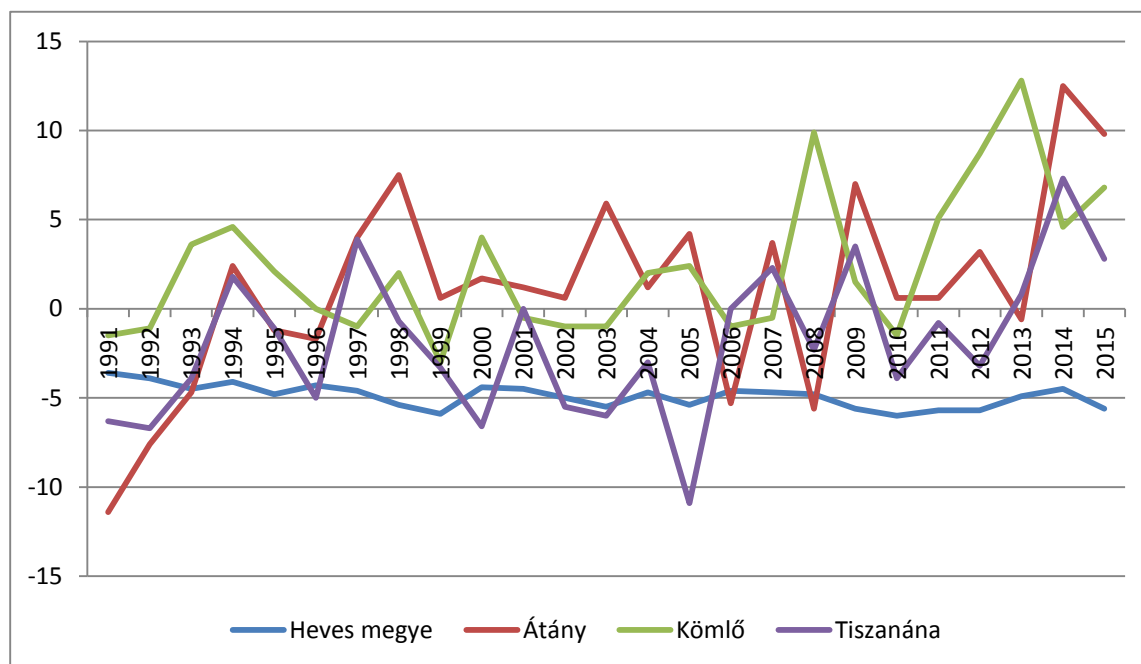
Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: 1870-1960 jelenlévő összes népesség, 1970-2011 állandó népesség

A népességszám alakulását a természetes szaporodás/fogyás (11. ábra) és a vándorlási egyenleg (12. ábra) határozza meg. Előbbit az elveszületések és a halálozások különbségéből számoljuk. Megyei szinten a kilencvenes éveket vizsgálva természetes fogyásról beszélhetünk; azaz a

születések száma elmaradt a halálozások számától. A vizsgált falvak esetében azonban jelentős ingadozás figyelhető meg, ennek hátterében feltételezhetően a községek – különböző mértékben ugyan, de egyaránt – hasadt társadalma húzódik meg, ahol párhuzamosan van jelen egy előregedő, de Átány és Tiszanána esetében még máig is többséginek tekinthető magyar társadalom, illetve a fiatalos korszerkezettel rendelkező, egyre növekvő számú és arányú cigányság.

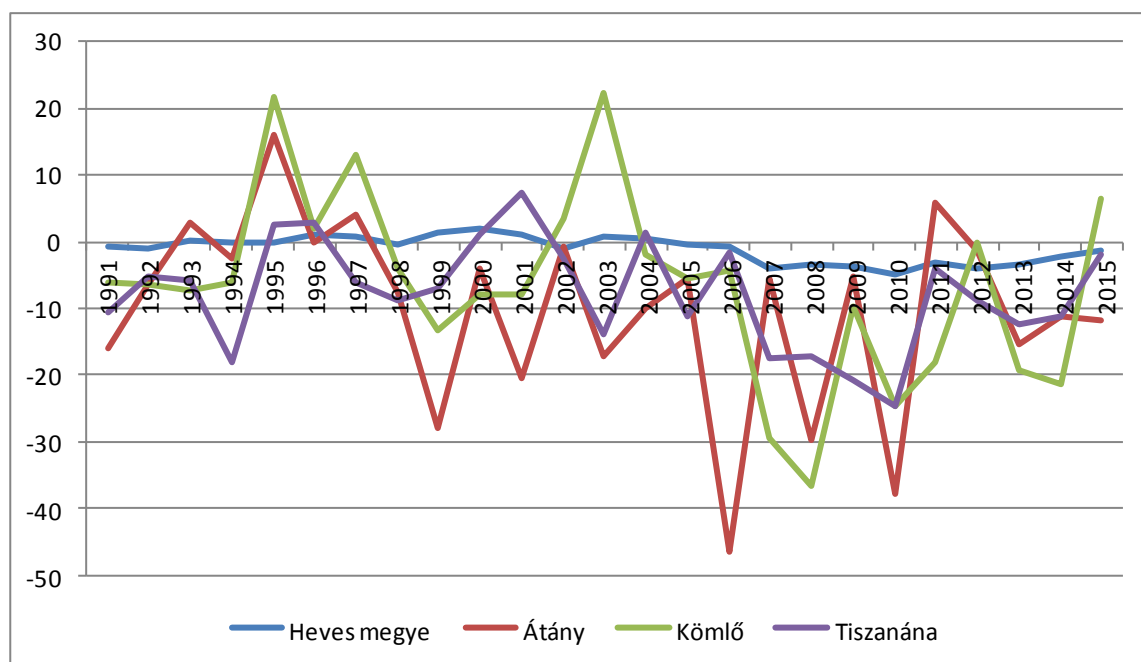
11. ábra: A természetes szaporodás/fogyás mutató alakulása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1991-2015 (‰)

Forrás: KSH TSTAR (1991-2015) adatbázis alapján saját szerkesztés

A vándorlási egyenleget, vagyis az oda- és elvándorlók számának különbségeként előálló mutatót szintén érdemes megvizsgálni (10. ábra). Heves megyében 1991-2004 között a 2000 környéki évek kivételével nagyjából megegyezett az elvándorlók és az odavándorlók száma, azonban 2005 óta folyamatosan meghaladja az elvándorlók száma az odavándorlókét. A vizsgált településeken – hasonlóan a természetes szaporodás/fogyás mutatójához – meglehetősen nagy ingadozásokat látni.

12. ábra: A vándorlási egyenleg alakulása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1991-2015 (%)

Forrás: KSH TSTAR (1991-2015) adatbázis alapján saját szerkesztés

Az 5. táblázat a társadalom belső összetételét mutatja meg. Tanúsága szerint Heves megyéhez viszonyítva Átányon és Tiszanánán közel háromszoros, Kömlőn közel ötszörös azok aránya, akik cigány származásúnak vallották magukat 2011-ben. Közismert azonban, hogy a népszámlálások torzítanak a nemzetiségi adatokban, ráadásul – mivel e kategóriák elnevezése megváltozott (és ezáltal az ide sorolandók is) az elmúlt évtizedekben – hosszú idősorosan nem tesznek lehetővé összehasonlítást. Azonban a 2014. évben közzé tett megyei fejlesztési stratégia munkaanyaga mindhárom vizsgált községet azon települések között említi, ahol a cigány népesség aránya meghaladja a 40%-ot.

5. táblázat: A népesség nemzetiség és etnikai kisebbség szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 2011 (%)

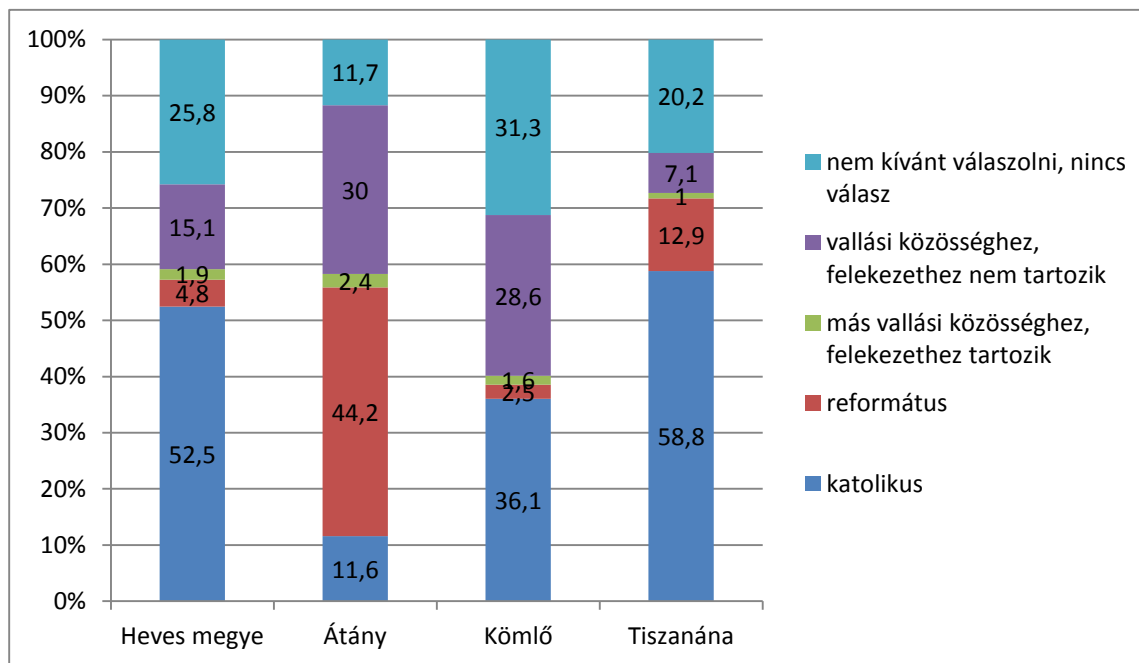
	magyar	cigány (romani, beás)	német	román	szlovák	egyéb
Heves megye	91,5	6,7	0,5	0,2	0,2	0,9
Átány	82,9	17,1	-	-	-	-
Kömlő	70,5	28,5	0,1	0,4	0,1	0,3
Tiszanána	80,1	19,1	0,3	-	0,1	0,3

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján saját szerkesztés

A felekezeti megoszlást tekintve a megyei arányokhoz leginkább Tiszanána hasonlít, bár a reformátusok jóval markánsabban vannak jelen a községben. (13. ábra) A településtörténetet vizsgálva látható: a falunak korábban külön katolikus és református településrésze volt, ezek a határok mára azonban elmosódtak. Átányon ugyanakkor a református vallás nagy múltra tekint

vissza. Az átányiak már az 1500-as évek második felétől reformátusok voltak. A Hevesi Kistérség Értéktára (2011, 5) pedig úgy fogalmaz, hogy a XVIII. században „*Átány református sziget lett egy katolikus vidéken*”. A helyiek azóta is büszkéek református vallásukra.

13. ábra: A népesség vallás, felekezet szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 2011 (%)

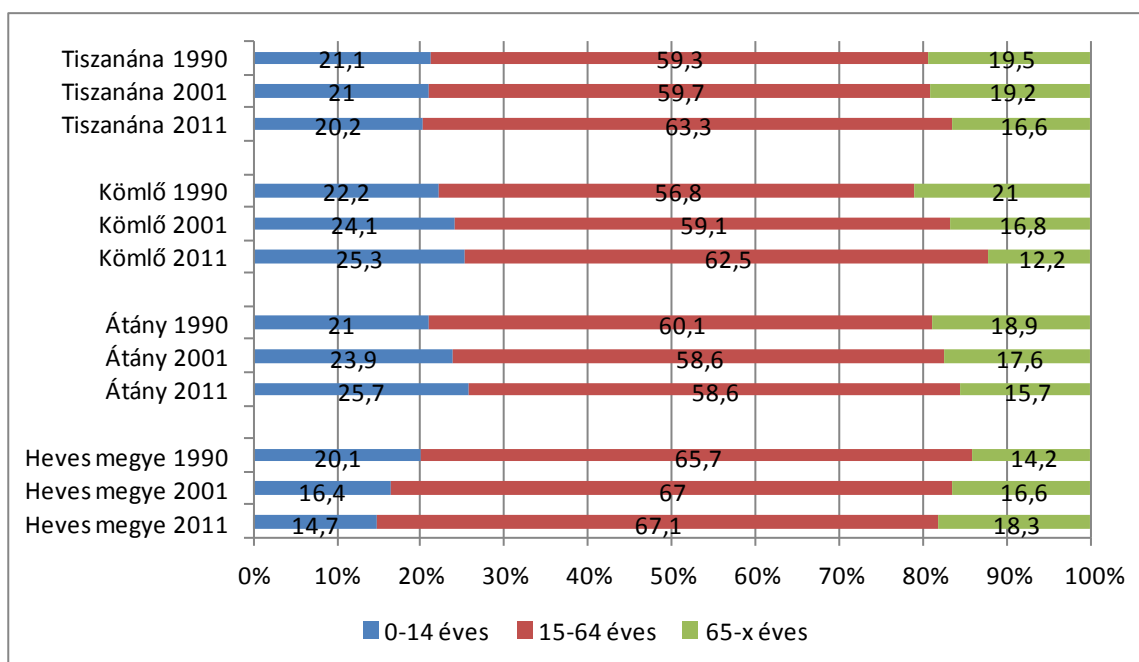

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján saját szerkesztés

Heves megye korszerkezete – Magyarországhoz hasonlóan – előregedő társadalmat jelez a fiatalok alacsony és az időskorú népesség magasabb arányával. A vizsgált települések esetében azonban van egy igen lényeges különbség: a fiatal korosztályok jóval magasabb aránya jellemző. Átány és Kömlő egyértelműen fiatalodik: a vizsgált két évtized alatt az előbbi községben közel 5%-os, az utóbbiban több mint 3%-os növekedés figyelhető meg a fiatalkorú népesség körében. Az idősek aránya mindhárom településen jelentősen csökkent 1990 óta, legjelentősebb mértékben Kömlőn, ahol 21%-ról 12,2%-ra mérséklődött az arányuk.

A 14. ábra is jól szemlélteti, hogy két eltérő „életút” figyelhető meg a Heves megyei és a vizsgált községek adatain keresztül. Jól látható, hogy miközben Heves megyében az idősebb korcsoportok felé való eltolódás jellemző, addig Átányon, Kömlőn és Tiszanánán is egyre nő a fiatal generáció részaránya.

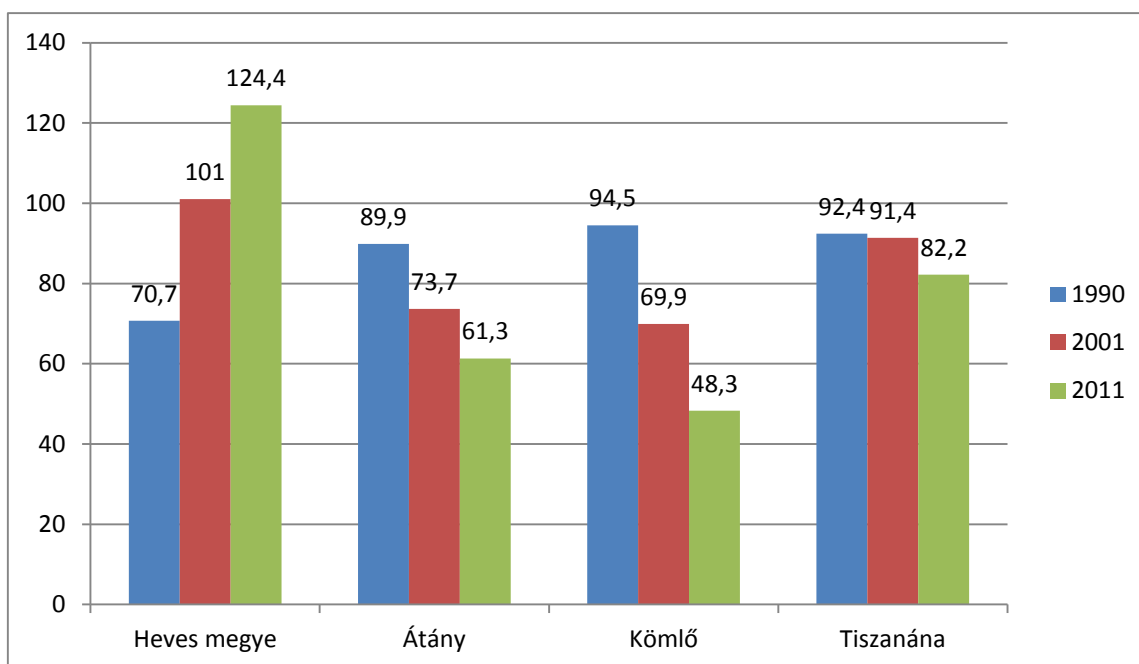
14. ábra: A főbb korcsoportok megoszlása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1990-2011

Forrás: KSH népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját szerkesztés

Az öregedési index, vagyis a fiatalok és az idősek egymáshoz viszonyított aránya szintén az elöregedést mutatja a megyében, míg a vizsgált falvakban – eltérő mértékben ugyan, de egyaránt – fiataluló társadalom mutatkozik meg.

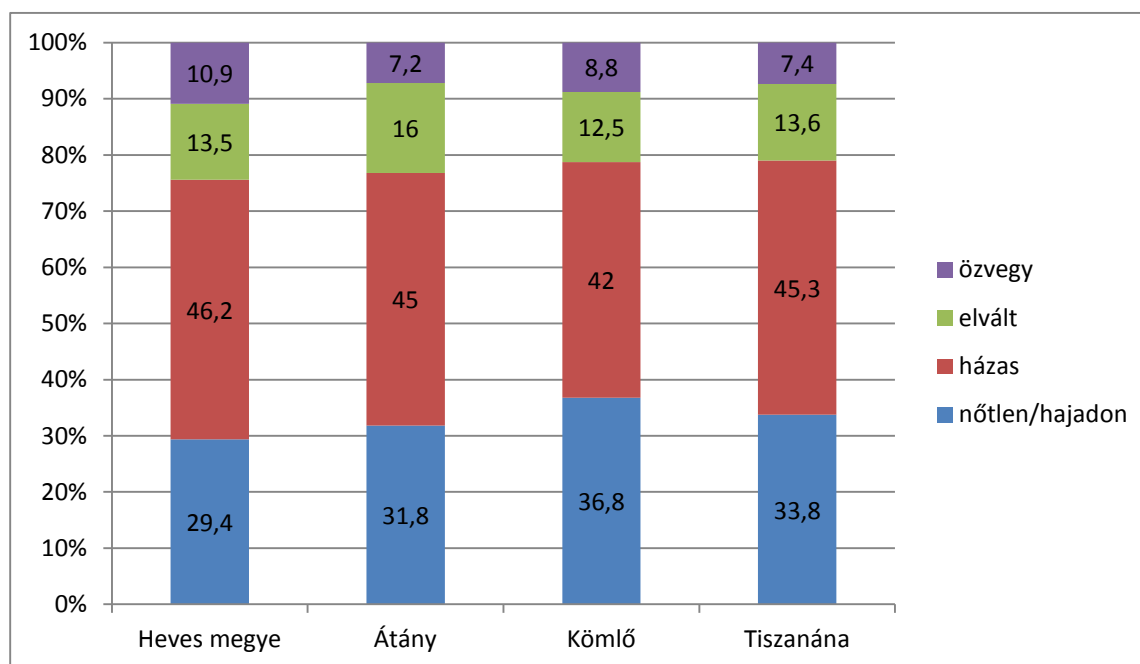
15. ábra: Az öregedési index alakulása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1990-2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját szerkesztés

A népesség korszerkezete összefüggést mutat a családi állapot szerinti megoszlással, mindez az előregedő Heves megye és a vizsgált – fiatalodó – települések példáján is megmutatkozik. E községekben magasabb a nőtlenek/hajadonok és az elváltak aránya, mint a megyében, az özvegyeké pedig alacsonyabb (16. ábra). A házasságban élők közel azonos arányban vannak jelen Átányon és Tiszanánán, mint ahogy Heves megyében, azonban Kömlőn ettől elmarad a házasságban élők aránya.

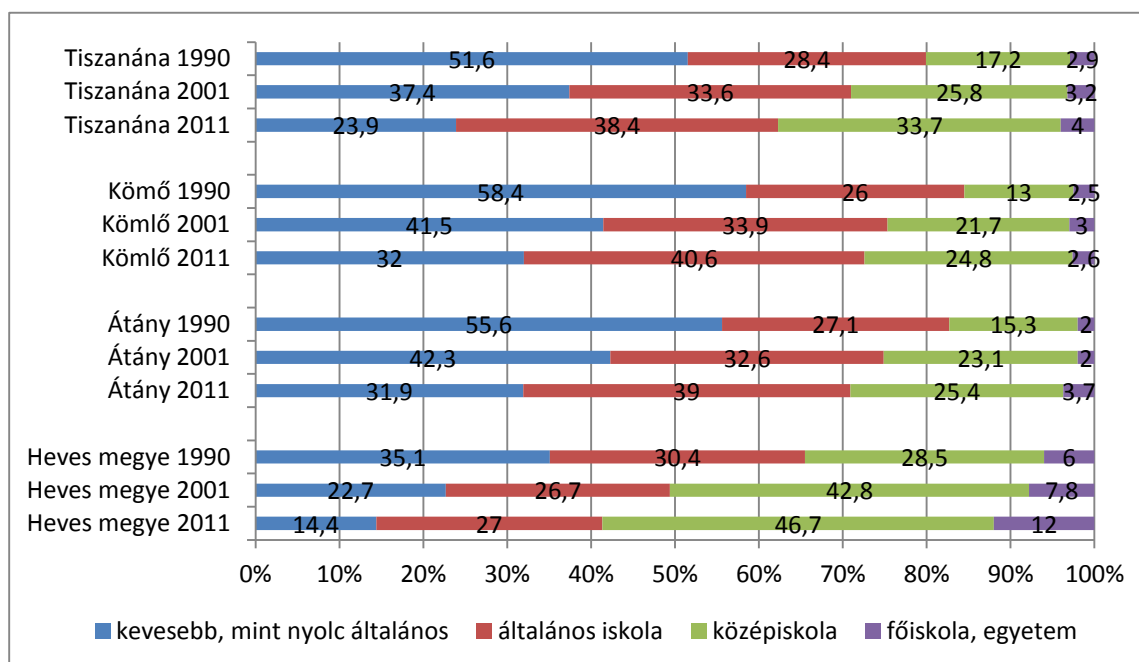
16. ábra: A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (2011) alapján saját szerkesztés

Átányon és Kömlőn a 7 évesnél idősebb népesség több mint 70%-át maximum általános iskolát végzettek alkotják, de Tiszanánán is 60% fölötti az arányuk, míg a megyében alig több mint 40% ez az arány. A közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya jelentős mértékben elmarad a megyeitől. A két évtized során történt változásokat vizsgálva megállapítható, hogy míg a megyében megduplázódott a diplomások aránya, addig a vizsgált településeken arányuk még mindig nem éri el az 1990-es megyei arányt; Kömlőn pedig mindössze 0,1%-kal nőtt a diplomával rendelkezők aránya a 21 év alatt.

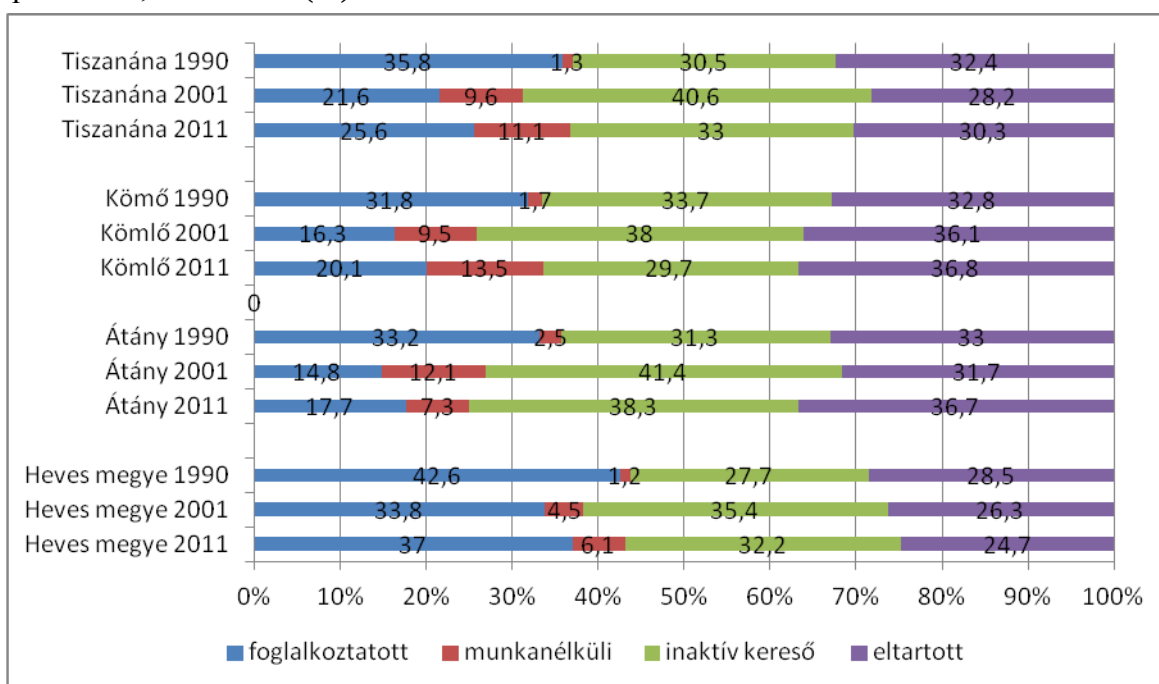
17. ábra: A 7 évesnél idősebb népesség legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját szerkesztés

A népesség képzettségi színvonala és a foglalkoztatottsági-munkanélküliségi mutatók szoros összefüggésben állnak egymással, érdemes ezt is hosszabb időtávon – szintén az elmúlt három népszámlálás adatainak tükrében – vizsgálni (18. ábra). A dél-hevesi térség napjainkban sem számít a munkaerő-piaci élénkülést tekintve élen járók közé, a megvalósult közfoglalkoztatás ellenére sem. A 18. ábra jól jelzi, hogy nagyon szerény a foglalkoztatottak aránya a vizsgált falvakban és a megyében általában is. Ugyanakkor a népesség igen nagy hányada nem munkajövedelemre, hanem szociális ellátásokra alapozza életvitelét.

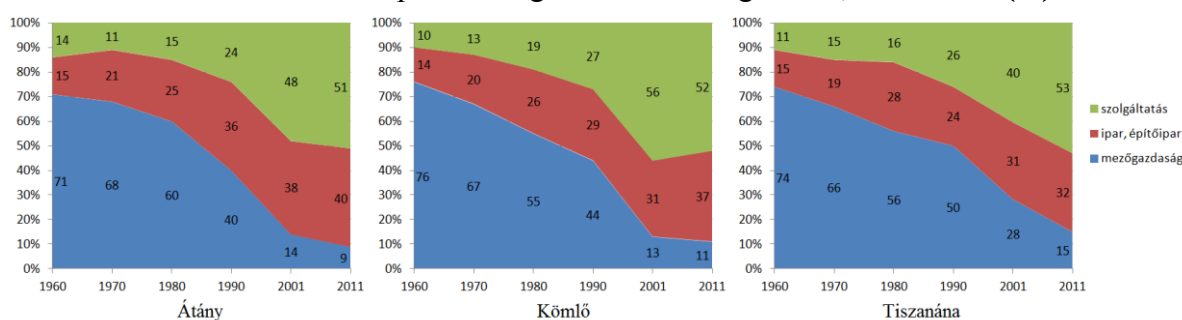
18. ábra: A népesség gazdasági aktivitásának változása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1990-2011 (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját szerkesztés

A hagyományosan agrártérstérnek számító dél-hevesi térség, így a vizsgált községek is a rendszerváltás veszteseinek tekinthetők. Jól mutatja ezt a gazdasági aktivitás változásán túl a foglalkozási szerkezetben bekövetkező változás is (19. ábra). Országos tendencia, hogy miközben a tercier szektor erősödik, párhuzamosan ezzel a mezőgazdaság veszít súlyából. Átányon, Kömlőn és Tiszanánán a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1960-ban még meghaladta a 70%-ot, 2011-re azonban ennek töredékére csökkent (Átányon 10% alá). Országosan 1960-ban 38,5%-ot tett ki, 2011-ben pedig 5%-ot. Azzal együtt is, hogy az adatgyűjtési szisztéma változott/változhatott az elmúlt évtizedekben, mégis egyértelmű a tendencia, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya jelentősen csökken, míg a szolgáltatásban foglalkoztatottaké nőtt. (A vizsgált településeken 2011-re minden második foglalkoztatott a szolgáltatásban dolgozott.)

19. ábra: A kutatásba bevont települések foglalkozási átrétegződése, 1960-2011 (%)

Forrás: TeIR Történelmi adatbázis és a KSH népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

Összegezve megállapítható, hogy a vizsgált települések jelenlegi népesedési folyamatai, iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatói több szempontból is eltérnek a megyei adatok alapján kirajzolódó helyzetképtől. Átány, Kömlő és Tiszanána fiatalodó korszerkezettel rendelkezik, de a rendelkezésre álló demográfiai tartalék munkaerő-piaci értéke szerény. Ez olvasható ki abból, hogy a lakosság iskolai végzettsége és foglalkoztatottsági mutatói elmaradnak a megyét jellemzőektől. Ez a kérdés etnikai színezetű probléma is. Átány és Tiszanána példáján egy-egy hasadt társadalmú község képe bontakozik ki előttünk: az előregedő, de még többségi társadalom mellett a fiatalos korszerkezetű cigány népesség kezd egyre meghatározóbbá válni a településeken. E folyamat Kömlőn előrehaladottabb állapotban van, ott már egyértelmű a cigány népesség többsége. A térségben jellemző módon a népességen belül egyre jelentősebb mértékben van jelen azon tömeg, akiknek szociális ellátására, foglalkoztatására egyre nehezebb megoldást találni.

4.2 Az első hipotézis vizsgálata

A dél-hevesi térségben gettósodási folyamat zajlik, amely megjelenik, leképeződik a mentális térben is.

Az első hipotézisem vizsgálatához az Anyag és módszer fejezetben korábban már részletezett módszerek közül az alábbiakat használtam fel:

Kutatási módszerek:

1. Tér-érték elemzés

cél: a települési tér állapotfelmérése

2. Dokumentumelemzés (TUTOR Alapítvány felmérése)

cél: a problémapercepció-vizsgálat előkészítése

3. Kérdőíves felmérés:

a. Problémapercepció-vizsgálat

cél: problémafeltárás

b. Mentális térképezés

cél: a gettóképződés okságának feltérképezése

c. Települési jövőkép-vizsgálat

cél: a jövő legvalószínűbb forgatókönyvének megtalálása, ahogy azt a helyeik gondolják

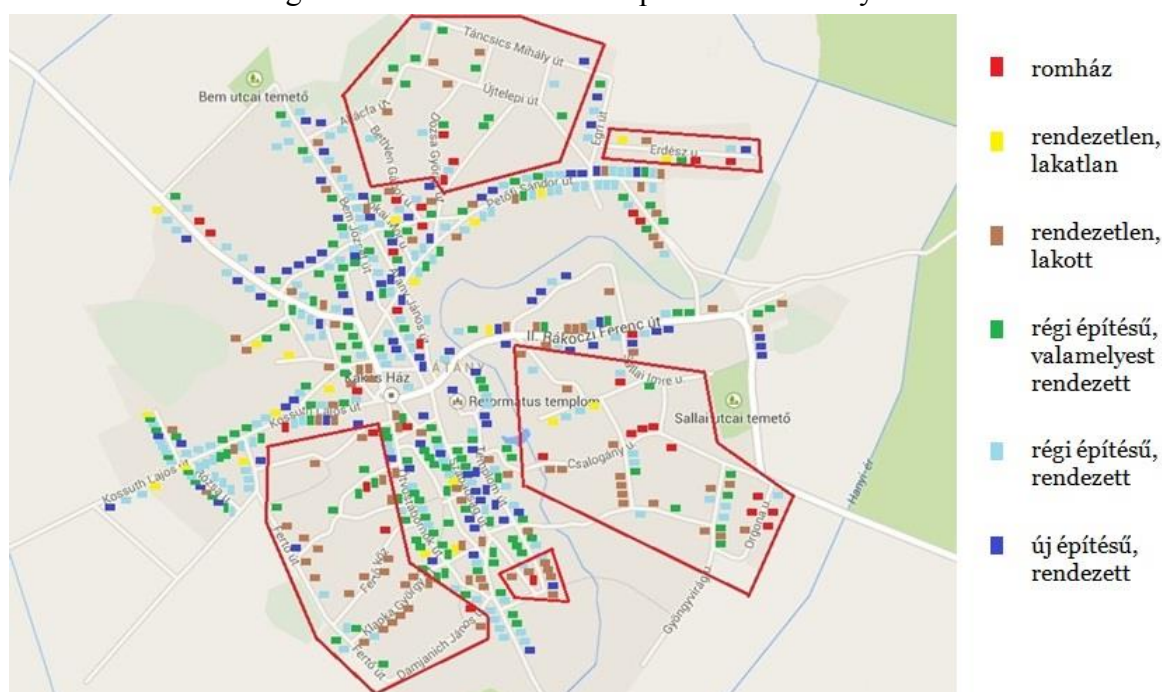
Elemzési módszerek: gyakorisági megoszlások, összefüggés-vizsgálatok.

4.2.1 A rurális gettóképződés

A hipotézis vizsgálatához kapcsolódóan először a tér-érték elemzés eredményeit mutatom be. Az utcakép – ahogy Vitéz (2014) is rámutat – nemcsak a térhasználatról szól, hanem a belső viszonyokról, a különböző társadalmi csoportok együttéléséről is árulkodik (Kovács-Vidra-Virág 2013; Virág 2015).

Az épített környezet amortizációja egyértelműen a falu leépülési folyamatát mutatja. Megszűnt az egykor rendezett falukép. Ennek átányi vizsgálatához a 2014-es terepi felmérés alapján értékeltük a belterület lakóingatlanjait.

20. ábra: Tér-érték vizsgálat és a felszámoló településrészek Átányon

Forrás: az utcakép-elemzés alapján szerkesztette Bogárdi Tünde és Vitéz Bálint (első megjelenés: Vitéz 2014, 80)

Megjegyzés: a vonallal történő körülhatárolás a gettósodó településrészeket jelöli

A lakóházak amortizációja összefüggést mutat a helyi cigányság térbeli sűrűsödésével, vagyis ezek a leépülő településrészek gettósodnak is. Érdeemes megemlíteni, hogy a polgármester 15 gettósodó településrészeiről számolt be. Terepkutatási eredményeink alapján ezek tömbösödnek: számuk kevesebb, de kiterjedtebb területű gettósodó településrészekké váltak. (20. ábra) Valószínűsíthető, hogy ha rendelkezésünkre állna egy ehhez hasonló utcakép-elemzés a 2000-es évek elejéről, azon több kisebb gettósodó pontot látnánk, amelyek azóta tömbszerűen összeálltak. Amennyiben a folyamat nem áll meg, úgy a település amortizációja tovább fog tartani, és újabb utcák, házsorok lesznek az amortizáció áldozatai.

A településen tapasztalható térbeli és társadalmi elkülönülés vizsgálata esetében érdemes időbeli dimenziót is vizsgálni. Évtizedekkel ezelőtt a helyi cigány közösség a Mákos-telepen élt: térben elkülönülten, de mégis szimbiózisban a többségi társadalommal. Azonban az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-án elfogadott, „A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” szóló határozata alapján, amelyben kimondták, hogy „Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk. Fel kell venni a harcot a lakosság még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését.” (id. Szabóné 2010). A Mákos-telep felszámolásra került. A Fél-Hofer szerzőpáros (2010, 258) is beszámolt arról, hogy Átányon is több állami kedvezmény ösztönözte a cigányság faluba történő beköltözését. Ezek közül kiemelték a hosszú lejáratú kamatmentes állami kölcsönt, amelyet akkor igényelhettek, ha „magyar módra tartós házat akartak építeni a faluban”. E támogatások eredményeként 1964-ben öt ház volt cigányok birtokában, amelyekben tizenegy család lakott. A Fél-Hofer kutatópáros megállapította, hogy a telep felszámolás után végrehajtott építkezésekben „a lakáskörülmények (...) nem sokban különböztek a „cigány módra” épített hajlékok zsúfoltságától” (Fél-Hofer 2010, 258). A cigány népesség többsége tehát nem a faluban, hanem a falu egyik szélén lévő telepen élt. 1975-ben állami támogatással széttelepítették ezt az addig teletszerűen lakó cigányságot és – szintén a polgármesterrel készített interjúból idézve – „attól kezdve a falu megkezdett pusztulni”. Meglátása szerint „ugyanis nem volt érett arra ez a lakosság, hogy a magyar lakosság értékrendjét elfogadja, többségében azt az életvezetést, életmódot élte, mint a teleprendszerben, ezért különböző gettósodott körzetek jöttek létre, és a környezetükből elkezdtek menekülni a magyar lakosok”.

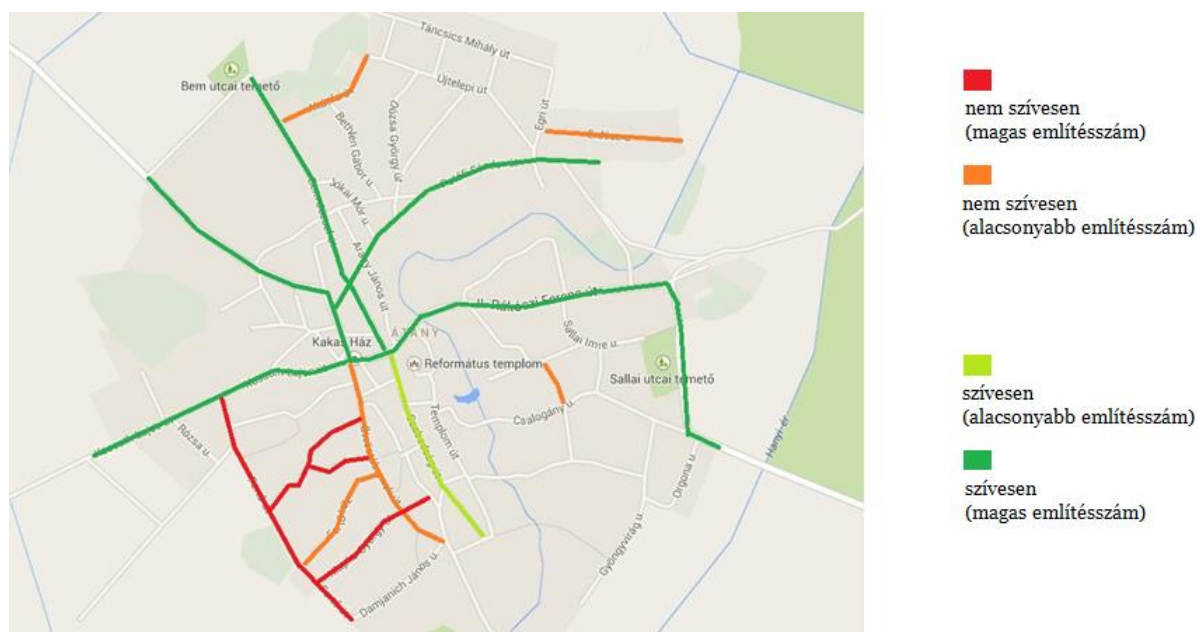
A kívülálló szemével történt tér-érték-vizsgálat árnyalására kérdőíves vizsgálatot folytattunk a lakosság körében. Azt vizsgáltuk, hogy a településen belül hol laknak, laknának szívesen válaszadóink és hol nem (21. ábra). A válaszokat indokkal kértük.

Látható, hogy néhány központi helyen lévő utca van a legjobb helyzetben. A 60 válaszadótól kapott 98 említésből a legtöbbet a Bem utca (23 említés) kapta. 18 válaszadó pedig a Rákóczi utat emelte ki pozitív értelemben (amely a településen áthaladó főút). A Petőfi utca 15, a Kossuth pedig 11 említést kapott. A Szabadság utat 7 válaszadó említette (21. ábra). Itt fontos megjegyezni, hogy megkérdezettjeink egy része nem tudott utcát mondani, csupán annyit, hogy a falu központja a szívesen lakott, jobb helyzetű településrész. A legfőbb érv arra vonatkozóan, hogy miért laknának szívesen a jelölt utcákban a válaszokban a viszonylag jó közbiztonság, az érzelmi kötődés, illetve a cigány népesség alacsonyabb mértékű előfordulása szerepelt. (Bogárdi-Molnár 2014)

A településen a piros és narancssárga jelölésű, nem szívesen lakott zónákat a 45 válaszadónk összesen 104 nem szívesen lakott utca említésével rajzoltam meg. Emellett 34 említés kevésbé körülhatárolható településrészre vonatkozott (jellemző például „a falu szélé” és „a kömlői rész”,

illetve voltak, akik egy általuk nem szívesen lakottnak ítélt utca környékét említették. A 14 nem értelmezhető válasz többsége szerint „sehol” nem lakna szívesen, „mindenhol rossz”, „mindenhol baj van”, „egyik utca sem élhető”. A nem szívesen lakott utcákat megnevezők közül legtöbbször a Klapka és a Fertő utcákat (10-10 említés), valamint az Ötvöstábornok utcát (9 említés) mondták. Az Árpád és a Dobó utcák 7-7, a Gyöngyvirág (volt Lenin) utca 6, a Bem és a Csalogány utcák 5-5 említést, míg az Erdész utca 5 említést kapott. (Bogárdi- Molnár 2014) (21. ábra).

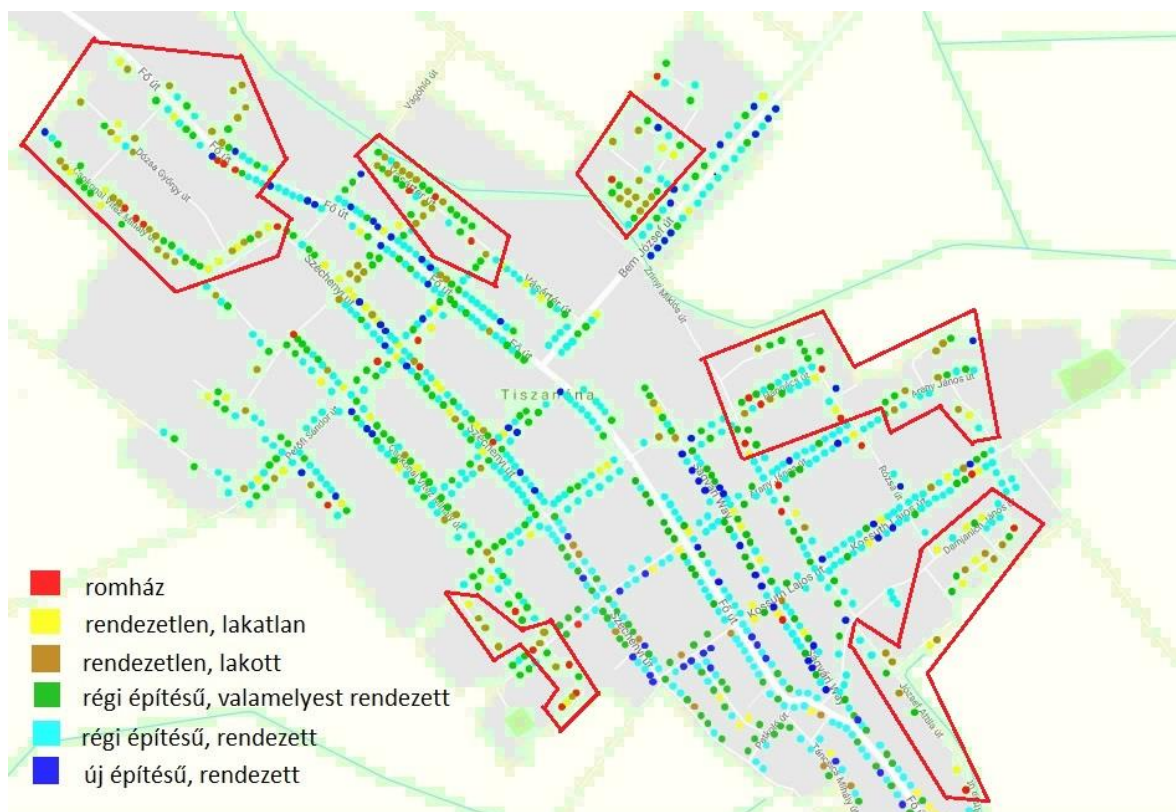
21. ábra: Szívesen, illetve nem szívesen lakott utcák az átányiak szerint

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés (első megjelenés: Bogárdi-Molnár 2014, 90-91)

Tiszanánán szintén felmértem – az átányihoz hasonló módon – a település lakóingatlanjait. A legkiterjedtebb – de nem a legsűrűbben lakott – pusztuló településrész a község Kömlő felőli részén található. (A 24. ábra bal felső része.) Ezen kívül öt veszélyeztetett részt tudtam lehatárolni: a Gárdonyi utat és környékét (a 22. ábra jobb szélén lehatárolt terület), amelyet régen a helybeliek „Babatelep” néven ismertek, de a leértékelődési folyamat csak az elmúlt körülbelül évtizedben – tehát viszonylag gyorsan indult el és zajlott le (a 2000-es évek elején még több külföldi is vásárolt azon a részen üdülőházat). Ehhez térben közel helyezkedik el az egykori hangácsi rész, ahol szintén több utcában indult el a lepusztulási folyamat. A fő út túl oldalán, az egykor Csokány-partnak nevezett részen ugyancsak körülhatárolható egy pusztuló településrész (Bocskai utca, illetve a Csokonai Vitéz Mihály és Arany János utcák vége). Ezeken kívül még két településrészt határoltam le: a Vásártér utcát és a cserepesi részt.

22. ábra: Tér-érték vizsgálat és a felszámoló településrészek Tiszanánán

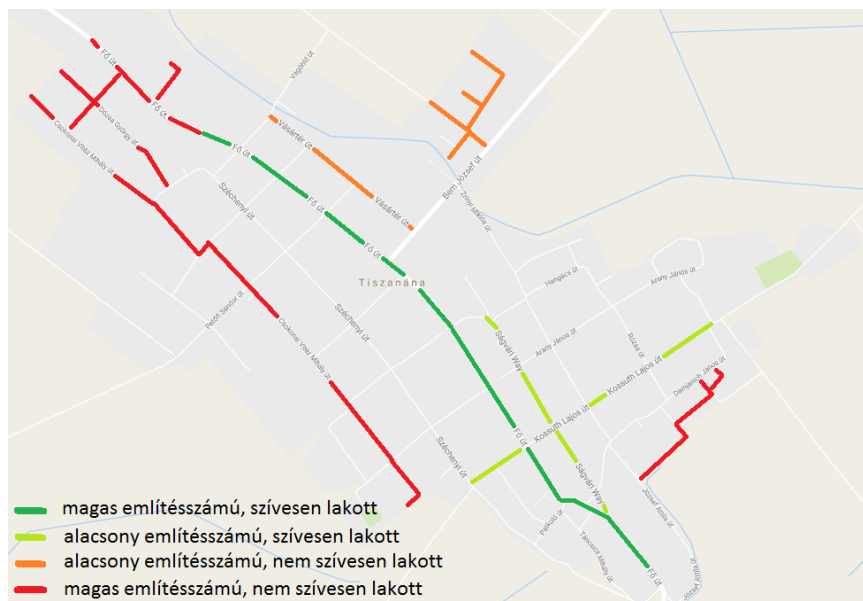
Forrás: az utcakép-elemzés alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: a vonallal történő körülhatárolás a gettósodó településrészeket jelöli

Amennyiben Tiszanána esetében is vizsgálni kívánjuk a cigány népesség térbeli elhelyezkedését időbeli dimenzióban, úgy megállapítható, hogy hagyományosan a Hangácson és a Putriban éltek (Bartók 2011). A Hangácsot említettem a lehatárolás során, a Putrinak nevezett rész pedig a település Kömlő felőli részén helyezkedett el (a jelenleginél jóval kisebb területen). Az 1980-as években 470-480 cigány lakott a községben (az összlakosság 10-15%-a). Betelepülésük a falu belső részeiben 1962 után indult meg. A Bartók (2011) által említett beszámoló, mely egy tanácsülésre készült, megemlíti, hogy az 1980-as évek elején viszonylagos jólétben éltek a helyi cigányok, a férfiak jelentős hányada az építőiparban, a tsz-ben és a cipőgyárban dolgozott. Megállapítja, hogy „a telepek részleges felszámolása sikeres volt, a helyi cigányok beilleszkedtek”, majd hozzáteszi, hogy „a naponta vagy hetente hazajáró és máshol dolgozó cigány lakosok több problémát is okoztak” (Bartók 2011, 76).

A kívülálló szemével történt tér-érték-vizsgálat árnyalására Tiszanána esetében is kérdőíves vizsgálatot folytattunk a lakosság körében, ahol – ugyanúgy, mint Átány esetében – azt vizsgáltuk, hogy a településen belül hol laknak, laknának szívesen válaszadóink és hol nem (23. ábra). A válaszokat indokkal kértük.

23. ábra: Szívesen, illetve nem szívesen lakott utcák a tiszánánaiak szerint

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Szívesen lakott utcákra a tiszánánai válaszadók összesen 64 említést tettek, 24-en említették a Fő utat – jellemzően a falu központi részén –, míg a Kossuth Lajos utat és a Templom utcát nyolcan-nyolcan. 101 említést kaptak a nem szívesen lakott utcák, a Csokonai utat 24 alkalommal, a település Kömlő felőli részét (jellemzően utcanév nélkül, de egyértelműen, jól körülhatárolhatóan) 13 alkalommal, a Gárdonyi utat 12-szer nevezték meg (plusz egy válaszadó a terület korábbi megnevezését használta, „Babatelepként” említette). A Cserepesi út és a Vásártér út ennél alacsonyabb említésszámmal szerepelt, előbbit hétszer, utóbbit hatszor említették. Fontos megemlíteni, hogy vannak olyan alacsonyabb említésszámmal megjelenő utcák, településrészek, amelyeket azért nem említett meg több válaszadó, mert nem ismerik. Ilyen például a Hangács, a Laposkúti út vagy a Csokány-part, amely részek mind leromló állapotban vannak.

A tiszánánai és az átányi felmérés alapján a rurális gettóképződésről elmondható, hogy az életkörülmények javítását szolgáló több mint ötven évvel ezelőtt végzett településfelszámolási folyamatok nem váltották be a hozzá fűzött reményeket. Sőt. A települések nagy részén gettósodás indult el. Ez megmutatkozik a tér érték degradálódásában, valamint a települési tér etnikai kicserélődésében.

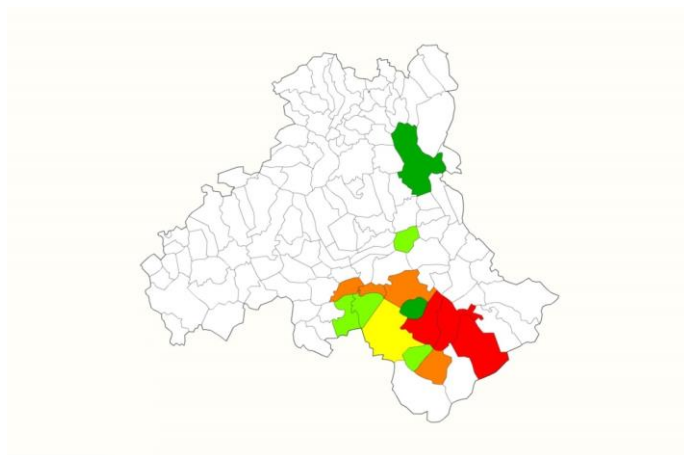
4.2.2 Gettóképződés a mentális térben

A mentális térképezéssel az volt a célunk, hogy feltárjuk a közösség kollektív tudatában kialakult képet arról a világról, amelyben élnek (Bogárdi-Molnár 2014). Ennek során vizsgáltuk, hogy a megkérdezettek mely településeket tekintik kedvező és kedvezőtlen helyzetűnek.

Mind a kedvező, mind a kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések alapján szembetűnő, hogy a megkérdezettjeink meglehetősen szűk földrajzi térben gondolkodtak. (Bogárdi-Molnár 2014) Mindhárom vizsgált településre igaz, hogy a válaszadók közül saját településüket jóval többen sorolták a kedvezőtlen megítélésű falvak közé, mintsem a kedvezőek közé.

Az átányi válaszadók összesen 142 említést tettek 32, általuk kedvező helyzetűnek tartott településre. Bár nem volt a települések földrajzi elhelyezkedésére vonatkozó kikötés a kérdőívezés során, megállapítható, hogy a válaszadók által felsoroltak mindegyike a megyében, sőt Eger és Kerecsend kivételével a hevesi járásban található. A legtöbbször a szomszédos Tenket (41 említés) nevezték meg, a járásközpont, Heves 18, a megyeszékhely, Eger 15 említést kapott. Öt-öt említése volt Boconádnak, Hevesvezekénynek, Kömlőnek és Tarnamérának. Négyen a saját községüket is idehelyezték, míg 3-3 fő Kerecsendet és Tiszanánát nevezte meg. (24. ábra). Kedvezőtlen megítélésű településre összesen 182 említés érkezett, melyben 20 település neve került elő. A több említést is kapó helyszínek mindegyike a hevesi járásban található. A szomszédos Kömlőt említették legtöbbször (61 említéssel), míg Tiszanána 28 említéssel szerepelt, Átányt pedig 21 fő tekintette kedvezőtlen helyzetűnek. Heves és Tarnabod 16-16, Tarnasádnak 13 említést kapott, míg Erdőtelket és Tarnaszentmiklóst 4-4 fő említette. (Bogárdi-Molnár 2014)

24. ábra: Kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések az átányi válaszadók szerint

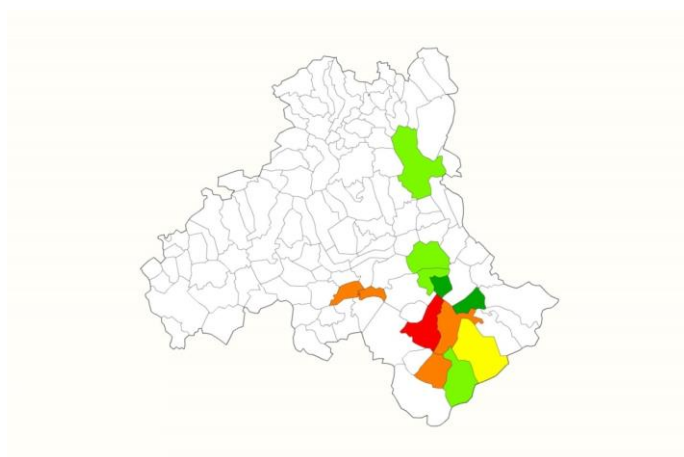

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés (<http://online.geomarket.hu/terkep>) (első megjelenés: Bogárdi-Molnár 2014, 88-89)

(Megjegyzés: sötétzöld: magas említésszámú, kedvező; világoszöld: alacsony említésszámú, kedvező; citromsárga: közel azonos számú említés kedvezőként és kedvezőtlenként; narancssárga: alacsony említésszám, kedvezőtlen; piros: magas említésszámú, kedvezőtlen helyzetűnek ítélt)

A kömlői válaszadók összesen 52 említést tettek kedvező helyzetű településre, ezek közül 49 a megyében található (25. ábra). Egy-egy válaszadó említette Tiszafüredet, Karcagot, illetve Hódmezővásárhelyt. A legmagasabb említésszámmal a szomszédos Tiszanána (9 említés) és Besenyőtelek (8 említés) jelent meg, Egert hatan, Füzesabonyt öten, Dormándot és Kiskörét négyen-négyen említették. A kedvezőtlen helyzetű települések között a szintén szomszédos Átányt említették a legtöbben (18 említés), Tiszanánát heten, a saját községüket, Kömlőt hatan, míg a Tarna-menti települések közül Tarnabodot, Tarnaszentmiklóst és Tarnasadányt három-három válaszadó említette. Kedvezőtlen helyzetű települések esetén a válaszadók még egy-egy település megemlítésével sem léptek ki a térségből.

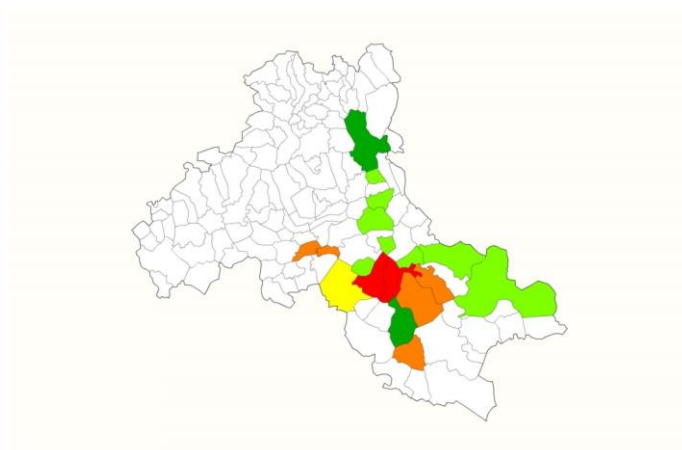
25. ábra: Kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések a kömlői válaszadók szerint

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés (<http://online.geomarket.hu/terkep>)
(Megjegyzés: sötétzöld: magas említésszámú, kedvező; világoszöld: alacsony említésszámú, kedvező; citromsárga: közel azonos számú említés kedvezőként és kedvezőtlenként; narancssárga: alacsony említésszám, kedvezőtlen; piros: magas említésszámú, kedvezőtlen helyzetűnek ítélt)

A tiszánánai válaszadók összesen 165 említést tettek kedvező helyzetűnek tartott településre. Legtöbben a megyeszékhelyet, Egert említették (31 említés), illetve Kisköre kapott még 17 említést. Füzesabonyt nyolcan, Besenyőteleket hatan, Hevest öten, Poroszlót és Tenket négyen-négyen, Maklárt és Andornaktályát hárman-hárman említették (26. ábra). Viszonylag magas arányban voltak, akik kiléptek a megyéből: Budapestet heten, Győrt hárman, Tiszafüredet pedig nyolcan említették. Ez utóbbi város, bár a szomszédos megyéhez tartozik, közel van a vizsgált falvakhoz. A kedvezőtlennek ítélt települések közt magas említésszámmal volt jelen Kömlő (51 említés) és Átány (41 említés), míg a saját településüket és a szintén szomszédos Sarudot 17-17 alkalommal említették. Hevest hatan, Tiszaburát négyen, Kiskörét, Tarnabodot és Tarnasadányt hárman-hárman említették. Távolabbi települések közül Miskolc két, Ózd és Jászládány pedig egy-egy említéssel jelent meg.

26. ábra: Kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések a tiszánánai választók szerint

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés (<http://online.geomarket.hu/terkep>)

(Megjegyzés: sötétzöld: magas említésszámú, kedvező; világoszöld: alacsony említésszámú, kedvező; citromsárga: közel azonos számú említés kedvezőként és kedvezőtlenként; narancssárga: alacsony említésszám, kedvezőtlen; piros: magas említésszámú, kedvezőtlen helyzetűnek ítélt)

A három településen készített mentális térképezés eredményeképpen a megkérdezettek véleménye azt mutatja, hogy az itt élők egy igencsak zárt, a környék településeire kiterjedő mentális tér-ismerettel rendelkeznek, és alapvetően negatívan ítélik meg a saját településüket.

4.2.3 A települési tér negatív megítélésének háttere

A lakossági kérdőíves felmérés mindhárom településen tartalmazott problémapercepció-vizsgálatot is, amely során a választadóknek meg kellett nevezniük a településük (6. táblázat), illetve családjuk (maximum három) legfontosabb problémáját.

6. táblázat: A települési problémapercepció-vizsgálat eredményei

	Átány	Kömlő	Tiszanána
Választadók száma	107 fő	63 fő	96 fő
Települési problémák említésszáma	151 db	62 db	116 db
Települési probléma 1.	közrend, közbiztonság (54 említés)	munkanélküliség (22 említés)	munkanélküliség (33 említés)
Települési probléma 2.	cigányság (34 említés)	szegénység (12 említés)	cigányság (26 említés)
Települési probléma 3.	munkanélküliség (32 említés)	cigányság (6 említés)	közrend, közbiztonság (22 említés)

Forrás: a kérdőíves felmérések alapján saját szerkesztés

Az átányi válaszadók – az elégedettség-vizsgálat eredményeivel összhangban – a közrendre, közbiztonságra vonatkozó problémákat említették a legmagasabb arányban. A megkérdezett 107 válaszadóból összesen 101 nevezett meg települési problémát. Az általuk tett 151 említés közül 54 vonatkozott a közbiztonságra, ezt a cigányságra és a munkanélküliségre vonatkozóak követették 34, illetve 32 említéssel. Még ennél is figyelmeztetőbb, hogy a közbiztonság mint probléma a magánszféra szintjén is gyakran jelenik meg: A 107 válaszadó közül 78 fő, összesen 111 családi problémára vonatkozó említést tett. Legmagasabb említésszámmal ez esetben is a közrend, közbiztonság (hiánya) jelent meg (25 említés), amelyet az anyagi problémákra és a munkanélküliségre vonatkozóak követettek 22, illetve 16 említéssel.

Szükségesnek tartottam annak vizsgálatát is, hogy válaszadóink szerint mikor várható jobb közbiztonsági helyzet. Mind települési, mind családi problémaként azon válaszadók aránya volt a legjelentősebb, akik véleménye szerint soha nem fog megoldódni a közbiztonság kérdése. Mindebből arra következtethetünk, hogy az elmúlt évek megemelt rendőri jelenléte a dél-hevesi térségben nem növelte jelentősen az itt élők szubjektív biztonságérzetét, a közbiztonság közeljövőbeli javulásába vetett hitét. Vizsgáltuk azt is, hogy válaszadóink szerint a közbiztonság helyzetének javítása kinek a feladata lenne. Jelentős többségük a probléma megoldását kintől és fentről várja, legtöbbször a kormányzati felelősséget hangsúlyozták. Érdekes módon az egyébként a településen levő rendőri és készenléti rendőrségi jelenlét ellenére nem igazán a rendőrségtől várták a helyiek a megoldást.

A kömlői válaszadók közül 45-en összesen 62 említést tettek települési problémára. Ezek között legmagasabb említésszámmal a munkanélküliség (22 említés) szerepelt, amelyet a szegénység (12), illetve a cigányság (6) és a közbiztonság (5) követett. Vizsgálva, hogy a válaszadók véleménye szerint mikor fog megoldódni a munkanélküliség problémája, mindössze kevesebb, mint 15%-uk gondolja úgy, hogy még abban az évben vagy öt éven belül. Legmagasabb arányban (45,5%) azok voltak, akik szerint „valamikor” majd megoldódik, de minden ötödik válaszadó azt a pesszimista véleményt fogalmazta meg, hogy soha nem fog megoldódni a munkanélküliség problémája. Tiszánánán szintén a munkanélküliséget nevezték meg legtöbbször (33 említés) mint települési problémát, ezt követték a cigányságra (26 említés) és a közrendre, közbiztonságra (22 említés) vonatkozó problémaemlítések.

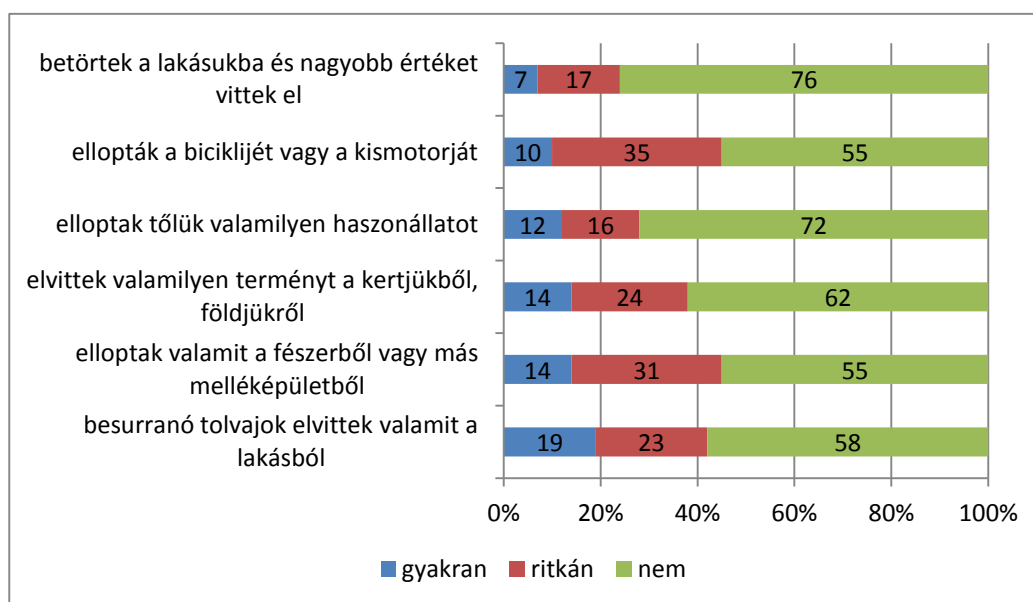
Elmondható, hogy a vizsgált települések nagyjából azonos problémahalmazon osztoznak, és mindössze a hangsúlyok helyeződtek másra. Mindhárom településen megnevezett probléma a munkanélküliség. Ennek a problémának a megítélésében nincs különbség a különböző társadalmi státuszú megkérdezettek között. A válaszadásban a „cigányság” is gyakori problémaként jelenik meg. Talán furcsán hathat, hogy egy komplett kisebbség negatív értéktartalommal bír a válaszadásban. Itt fontos azonban kiemelni, hogy a többségi társadalomból kikerülő ilyen típusú válaszadók a kisebbség negatív megítélését nem faji, származási, kulturális alapon, hanem a cigányság egy részének életviteléhez kapcsolódó, közrendet is sértő magatartásával szemben fogalmazzák meg. Fontos kiemelni, hogy a

közrend, közbiztonság megrendülése, akut problémaforrásként való megjelenése egyenes következménye a társadalmi leszakadásnak és deprivációnak.

1

A 2014 nyarán végzett átányi kutatásunk előzményeként szolgálhat a TUTOR Alapítvány által 2013-ban Átányon (is) készített kérdőíves felmérés, amely egyik fő kérdésköre a lakosság biztonságérzetének vizsgálata volt. Szükségnek tartom néhány eredmény idézését a pontosabb helyzetfeltárás érdekében. Az Alapítvány kutatási jelentése megállapítja, hogy a vizsgált településeik közül bűnügyi szempontból Átány tekinthető a legfertőzöttebbnek, itt a bűnözés, a rossz közbiztonság „különösen égető probléma” (Tutor Alapítvány 2014, 33). Felmérték, hogy a válaszadók az egyes bűncselekménytípusoknak milyen gyakorisággal (gyakran, ritkán, soha) váltak áldozatává (27. ábra).

27. ábra: Az áldozattá válás gyakorisága bűncselekmény-típusonként Átányon

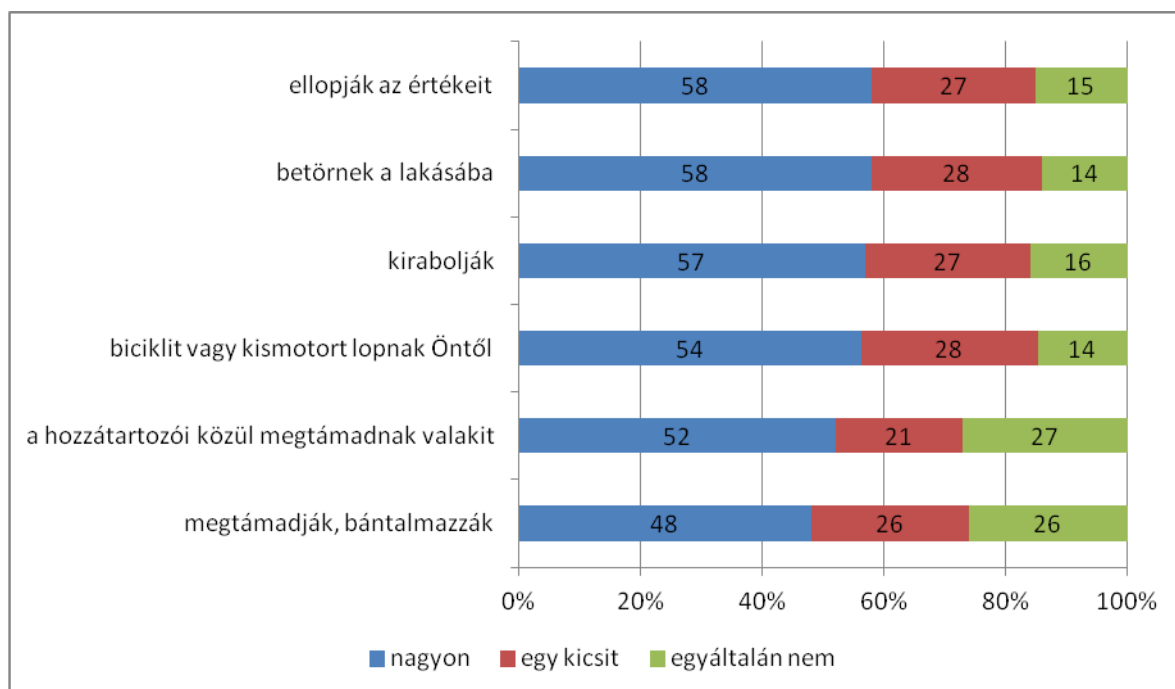

Forrás: Tutor Alapítvány 2013-as vizsgálata alapján saját szerkesztés

A vizsgált 14 bűncselekménytípus közül hat esetében fordult elő, hogy a válaszadók több mint ötöde beszámolt arról, hogy már volt áldozat. Ezek mindegyike vagyon elleni bűncselekmény, illetve szabálysértés volt (27. ábra). A kutatási jelentés alapján megállapítható, hogy a személy elleni bűncselekmények esetében a vizsgált többi településhez képest az áldozattá válás magasabb arányáról számoltak be a megkérdezettek Átányon. Összességében az átányi válaszadók 16%-a számolt be arról, hogy ő vagy a háztartásában valaki bűncselekmény áldozatává vált a kérdőíves felmérést megelőző 12 hónapban.

¹ A közbiztonsági problémát körüljáró tanulmányom: Bogárdi Tünde (2015): A leszakadó, szegregálódó térségek falvainak közbiztonsági helyzetképe. In: *Magyar Rendészet*. XV. évfolyam, 2. szám, 31-44. pp. ISSN 1586-289

28. ábra: Az áldozattá válástól való félelem bűncselekmény-típusonként Átányon

Forrás: Tutor Alapítvány (2014) alapján saját szerkesztés

Az átányiak biztonságérzetének kutatásához 13 jellemző bűncselekmény kategóriát soroltak fel, azt kérdezve, hogy mennyire tart a válaszadó attól, hogy ennek áldozatává válhat. A 28. ábrán azon hat bűncselekményt emeltem ki, amelyek esetében a válaszadók közel 50%-a vagy több mint 50%-a azt mondta, hogy nagyon tart az áldozattá válástól. Ezek mindegyike a magántulajdon sérelmére elkövetett, illetve a személy elleni bűncselekmények közé tartozik.

A Tutor Alapítvány bűncselekményekre vonatkozó elemzésének árnyaltabb értelmezése érdekében vizsgáltam a helyi bűnügyi statisztikákat. A bűnelkövetési formák Átányban típusosak: időskorúak és egyedülállók sérelmére elkövetett bűncselekményekről, valamint főként illegális házbontásról van szó.

Az időskorúak és egyedülállók máshol is potenciális áldozati csoportot jelentenek, hiszen kiszolgáltatottabbak, veszélyeztetettebbek. Széles skálán mozognak a sérelmükre elkövetett cselekmények: egészen a „gyerekcsínyektől” elkezdve a vagyon elleni bűncselekményeken keresztül a szaknyelvben még nem, de a hétköznapiakban már ismert és használt „öregzésig”. Ráadásul a sérelmükre elkövetett bűncselekmények esetében nagyfokú látencia sejthető. Úgy vélem az alábbiakban az átányi idős emberek elleni bűncselekmények kérdezőbiztosaink által rögzített esetei megvilágítják a helyzet tarthatatlanságát:

- „felszakítják a kerítést, kenyérmorzzával odacsallják a csirkét és ellopják”;
- „kivágta az udvaráról a gyümölcsfákat, mert így legalább többször nem vágják fel a kerítését, hogy elvigyék a még éretlen gyümölcsöt”;
- „zöltséget azért nem termel, mert körben cigányok lakják és azt ellopják”;

- „ellopták az összes zöldséget a kertből”;
- „úgy tűnik, hogy a cigány szomszédoknak ad juttot, így nem bántják a kertjét”;
- „ha nem lopnának, nem lenne bajom. Hát ők is emberek, igaz-e?”;
- „hétszer törtek be hozzám, teljes nyugdíját elvitték”;
- „13-14 évesekkel van a baj; nem lehet kimozdulni, ha tudják, hogy elmegyünk, akkor rizikó”;
- „Éjszakákat nem alszunk. Félek.” – mondta több válaszadónk is.

A helyi idősellátást biztosító Gondozási Központ dolgozóival 2013 decemberében készített interjú során is elhangzott, hogy a rossz közbiztonság, a betörések magas száma miatt sok idős nem meri órákra ott hagyni a házát, vagy ha el is megy egy-egy, a Gondozási Központ által szervezett rendezvényre, onnan siet haza. A helyzet tarthatatlanságát jelzi az is, hogy az itt dolgozó szakemberek nap, mint nap szembesülnek azzal, hogy az idősek már „nem is tudnak másról beszélni, tehát nem tudnak kötetlenül beszélni, mindig ott lyukadnak ki, mindig oda terelődik a téma, hogy már megint ez a ... betörés... tehát nem igazán tudnak már kikapcsolni és egyéb témákról beszélgetni”. A veszélyezett létbe kényszerítés ugyan nem bűncselekmény, de világosan látszik, hogy mentálisan leépüléssel jár.

A megoldási kísérletek elsőként egyéni szinten jelentek meg: az idős igyekszik megszabadulni a vagyonelemeitől, például nem termeszt zöldséget, kivágja a gyümölcsfáit. Egyre kevesebb időt tölt az utcán, lehetőleg minél ritkábban hagyja el otthonát, emellett esetenként erősebb, magasabb kerítést használ, egy vagy több házőrző kutyát tart, illetve gyakorinak tekinthető a lakóház utcafrontra néző ablakain a redőnyök lehúzása (védekezve ezzel is a kavicsokkal, kövektől való dobálástól, betöréstől). Amikor azonban az egyéni szintű védekezés nem nyújt megoldást, települési szinten tesznek próbálkozásokat. A mostanában pályázati úton is támogatott kamerarendszerek kiépítése Átányon is jelen van. Erről a polgármester is beszámolt. Emellett jellemző még a különböző jelzőrendszerek kiépítése is, melyeknek több típusa is létezik. Van, amelyik a rendőrségen jelez, van, amelyik hangosan (a szomszédok figyelmét felhívva az idős fenyegetettségére). Az elért eredmények mellett azonban a polgármester azt is kifejtette, hogy a fiatalok az érdemi büntetés, a cselekedetek következményeinek hiánya miatt lényegében sok esetben teljesen figyelmen kívül hagyják az óvintézkedések jelenlétét. Azaz a biztonsági rendszerek jelenlétének igazán visszatartó ereje – úgy ahogyan azt a falu remélte- nem igazán lett.

Ami az illegális házbontást illeti, először érdemes áttekinteni a népszámlálási adatokat; hogyan változott a lakásállomány, a lakatlan házak száma az elmúlt negyven évben. (8. táblázat)

7. táblázat: A lakások számának alakulása Átányon, 1970-2011

Népszámlálás éve	Összesen	Lakás			Egyéb
		együtt	lakott	lakatlan	
1970	751	745	723	22	6
1980	710	710	678	32	-
1990	628	628	619	9	-
2001	586	584	541	40	3+2
2011	575	575	511	64	-

Forrás: a népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

A 7. táblázat adatai alapján látható, hogy a lakások száma az elmúlt negyven évben jelentősen megcsappant. Ez természetes folyamatnak is tekinthető, hisz az 1940. évi népszámlálás idején még több mint 3000 fős település mostanra nagyjából 1500 főt számlál. A lakásszámok nyilvántartásában a lakatlan lakás egy különösen fontos kategória. A lakatlan lakásoknak elméletileg kétféle sorsa lehet: vagy bekerülnek az ingatlanpiaci forgalomba, vagy elpusztulnak. A rendszerváltás után, de különösen az elmúlt egy-másfél évtizedben Átányon az utóbbi folyamat vált jellemzővé, amit különösen felgyorsít az illegális házbontások gyakorlata. Ennek lényege, hogy azon lakatlanná vált házak, ahol az idős ott lakók meghalnak, az örökösök pedig távol laknak, áldozattá lesznek. Van olyan eset is, amikor az elhunyt temetése alatt kezdték meg a házat szétbontani. Sőt egy gettósodott utca közel-s távol egyetlen nem cigány származású lakója, egy egyedül élő idős néni arról számolt be, hogy éjszakánként hallja, ahogyan bontják a háza tetőszerkezetét. A házbontás megjelenése egy-egy utcában a bűncselekmények szaporodásával jár együtt. És bár egy- két hónap alatt, apránként lényegében a ház el is tűnik, valójában egy láncreakció indul be, aminek végeredménye, hogy utcácskák tűnnek el nyomtalanul. A rendszerváltás óta több tucat ház számolódott fel így a faluban.

Az illegális házbontás megelőzésére jelenleg úgy tűnik, igazán hatékony megoldás nincs. Jellemző azonban, hogy aki hosszú távon maradni szeretne a faluban, az igyekszik felvásárolni a sajátjához közeli lakatlanná vált ingatlan(oka)t, így előzve meg a bűnügyi fertőzések szaporodását a saját közeli életterületben. Találkoztunk olyan helyi lakossal, aki lényegében a teljes utcát felvásárolta már – egyes telkeket olyan minimális összegért, hogy csak a tulajdonos benzinköltségét kellett kifizetnie, amikor az elutazott Átányra aláírni a szerződést. Mások saját maguk bontják el a megüresedett ingatlanukat, így előzve meg, hogy mások oda beköltözhesse, vagy károkat okozhassanak.

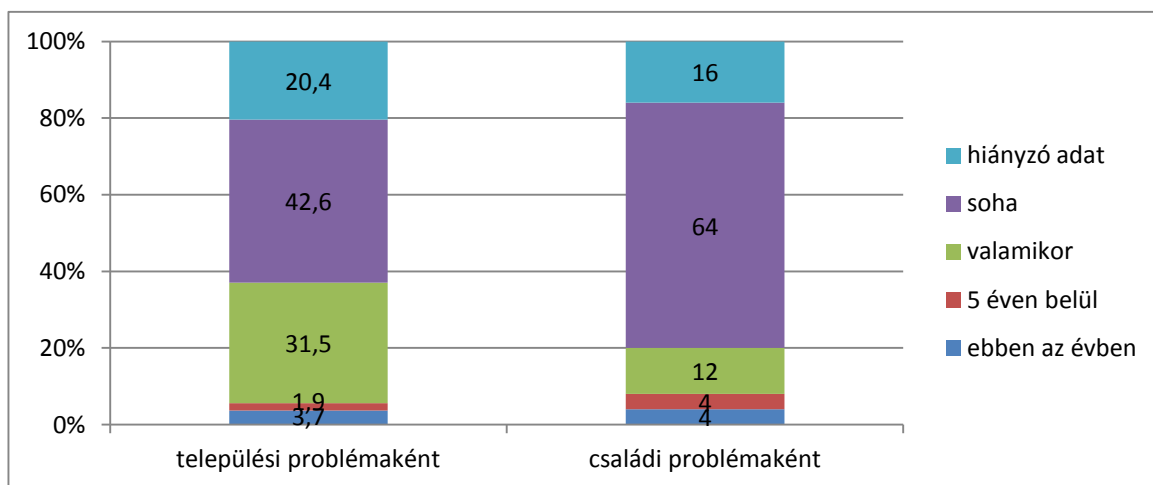
Az illegális házbontások elleni fellépés lehetőségeit vizsgálva a településvezetés tehetetlenségéről számolt be, felsorolva a megelőzés, a bejelentés, illetve az elkövetők büntetőjogi felelősségre vonásának akadályait. Ugyanis az illegális házbontás elleni fellépést nehezíti – többek közt – az új Büntetőtörvénykönyv által bevezetett szabálysértési értékhatár-emelés, amelynek értelmében, ha az elkövető maximum 50.000 Ft értékben követ el lopást, az mindössze szabálysértésnek felel meg, nem pedig bűncselekménynek. Figyelembe véve a hátrányos helyzetű térségek falvainak ingatlanpiaci folyamatait, illetve az eladásra kínált lakóházak értékét, kijelenthető, hogy akár néhány hét alatt – a szabálysértési értékhatár alatt maradva széthordható egy-egy ház (illegális bontás). Tetten érés esetén sincs érdemi szankció, pár nap múlva minden folytatódik.

A kérdőíves felmérés során további célom volt, hogy megvizsgáljam: egy évvel a Tutor Alapítvány felmérése után, vajon a falu közbiztonságáról kialakult szociokulturális helyzetkép mennyire igazolható. Az elégedettség-vizsgálat alapján világosan kiderült, hogy bár számos szempontból a falu jó bizonyítványt kapott, a közbiztonságot ugyanakkor igen kritikusan osztályozták. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az erről alkotott vélemények igencsak

homogénnek voltak tekinthetők: a megkérdezettek közel 60%-a az egyes, illetve közel 20%-a kettes osztályzatot adott. Kiválónak senki sem minősítette ezt a szempontot.

A kérdőíves felmérésben szükségesnek tartottam annak vizsgálatát is, hogy válaszadóink szerint mikor várható jobb közbiztonsági helyzet (29. ábra).

29. ábra: A közbiztonsági probléma várható megoldódása az átányi kérdőíves felmérés szerint

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Mind települési, mind családi problémaként azon válaszadók aránya volt a legjelentősebb, akik véleménye szerint soha nem fog megoldódni a közbiztonság kérdése. Mindebből arra következtethetünk, hogy az elmúlt néhány év megemelt rendőri jelenléte a dél-hevesi térségben nem növelte jelentősen az itt élők szubjektív biztonságérzetét, a közbiztonság közeljövőbeli javulásába vetett hitét. (A hiányzó adatok magas arányát egyrészt a nem értelmezhető válaszokkal, másrészt azon szituációkkal magyarázhatjuk, amikor a kérdezőbiztos valamilyen okból nem tudta feltenni a kérdést.) (29. ábra)

Kérdőíves felmérésünkben vizsgáltuk azt is, hogy válaszadóink szerint a közbiztonság helyzetének javítása kinek a feladata lenne (8. táblázat). Jelentős többségük a probléma megoldását kintől és fentről várja, legtöbben a kormányzati felelősséget hangsúlyozták. Érdekes módon az egyébként a településen levő rendőri és készenléti rendőrségi jelenlét ellenére nem igazán a rendőrségtől várták a helyiek a megoldást.

8. táblázat: A közbiztonsági probléma megoldásának felelőse az átányi kérdőíves felmérésben

	Települési problémaként	Családi problémaként
Kormány, minisztérium, országgyűlés	40,7	56
Önkormányzat	7,4	4
az átányiak	1,9	-
Rendőrség	9,3	-
kormány, minisztérium, országgyűlés + önkormányzat	11,1	8
Kormány, minisztérium, országgyűlés + rendőrség	3,7	-
önkormányzat + az átányiak	1,9	-
Egyéb	1,9	4
hiányzó adat	22,2	28
	100%	100%

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés 2014

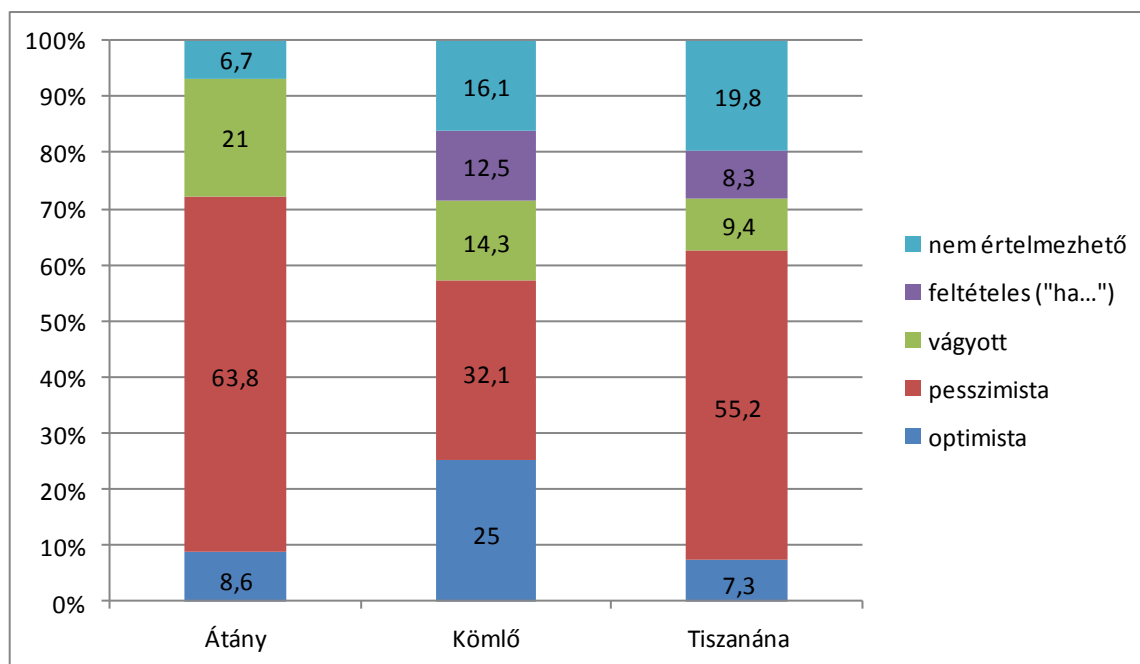
A három vizsgált település közül az egyre inkább elhatalmasodó problémahalmazban Átány esetében jelent meg legmarkánsabban a közbiztonsági probléma. Ráadásul mindez etnikai színezetű is. A magyar-cigány együttélés számos konfliktussal terhelt, és a sokszor robbanásig feszült helyzetben egyelőre nem látni a megoldást. A problémák és főként a mögöttük rejlő ok-okozati viszonyok feltárása helyett parttalan viták zajlanak, miközben újabb és újabb települések válnak élehetlenné – a többség és a kisebbség számára egyaránt. Ez alatt pedig egy újabb generáció nő fel jövőképek nélkül, újratermelve/átörököltve a nyomort.

A bemutatott közbiztonsági helyzetkép nem illeszkedik a Kerecsi-Gosztanyi (2014, 247) tanulmány tapasztalataiba, melyben a 2001. és 2011. évi népszámlálási adatokra, illetve bűnügyi statisztikákra alapozva vizsgálják a cigány-magyar együttélés mintázatait, a bűnelkövetéssel és az áldozattá válással kapcsolatos érintettséget. Tanulmányuk egyik legfontosabb megállapítása, hogy „a bűnözés területén nincsenek olyan riasztó jelek, amelyek a társadalom vagy az állam számára radikális változtatásokat követelő megpróbáltatásokat jelentenének” (Kerecsi-Gosztanyi 2014, 247). Mind a Tutor Alapítvány felmérése, mind a saját kutatásom azt támasztja alá, hogy a bűnözés területén nemcsak Átányon, hanem más kutatási helyszíneimen (Tiszanánán és Kömlőn) is riasztó jelek vannak, amelyek a társadalom vagy az állam számára radikális változtatásokat követelő beavatkozásokat sürgetnének. Ez a tény arra mutat rá, hogy a napjaink gyakorlatát jelentő, az ok-okozati összefüggések bemutatását az országos statisztikai adatbankok néhány arra alkalmasnak talált változójára épített elemzések helyett egy empirikus kutatásokat is bevonó, azt kezdeményező, és annak tapasztalataira támaszkodó új szemléletre volna szükség. Ezzel minden bizonnyal a problémák valódi gyökerét, és a megoldások mielőbbi rendezésének hatékony eszközeit sokkal inkább meg lehetne találni.

4.2.4 Települési jövőkép

A helyi társadalom csak akkor tud jövőt tervezni, ha biztonságot érez anyagi és fizikai értelemben is. A társadalomkutatásokban a jövőkép vizsgálat célja nem egyszerűen a jövővel kapcsolatos közgondolkodás megértése, hanem hogy a jövő előzményének tekinthető jelent, jelenkori helyzetet még pontosabban feltárjuk. A jövőkép-vizsgálata során a következő kérdést tettük fel: „Milyennek képzelik el Átányt/Tiszanánát/Kömlőt 20 év múlva?”.

30. ábra: A települési jövőkép megítélése

Forrás: a kérdőíves felmérések alapján saját szerkesztés

Összességében meglehetősen pesszimistán látják a település jövőjét a vizsgált falvakban élők. Átányon a lakosság közel kétharmada, Tiszanánán több mint fele, Kömlőn pedig a közel harmada pesszimista választ adott (30. ábra). A pesszimista jövőképet felvázoló válaszadók jelentős hányada egymás hatásait felerősítő társadalmi, gazdasági és környezeti erózióról beszélt:

- „Semmi sem marad 20 év múlva a faluból, például már 13 házat bontottak el ebben az utcában, már csak hat ház áll, de 20 év múlva nem fog egy sem.”
- „Ha sürgősen nem tesznek valamit, a falu megszűnik, abszolút eltűnik, a magyar lakosság elköltözik innen.”
- „Ha így folytatódik, akkor kő kövön nem marad, de jót nem várhatunk.”
- „Ha így halad, mint most, akkor sokkal rosszabb lesz. Egyre több lopás, olyan világ lesz, hogy még kutyának sem jó lesz lenni.”
- „Átány élhetetlen lesz.”
- „Régen békesség, nyugalom volt, most örökös rettegés van, elvették a nyugalmat. 20 év múlva már a térképen sem lesz rajta: nem lesz fiatal, az öregek kihalnak.”

Egy gettósodó község, térség (jövő)képe bontakozik ki a válaszokból:

- „*cigányok itt lesznek, a magyar mind oda lesz*”
- „*cigánytelep, az öregek kihalnak és vége*”
- „*cigányok lesznek itt csak*”
- „*semmi nem lesz itt, vagyis a cigányok*”
- „*Nem lesz semmi, csak egy nyomortanya: Kömlő, Tiszanána sorsára jut, a cigány lakosság számlájára írandó.*”
- „*cigányfalu, a térség is, Heves is*”
- „*ha így halad, szörnyű [a lakossággal kapcsolatban], akkor csak cigány lesz, magyarok elmennek, fiatalok elmennek, innen menekül mindenki, cigányfalu lesz*”
- „*cigányfalu lesz, nem lesznek magyar lakosok*”
- „*el szaporodik a cigányság, rommá megy minden, a magyarság eltűnik, felélik a házakat*”
- „*nem tudjuk; csak jobb lesz, nem rosszabbodik; sokan vagyunk nyugdíjasok, 600-nál is több; el van öregedve a magyarság, egy sem fog már akkor élni*”
- „*elcigányosodik, aki tud, elmegy innen*”
- „*10 éven belül siralmas lesz, olyan lesz, mint Tarnabod, Tarnaszánya, tehetősebb elmegy*”
- „*gettó, Tiszaburához hasonló, ott már 10 éve cigány polgármester van*”
- „*csak cigányok lesznek, meg akik nem tudnak elmenni; 50 éven belül el fog tűnni a falu, itt cigány se marad, ha nincs magyar, akiből élhetne*”

Vannak, akik a település esetleges megszűnését is kilátásba helyezik:

- „*Csak itt-ott lesz egy-két ház és a templom.*”
- „*Egy ház sem marad, nem lesz falu, cigányfalu, rombolás, házak elbontása.*”
- „*Eltűnnek a magyarok, csak cigányok lesznek vagy azok sem.*”
- „*Itt nem lesznek még cigányok se, iskola sem lesz.*”
- „*már vége lesz Átánynak: az idősebbek meghalnak, nincs, aki a traktorra üljön; ellopják az összes házat – nem lesz*”
- „*Ha így marad minden, ahogy most van, könnyen előfordulhat, hogy eltűnik a föld színéről.*”

Mindezek mellett jelen van a bizonytalanság, a válaszadók közt jelentős arányban vannak a vágyott és a feltételes („*ha...*”) jövőképet megfogalmazók, akik szeretnék, ha a demográfiai folyamatok és az általuk megélt mindennapok ellenére mégis fejlődne a településük:

- „*Még le is romolhat, újjá is épülhet. Ha így halad, mint most, lesz belőle valami.*”
- „*Nem cél, hogy teljesen cigányok lakják; 5 év múlva 70-80% roma lesz, kérdés, hogy lesz-e, aki folytassa a munkát.*”
- „*100% kisebbség, a fiatalok nem maradnak, munkanélküliség lesz, lehet, hogy valamit fejlődik az alapján, amit a polgármester csinált*”

A válaszadók jelentős többsége azonban a folytatódó leszakadást, gettósodást vizionálja a település, térség jövőképeként. (A teljes elnéptelenedés veszélye valószínűleg kevésbé fenyegeti, ugyanis – bár valóban drasztikus népességcsökkenés történt az elmúlt 80 évben –, a cigány népesség gyermekvállalási hajlandósága teljesen eltér a többségi társadalométól. Magas a

születési rátájuk.) A falvak elszorvadása helyett tehát gettósodási folyamat prognosztizálható a jövőben a demográfiai tényszámok alapján is.

4.3 A második hipotézis vizsgálata

A megközelíthetőségi problémák a gettósodási folyamatot fenntartják.

A második hipotézisem megválaszolásával az Anyag és módszer fejezetben korábban már részletezett módszerek közül az alábbiakat használtam fel:

1. A vizsgált települések járásközponttól, megyeszékhelytől való időbeli távolságának vizsgálata a megközelíthetőség feltárása céljából.
2. A települések autóval/busszal való megközelíthetőségének vizsgálata a lakossági kérdőívben a célból, hogy feltárjam, a megkérdezettek mennyire elégedettek, milyen problémákat látnak.
3. A kérdőíves felmérés alapján a vizsgált településeken élők térkapcsolatainak feltárása (az élelmiszer-beszerezés és a szakorvosi ellátások igénybevétele) annak céljából, hogy megismerjük a lakosság térbeli mozgását.

Elemzési módszerek: gyakorisági megoszlások, összefüggés-vizsgálatok

4.3.1 Közlekedésföldrajzi helyzet

A leszakadó, hátrányos helyzetű térségek esetében kiemelt fontosságú a közlekedésföldrajzi elérhetőség, valamint az ezzel szorosan összefüggő élhetőség kérdése. A továbbiakban célom, hogy a dél-hevesi belső periféria vizsgált falvainak példáján keresztül rávilágítsak arra, hogy egy leértékelődő térben élő helyi társadalom esetében az egyes ellátások, szolgáltatások igénybevétele milyen lehetőségek és korlátok adódnak.

Szinte egész Heves megyére jellemző, de a dél-hevesi térségre kiemelten, hogy az utak jelentős hányada nagyon rossz állapotú. A településen áthaladó fő út minősége a vizsgált települések közül egyértelműen Átányon a legrosszabb. A vizsgált falvakat tekintve azonban jelentős eredmény, hogy 2014 tavaszán megújult az Átány-Kömlő közötti 4,5 km-es útszakasz.

A közösségi közlekedés itt döntően a buszközlekedést jelenti, bár a Kál-Kápolna–Kisújszállás vasútvonal átszeli a hevesi járást, a vonatok Hevest és Kiskörét, a járás két városát, illetve Erdőtelket, Hevesvezekényt és Tarnaszentmiklóst érintik. A buszmenetrend hiányosságai, illetve a magas utazási költség azonban jelentősen megnehezíti a dél-hevesi falvakban élők mindennapjait, gondolhatunk itt akár a munkavállalásra, a munkába történő ingázásra, akár a különböző szolgáltatások elérésére.

A járásközpont megközelíthetőségét vizsgálva (9. táblázat) mind a járatszám, mind az idő szempontjából Átány helyzete a legkedvezőbb, ami nyilván összefügg azzal is, hogy ez a település szomszédos Hevessel.

9. táblázat: Heves, a járásközpont megközelíthetősége (2016)

		Átány	Kömlő	Tiszanána
Átszállás nélkül	Járatszám	20 db	12 db	12 db
	Idő	13,5 perc	23 perc	36 perc
	Távolság	9,5 km	16 km	25 km
Átszállással	Járatszám	3 db	5 db	8 db
	Idő	39 perc	99 perc	94 perc
	Távolság	22 km	53 km	47 km

Forrás: a menetrendek.hu alapján saját szerkesztés

Míg a járásközpont megközelíthetősége Átányból a legkedvezőbb, a megyeszékhely egyértelműen Kömlőről és Tiszanánáról érhető el jobban (ugyanazon járatok érintik mindkét települést) (10. táblázat).

10. táblázat: Eger, a megyeszékhely megközelíthetősége (2016)

		Átány	Kömlő	Tiszanána
Átszállás nélkül	Járatszám	4 db	16 db	16 db
	Idő	70 perc	62 perc	74,5 perc
	Távolság	45 km	39 km	47 km
Átszállással	Járatszám	23 db	8 db	6 db
	Idő	97 perc	65 perc	78 perc
	Távolság	49 km	42 km	51 km

Forrás: a menetrendek.hu alapján saját szerkesztés

Indokolt volt a menetrendi információkon túl a lakosság körében elégedettség-vizsgálat is (11. táblázat), mely azt mutatja, hogy a válaszadók jónak minősítik mind a busszal, mind az autóval való megközelíthetőségét e településeknek.

11. táblázat: Elégedettség a település busszal/autóval való megközelíthetőségével

	A település megközelíthetősége busszal		A település megközelíthetősége autóval	
	átlag	szórás	Átlag	Szórás
Átány	3,92	1,09	4,08	1,00
Kömlő	4,33	0,89	4,31	0,80
Tiszanána	4,20	0,77	4,14	0,86

Forrás: a kérdőíves felmérések alapján saját szerkesztés

Azonban legalább két olyan probléma van, amiről a megközelíthetőségi elemzés nem beszél: nincsenek járatpárok, illetve a buszközlekedés csak a 8-16 munkarendhez igazodik. Utóbbit a lakossági kérdőívezés során több válaszadónk is említette, volt, akinél ez a munkavállalás akadályát jelentette.

A dél-hevesi térség jól példázza, hogy hogyan válnak perifériává azon térségek, ahol az utak jelentős hányada nagyon rossz állapotú. Ráadásul a közösségi közlekedést jelentő főként buszközlekedés sem kielégítő. A járatproblémák mellett szólni kell a magas utazási költségekről is, ami megnehezíti a dél-hevesi falvakban élők munkába történő ingázását, különböző szolgáltatások elérését. Az utak javítása egyre sürgetőbb feladat nemcsak a térségben élők mindennapi életének megkönnyítéséért, hanem a közeli Tisza-tó turizmusának felvirágoztatása, mint deklarált cél érdekében is. A közösségi közlekedés problémáinak kezelése azonban jóval összetettebb kérdés, hiszen az ezt biztosító cég haszonorientált, nem igazán elvárható, hogy szociális alapon működtesse a járatait. A lakossági és a cég-érdekek tehát sok esetben ütköznek.

Ami a megoldatlan problémákból következik (Bogárdi-Molnár 2016):

- ha nincs, nem veszik igénybe a szolgáltatást
- hosszútávon fenn nem tartható életmódba kényszerülnek a helyiek
- alternatív közlekedési megoldásokat keresnek, tulajdonképpen a feketegazdaságot erősítő olyan megoldásokba kényszerülnek, mint például a bérfuvarozás. Jellemző, hogy egy-egy településen többen is foglalkoznak ezzel, azaz fuvart vállalnak jóval a benzinköltségnél és egy átlagosnak, elfogadhatónak tekinthető munkadíjnál magasabb összegért. Ezek a bérfuvarosok nem számlaképesek, azaz nem legális a szolgáltatásuk, de mivel van rá igény, így mind az utas, mind a sofőr érdeke, hogy ez működjön.

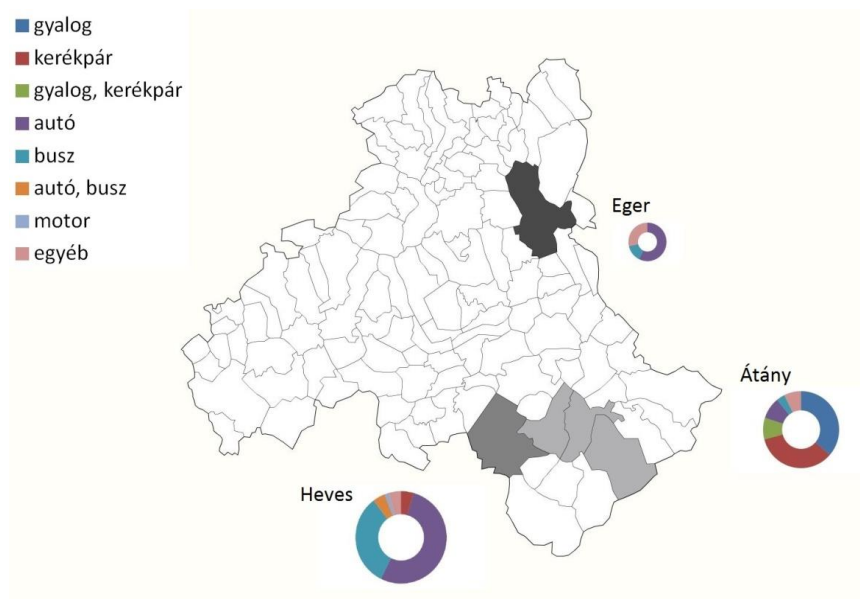
4.3.2 Térkapcsolatok

4.3.2.1 Az élelmiszer-beszerzés térkapcsolatai

A továbbiakban a vásárlás és az egészségügyi ellátások térkapcsolatait elemezve feltárom a lakosság térbeli mozgását. A terepkutatási eredmények alapján ismertetem, hogy miként alakul a helyben elérhető szolgáltatások, ellátások kereslete és kínálata, illetve milyen szerepet tölt be Heves, mint járásközpont, valamint Eger, mint megyeszékhely.

Az átányiak nagyobb élelmiszer-beszerzése jellemzően a járásközpontban, Hevesen és/vagy Átányon történik, ritkábban (pl. havi bevásárlás vagy ha egyéb okok miatt is utazniuk kell) a megyeszékhelyen, Egerben (31. ábra). Míg helyben értelemszerűen a gyalogos és a kerékpáros közlekedés dominál, addig Hevesre autóval vagy busszal járnak át.

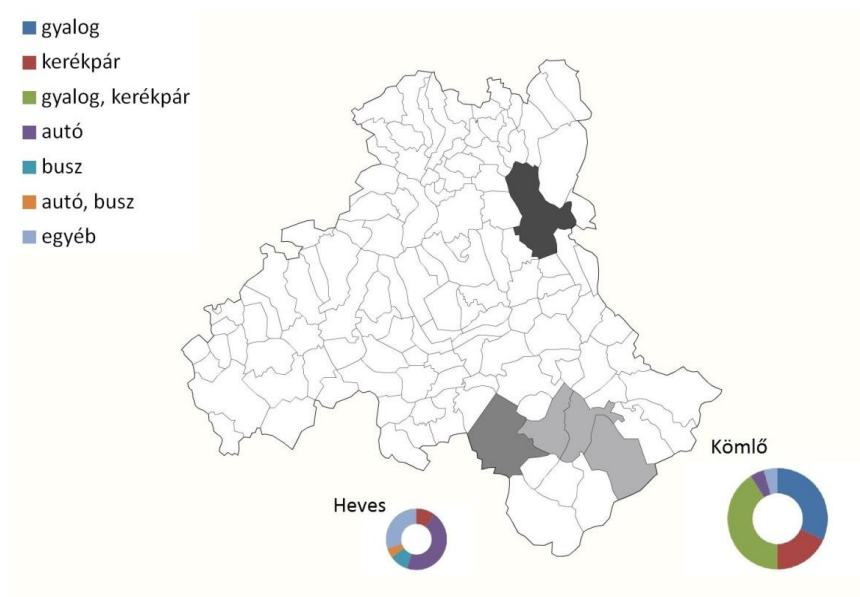
31. ábra: Átány térkapcsolatai az élelmiszer-beszerzés alapján

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Nem meglepő módon az átányiak élelmiszer-beszerzésével számos hasonlóságot mutat a kömlőieké is (32. ábra). Napi vásárlásaikat jellemzően helyben bonyolítják, Hevesre ritkábban járnak át. Érdekes, hogy bár bemutattam, Kömlő kedvezőbb lehetőségekkel bír a megyeszékhely megközelítését tekintve, mégsem jelenik meg a válaszok közt markánsan az egri vásárlás. Ennek oka egyrészt valószínűleg a szegénység, másrészt pedig, hogy a járásközpontban is található pl. Lidl, ahol olcsóbban tudják lebonyolítani a vásárlást. (Közelségéből adódóan pedig az útiköltség töredéke az egri utazás árának.)

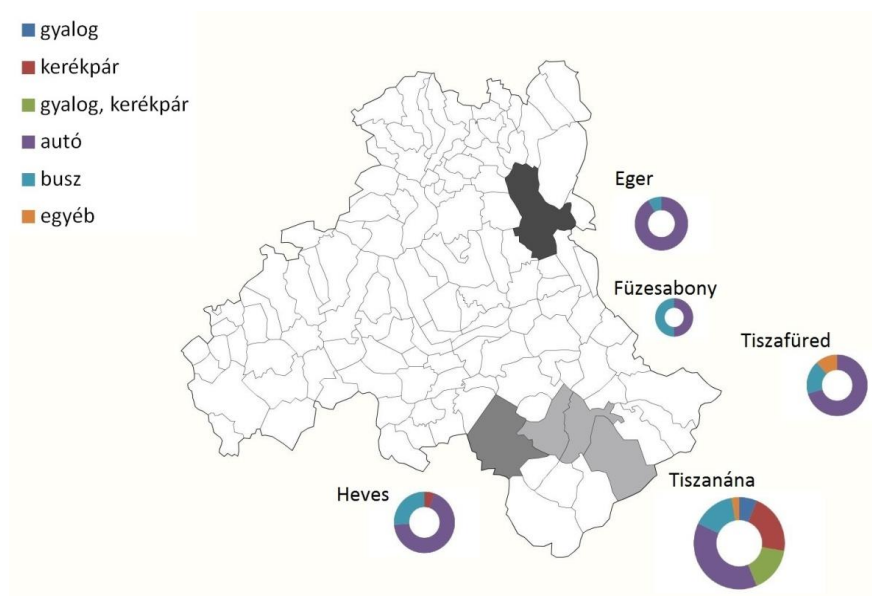
32. ábra: Kömlő térkapcsolatai az élelmiszer-beszerzés alapján

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Tiszanána esetében az élelmiszer-beszerzés célhelyei differenciáltabbak. Ennek oka valószínűleg visszavezethető a település Átányhoz és Kömlőhöz viszonyított kedvezőbb helyzetére, részben a rétegzettebb társadalmára. A 33. ábrán látható, hogy a helyben és a járásközpontban történő vásárlás mellett – körülbelül ugyanolyan jelentőséggel – jelen van Füzesabony és Tiszafüred is. (A két szomszédos járás központjai, utóbbi városhoz a nánaikat relatíve szoros kapcsolat fűzi: közigazgatásilag is csak az 1950-es megyerendezés után került Heves megyétől Szolnok megyéhez.)

33. ábra: Tiszanána térkapcsolatai az élelmiszer-beszerzés alapján

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A vizsgált településen élők élelmiszer-beszerzéseinek tanulsága:

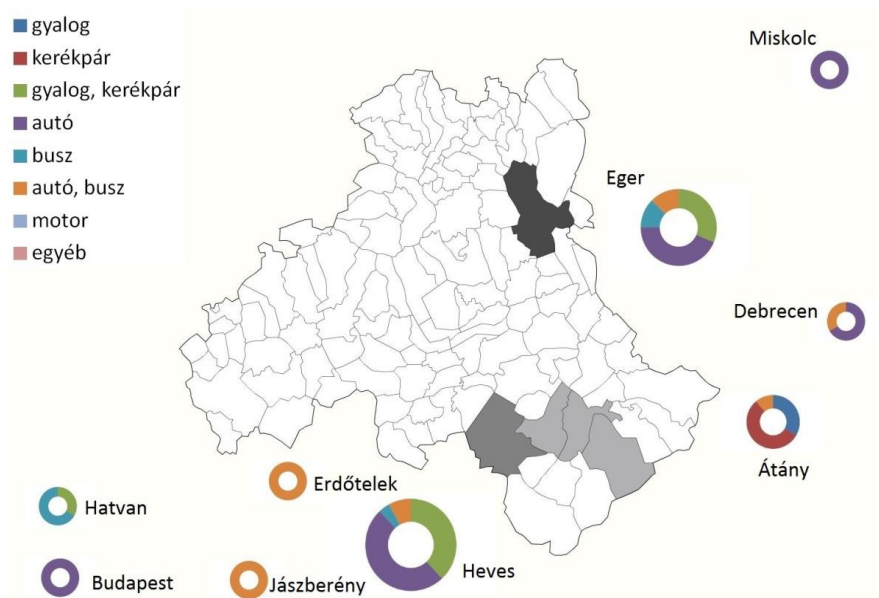
- A mindennapi élelmiszerszükséglet célhelye az anyatelepülés. Ennek egyrészt praktikus okai vannak: leginkább az, hogy kevés termék vásárlása esetén nem érdemes elutazni a járásközpontba, hiszen a távolsági közlekedés ára nem térülne meg még úgy sem, hogy a járásközpont nagyobb üzleteiben (Lidl, Spar) olcsóbban beszerezhetők a megvásárolni kívánt áruk. Másrészt szintén meghatározó érv a helyben történő élelmiszervásárlás mellett, hogy mindhárom vizsgált településen találtunk olyan üzletet, ahol lehetőség van felírni a vásárolt árut, és ennek árát vagy előre, vagy utólag rendezni. Előbbire példa az átányi „kenyérpapír” (hónap elején kifizették a teljes havi összeget), utóbbira pedig mind Kömlőn, mind Tiszanánán találtunk példát. Ez a „kockás füzet” nem feltétlenül veti fel az uzsorázás gyanúját, bár mindkét faluban voltak olyan válaszadóink, akik megerősítették annak jelenlétét a településen.

- Az élelmiszerszükségletek ritkább célirányai a nagyobb települések (Heves, Eger) olcsó tömegcikkeket kínáló nagy bevásárló láncai. Fontos kiemelni, hogy a megkérdezettek válaszaik szerint nem a minőséget keresik a városi szolgáltatásokban.

4.3.2.2 Az egészségügyi ellátás térkapcsolatai

A szakorvosi ellátás alapján vizsgálva Átány térkapcsolatait (34. ábra) jóval differenciáltabb képet kapunk, amelynek oka, hogy törvényileg szabályozottak a területi ellátási kötelezettséggel bíró intézmények. Az átányi megkérdezettjeink szakorvosi ellátásában mind a főváros, mind a Jászság, mind Debrecen és Miskolc irányában volt kimutatható ellátási kapcsolat. A megkérdezettjeink leginkább a miskolci ellátással kapcsolatban jelezték, hogy nincs tömegközlekedési lehetőség, ide tehát csak saját vagy fogadott autóval lehet eljutni.

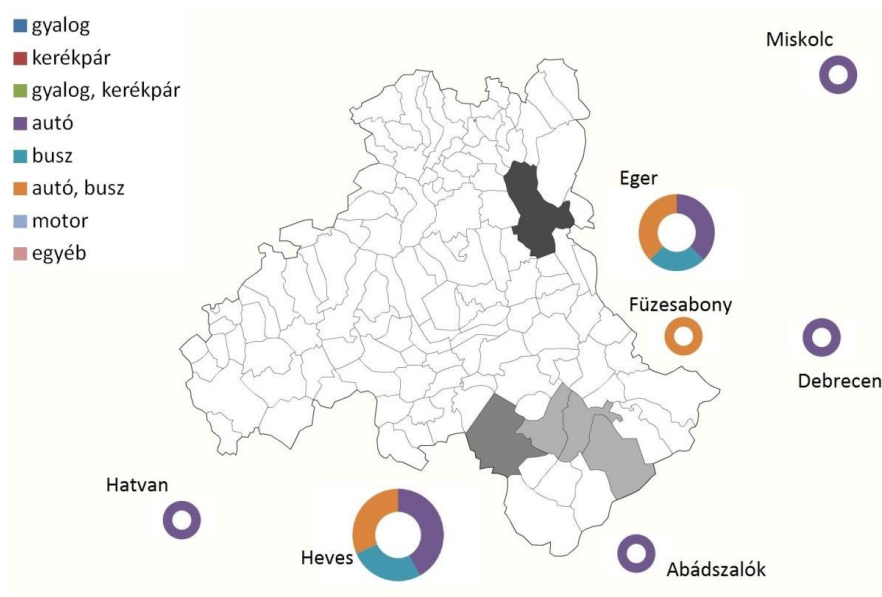
34. ábra: Átány térkapcsolatai a szakorvosi ellátás alapján

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A kömlői válaszadók szakorvosi ellátási térképe (35. ábra) némileg eltér az átányitól. Itt nem említették sem Budapestet, sem Jászberényt, viszont Abádszalókot igen. Közlekedési eszköz tekintetében markánsabban jelent meg az autó használata (saját vagy bérautó), mint az átányiaknál.

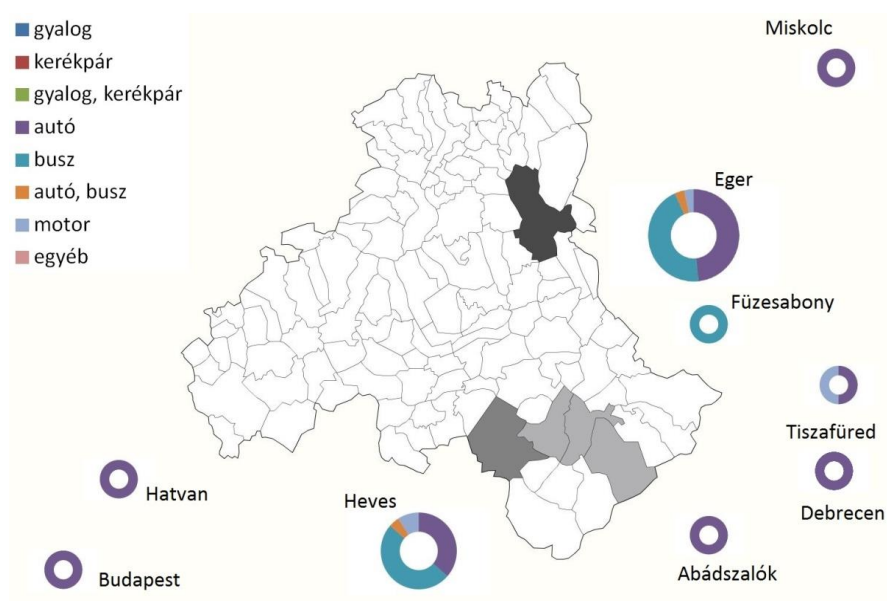
35. ábra: Kömlő térkapcsolatai a szakorvosi ellátás alapján

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Tiszanána mutatja – akárcsak az étel-miszer-beszerzés vizsgálatokor – a leginkább szerteágazó térkapcsolatokat (36. ábra): a másik két vizsgált településnél említettek mellett megjelenik Tiszafüred is. Utazásaikat jellemzően autóval és/vagy busszal bonyolítják. Miskolc elérhetősége itt is problémaként merült fel. Mivel az orvosi vizsgálatok általában konkrét időponthoz kötöttek, akik igénybe veszik az ellátást, nem kockáztatják a csatlakozások elérését, inkább autóval közlekednek.

36. ábra: Tiszanána térkapcsolatai a szakorvosi ellátás alapján

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A vizsgált településeken élők szakorvosi ellátásának tanulságai:

- Térben diverz célhelyeken kapják meg az érintettek a szakorvosi ellátást. Többnyire ott, ahol a területi ellátási kötelezettséggel bíró intézmény található.
- Az ellátó központok elérhetősége betegszállító autókkal nem megoldott: a lakossági kérdőíves felmérések során megkérdezettek között minimális volt azok száma, akik igénybe veszik az OEP által finanszírozott vagy fizetős betegszállítást. Ennek oka részben, hogy a betegszállító több települést érintve „szedi össze” a térségből a betegeket, szállítja őket az adott intézménybe, majd amikor mindenki végzett, ugyanígy viszi haza a betegeket. Aki nem tud, vagy nem akar tömegközlekedést igénybe venni, inkább családi, rokonai segítséget kér az eljutáshoz, vagy „kocsit fogad” és jellemzően a benzinár többszörösét fizeti ezért. (Csakúgy, mint a nagybevásárlások lebonyolításánál.)
- Tömegközlekedéssel szintén nem megoldott: a megközelíthetőségi vizsgálatoknál jeleztem, hogy Heves, Eger és Budapest elérhetősége viszonylag jónak tekinthető a vizsgált településekről, azonban Miskolc közvetlenül (átszállás nélkül) sem Átányról, sem Kömlőről, sem Tiszanánáról nem érhető el.

A kedvezőtlen megközelíthetőség miatt a legrosszabb egészségügyi körülmények közt élők tudják legkevésbé igénybe venni a szolgáltatásokat. Az egészségmegőrzés, betegségmegelőzés szinte ismeretlen fogalmak. Ennek következménye, hogy egy mentálisan és fizikálisan deficitese társadalom marad vissza.

4.4 A harmadik hipotézis vizsgálata

A helyi társadalom hátrányos helyzetű problémahalmaza a humán ellátórendszer leterheltségét vonja maga után.

A harmadik hipotézisem megválaszolásával az Anyag és módszer fejezetben korábban már részletezett módszerek közül az alábbiakat használtam fel:

Kutatási módszer:

1. Statisztikai adatbázis elemzés
cél: a szociális ellátórendszer vizsgálata
2. Dokumentumelemzés (intézményi beszámolók)
cél: a helyi humán ellátórendszer vizsgálata, problémafeltárás
3. Prominencia interjúk (intézményvezetők, polgármesterek)
cél: helyzetfeltárás , lehetséges alternatív megoldások kijelölése

4. Kérdőíves felmérés

cél: elégedettség- és problémapercepció-vizsgálat a lakosság körében

Elemzési módszer: gyakorisági megoszlások, összefüggés-vizsgálatok

4.4.1 Oktatási-nevelési kihívások

A továbbiakban kísérletet teszek a minél pontosabb helyzetkép érdekében az általam 2013 decembere és 2015 márciusa között készített prominenciainterjúk alapján a hátrányos helyzetű térségek (spontán) szegregált iskoláit sújtó összetett problémahalmaz és egyes megoldási lehetőségek felvázolására.

A vizsgált települések állami iskoláiban a tanulók jelentős hányada szocializációs hiányosságokkal küzd. Esetükben a család nem tudott megfelelő háttérrel biztosítani, így a gyermekek már gyakorlatilag behozhatatlan hátrányokkal kerülnek az általános iskolába. Az átányi „nagy” iskola igazgató elmondta, hogy elsős tanulók általában az óvodai középső csoportnak (4-5 éves korosztály) megfelelő szinten vannak, sőt olykor onnan kell indítani az iskolai nevelést, hogy hová kell menni, ha wc-re akar menni. *(„Simán előfordul, hogy visszajönnek szünet után, és ha az udvaron wc-re kell menni, akkor – nem ez az általános, de – van egy-kettő, aki simán letolja a nadrágját és belebújik a bokorba.”)*

Szinte értelemszerű, hogy ezek az iskolák az országos kompetenciaméréseken rosszul teljesítenek, alulmaradnak még a kistépülések általános iskoláinak országos szintjén is, bár *„rengeteget fejlődnek ezek a gyerekek, de nyilván önmagukhoz”* – világított rá az átányi iskolaigazgató. A felmérés pedig nem ezt, hanem egy országos szintet hivatott mérni, a tanulók szociokulturális háttérét felmérni szándékozó családi háttérindex pedig csak akkor tud megjeleníteni az eredmények értékelésénél, ha azt a tanulók szülei otthon kitöltik (és jól értelmezik a kérdéseket). Megtörtént eseteket hozott fel példának egyik interjúalanyom, aki elmondta, a tanuló szülei bejelölték, hogy 100 könyvük van otthon, mert nagyjából ennyi lehet gyermekeik iskolai tankönyveinek száma. Egy másik tanuló pedig arról számolt be, hogy családjával rendszeresen szokott kirándulni/nyaralni járni, a „hová” kérdésre viszont az volt a válasz, hogy a Penny-be (szupermarket).

A tanulmányi teljesítménnyel, a kompetenciamérések eredményeivel összefüggésben indokolt kitérni a vizsgált iskolák továbbtanulási statisztikáira. Visszaulva a kérdőíves felmérésre, látható, hogy majdnem minden tizedik tanuló diplomázna, és 40% felett volt azok aránya, akik érettségit és szakmát szeretnének. Ezt a képet árnyalják az iskolaigazgatókkal készített interjúk. Volt, aki arról számolt be, hogy gimnáziumba évek óta nem kerül tőlük tanuló, az utóbbi időben már az Arany János Tehetséggondozó Program keretein belül sem. A nyolcadik osztály elvégzése után a középiskolák szakiskolai részében tanulnának tovább diákjaik, de 30-40%-uk vagy be sem iratkozik, vagy az első hónapokban lemorzsolódik. Egy másik interjúalanyom, a kömlői iskola igazgatója az átlagos végzős évfolyam létszámára vetítette ki mindezt. Idézve az

elhangzottakat: *„Ha 30 gyerek kikerül, akkor abból azért úgy kell számolni, hogy 12-nél több nem végzi el a középiskolát. Családot alapítanak, látom már őket közmunkázni, nagyon hamar születik gyerekük.”* Ennek okát nem abban látja, hogy nem megfelelő felkészítéssel rendelkeznek, hanem hogy a szülő sem figyel oda. Voltak például, akiknek a családja nem vette meg/ nem tudta megvenni a diákbérletet a távolsági buszra. A következmények pedig egyértelműek: *„a középiskolában nem vacakolnak: megvan az 50 hiányzása, igazolatlanja, betöltötte a tanköteles kort, kész, megszüntetik a tanulói jogviszonyt”*. A konklúzió tehát: *„úgy könyvelik el ezeket az iskolákat, hogy a munkanélküliek tömegét képezzük”*.

Az iskolákban az interjúalanyaim beszámolóí szerint más módon is megjelennek a devianciák. A dohányzás például tipikus ügy az általános iskolákban, és előfordul az is, hogy a diákok elhozzák otthonról a szülei gyógyszereit és azt szedik be. A hivatalaikban megkeresett interjúalanyaim kevésbé vagy egyáltalán nem számoltak be ugyanakkor alkohol- és drogfogyasztásról. Mindemellett azonban terepkutatási tapasztalataim alapján kijelenthető, hogy a falvak fiataljainak körében egyre inkább terjed a kábítószer-fogyasztás. A viszonylag olcsón – gyakran még az alkohalnál is olcsóbban – beszerezhető, bizonytalan származású, összetételű dizájner drogok rendkívül divatosak a szegény társadalmi csoportok fiataljai körében.

Az iskolaigazgatók többsége felhívta a figyelmet a szakemberhiányra. Volt, aki hosszan sorolta: szükség lenne saját logopédusra, saját gyógypedagógusra, nagyon szeretnének egy iskolapszichológust, és a differenciált oktatás megvalósításához pedagógiai asszisztensekre is szükség lenne. Szaktanári ellátottságuk jó, de az átányi „nagy” iskola igazgatóját idézve: *„ezeknek a gyerekeknek nem biztos, hogy szaktanárookra van a legnagyobb szükségük”*. A másik iskolában a tanári kar is hiányos, megtudtam, hogy az elmúlt évek kötelező feladatainak növeléséhez (pl. mindennapi testnevelés, erkölcsstan órák, az egész napos kötelező iskolai tartózkodás) nem rendeltek plusz humánerőforrást. Ugyanazzal az oktatói létszámmal kénytelenek mindezt ellátni, mint korábban.

Ezen iskolákban általában formálisan van gyermekvédelmi felelős, ahogy interjúalanyom mondta, *„van, mert lennie kell”*, azonban ő is szintén heti 32 órában tanít. Az iskola tehát túlterhelt és eszköztelen. A pedagógusok pedig a tanárképzés során a problémahalmaz kezelésére nem kapnak felkészítést. A szociális ellátórendszer ugyancsak nem tudja kellő mértékben segíteni az iskolákat. Ahogyan Farkas (2012, 269) fogalmaz: a „szociális konfliktusok konkrét megjelenési formáival a lokális ellátórendszerek konfrontálódnak”. Ez az ellátórendszer szakember-hiánnyal küzd. „Nem egyszerű ebbe a térségbe már tanárt hozni” – mondta az egyik interjúalanyom, de a dél-hevesi humán ellátórendszert vizsgáló kutatásom során hasonló tapasztalatokról számoltak be interjúalanyaim. Jól példázza mindezt, hogy Kömlőn az iskolai kutatásom idején (2015 tavaszán) csak helyettesítéssel tudták megoldani a gyermekjóléti szolgáltatást, így a faluban mindössze heti egy napot töltött családgondozó. Átányon pedig heti három napon van jelen családgondozó, de a helyi szükségleteket és igényeket figyelembe véve ez kevés. Érdemi tevékenységet végezni ennyi idő alatt lehetetlen, sőt ez még a „tűzoltásra” sem elegendő.

Az interjúkból egyértelműen látható, hogy összetett a problémahalmaz. Csak összehangoltan lehetne kezelni. De az interjúalanyaim elmondása szerint is hiányzik a megoldásokból a rendszerszemlélet. Vannak állami, önkormányzati, egyházi, valamint civil intézmények/szervezetek, amelyek lényegében ad hoc módon – az aktuális megnyert pályázatok alapján – igyekeznek eredményeket elérni. A segítő szándék természetesen dicséretes, de kevés.

Az az intézményrendszer pedig, amely hivatott lenne kezelni mindazon problémákat, amelyek már túlmutatnak a segítségnyújtás kérdskörén, jelenleg nem működik megfelelően: *„a hatóságok részint tehetetlenek, részint nincsenek is a helyzet magaslatán”*. – hangzott el az átányi iskolaigazgatótól.

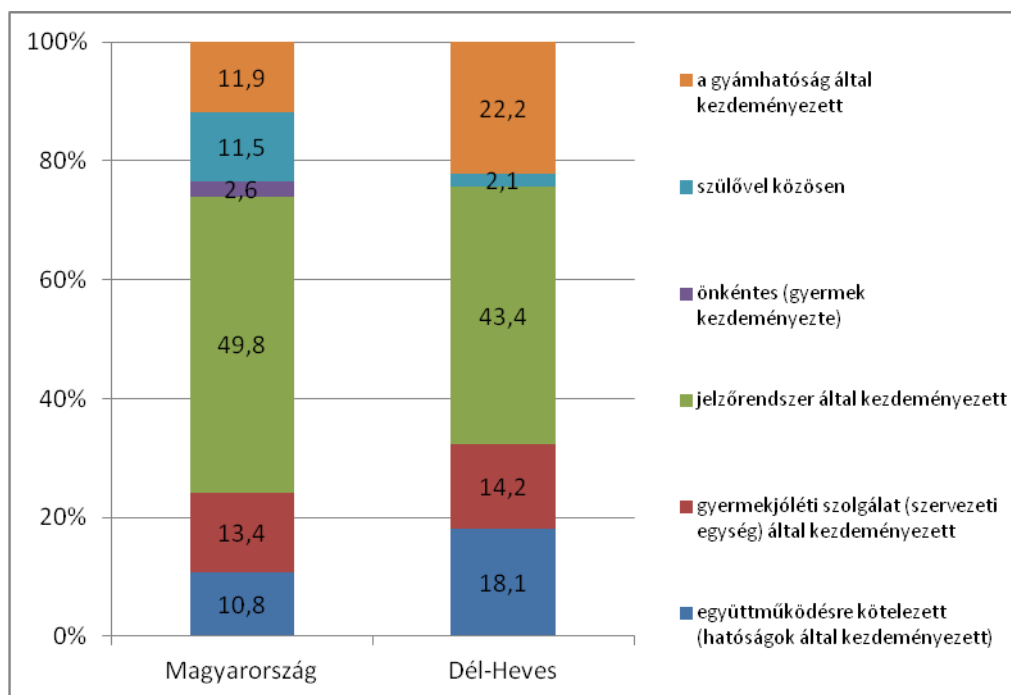
Az általam végzett felmérés alapján úgy tűnik, hogy a hátrányos helyzetű települések állami általános iskoláiban eluralkodóban van a deviancia a tanulók körében, ami elűzi ezekből az iskolákból mindazokat, akik ambíciókkal rendelkeznek. A jelenség szegregált cigány-iskolák kialakulásához vezet. Itt fontos azonban kiemelni, hogy a szegregáció kialakulásának okai között nem mondható, hogy az etnikai szempontok dominálnának. A deviancia eluralkodásától való félelem váltja ki a menekülési reflexet. Ezt bizonyítják az általam vizsgált térségben tapasztaltak is, miszerint a 2004-ben megnyílt átányi református iskola által beiskolázott gyermekek nem csupán Átányról, hanem a környező településekről, és nem is csupán a többségi társadalomhoz tartozó környezetből valók. A szegregált iskolák létrejöttében úgy vélem tehát, rosszul értelmezett a probléma akkor, amikor kizárólag a cigány-magyar együttélési problémák szintjén akarnak hozzá közelíteni. Átányon tehát 2004-ben létrehoztak egy egyházi iskolát, alternatívát teremtve a „meneküléshez”. Más szempontból az is igaz, hogy az egyházi iskola jelenléte meg tudta nyugtatni azokat a szülőket, akik úgy vélték, hogy még a család is elköltözik a településről, ha a gyerek számára nem lesz biztosítható a megfelelő oktatási feltétel. Az elmondások szerint a szülők mindenképp elvitték volna gyermekeiket, ha kell, akkor lakóhelyet is váltottak volna a problémák miatt. Az ő véleményük szerint épp ez volt, ami szolgálta, hogy értékteremtő családok ne hagyják el a települést. A létrejött református iskolába természetesen nem csak magyar gyermekek járhatnak. A többi iskola szempontjából azonban problémát jelent, hogy – mind a magyar, mind a cigány származású – jobb képességű diákokat szüleik az átányi református iskolába íratják. Ebből következően a vizsgált települések iskoláiban egy olyan kontraszelektált tanulói közösség jön létre, ahol még koncentráltabban jelennek meg a problémák.

4.4.2 A szociális ellátórendszer kihívásai, kilátásai

A térbeli és társadalmi szempontból egyaránt marginális helyzetben lévő települések és csoportok esetében kiemelt figyelemmel kell kezelni a mélyszegénységben élő gyermekek sorsát, hiszen professzionális segítség nélkül sem esélyük, sem reményük nincs a minőségi életre. A szociális ellátórendszer esetében „a globálisan és nemzeti szinten ignorált és kielégítetlen szükségletek, szociális problémák lokalizálódnak, olyan terheket rakva a helyi ellátásokra, amelyekkel azok képtelenek lesznek megbirkózni” (Farkas 2012, 268). Emiatt indokolt nemcsak az elkészült interjúk, hanem egyes statisztikai adatok alapján is vizsgálni a

helyi szociális ellátórendszer helyzetét. Sőt, a helyi szociális ellátás helyzetének feltárásához nemcsak az intézményi beszámolók, de adott esetben az intézményi beszámolókat tárgyaló képviselő-testületi ülés jegyzőkönyvei is hasznos adalékok tudnak lenni.

37. ábra: A gyermekjóléti szolgálatok gondozási eseteinek száma a kapcsolatfelvétel módja szerint (2011)

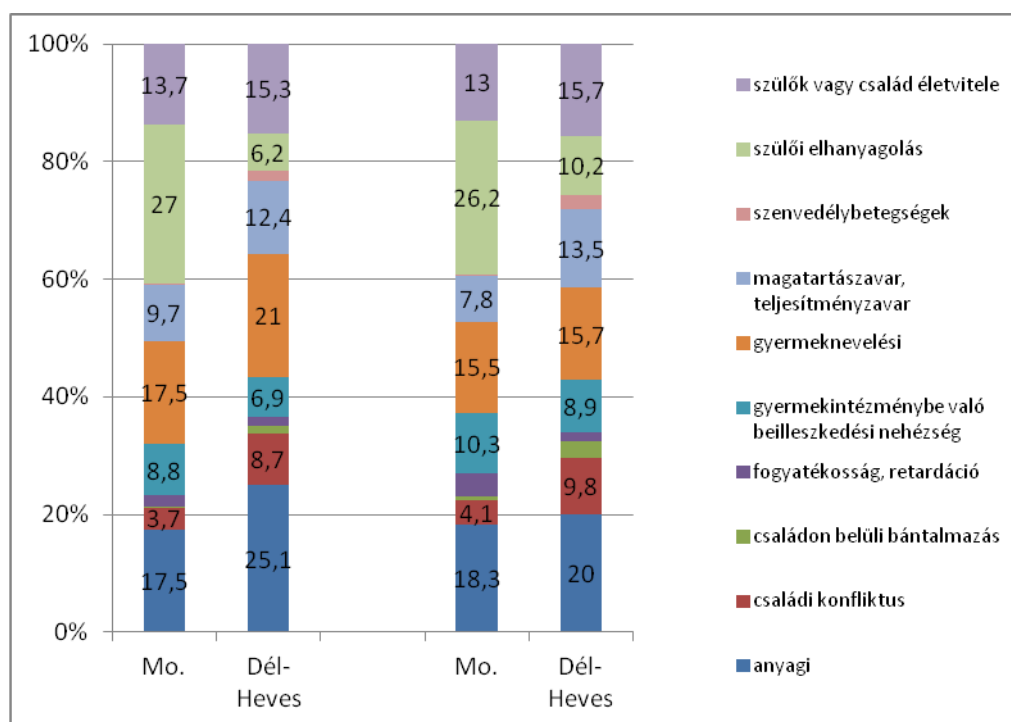

Forrás: a TeIR – Szociális Ágazati Információs Rendszer adatai alapján saját szerkesztés

A 37. ábra a gyermekjóléti szolgálatok gondozási eseteit a kapcsolatfelvétel módja alapján mutatja. Mind országosan, mind Dél-Hevesben a kapcsolatfelvételek közel felét a vonatkozó törvényi szabályozás alapján kötelezően működtetett jelzőrendszer kezdeményezi. Emellett azonban Dél-Hevesben igencsak magas a hatóságok által kezdeményezett együttműködésre kötelezettség, illetve a gyámhatóság által kezdeményezett esetek száma (utóbbi közel kétszerese az országos aránynak). A szülővel közösen történő (önkéntes) megkeresés viszont töredéke az országos statisztikáknak, gyermekek kezdeményezte esetekről pedig egyáltalán nem is beszélhetünk.

Azon tény miatt, hogy nem az önkéntesség, hanem a hatósági szervek által kezdeményezett együttműködési kötelezettség a tipikus a térségben, az itteni gyermekjóléti szolgálat szociális szakembereinek tevékenysége igen sok falba ütközik. A leendő és a meglévő kliensek ugyanis jellemzően kevésbé vagy egyáltalán nem motiváltak a segítői kapcsolatba történő bekapcsolódásra.

38. ábra: Gyermekjóléti szolgálat – Kezelt problémák száma és az ellátott gyermekek száma problémátípusonként (2011)

Forrás: a TeIR – Szociális Ágazati Információs Rendszer adatai alapján saját szerkesztés

A kezelt problémák és az ellátott gyermekek száma közel azonos arányokat mutat a dél-hevesi és az országos vizsgálatokban, azonban jelentős különbségek mutatkoznak a problémátípusokban. Az anyagi gondok, a családi konfliktusok és a gyermeknevelési problémák a leginkább jellemzőek Dél-Hevesben, míg a szülői elhanyagolás aránya mindössze negyede az országosnak (38. ábra).

A gyermekjóléti alapellátások – az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról alapján – egyfajta prevenciós céllal működnek. Céljukat Herczog (2005, 95) úgy határozza meg, hogy „a gyermek és családja lakóhelyén kaphassa meg mindazt a támogatást és segítséget, amely a gyermek jólétéhez szükséges”. Ezzel szemben a védelembé vétel – bár a gyermek gondozása még ekkor is a családban történik – akkor kezdeményezendő, ha az alapellátás nem vezet eredményre: nem tud segíteni a gyermekjóléti szolgálat ennek keretein belül, vagy ezt a segítséget a család nem fogadja el. Vagyis az alapellátásban való részvétel lehetőség, a védelembé vétel pedig kötelezettség.

12. táblázat: A gyermekjóléti szolgálatnál alapellátás, illetve védelembevétel keretén belül gondozott gyermekek aránya (2010)

	Alapellátás keretén belül (%)	Védelembevétel keretén belül (%)
Magyarország	67,04	18,88
Észak-Magyarország régió	68,60	20,3
Heves megye	65,12	23,76
Dél-Heves (hevesi kistérség)	61,85	26,18

Forrás: a TeIR – Szociális Ágazati Információs Rendszer adatai alapján saját szerkesztés

Igaz, hogy az alapellátás keretén belül gondozott gyermekek aránya a dél-hevesi térségben közel öt százalékkal alacsonyabb az országos átlagnál, ugyanakkor a védelembe vett gyermekek aránya kiugróan magas Dél-Hevesben. Tény, hogy itt gyakorlatilag minden negyedik, a gyermekjóléti szolgálatnál gondozott gyermek esetében a gyermekjóléti szolgálat és a család együttműködésében már nem volt elegendő az önkéntesség (12. táblázat). Ezek a számok jól jelzik a térség szociális leszakadtságát.

A lokális ellátórendszerek egyre nagyobb feladatot kapnak, így a helyi intézmények, szakemberek leterheltsége fokozódik (Bódi 2001), így szükséges megvizsgálni a dél-hevesi térség gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozó szociális szakemberek leterheltségét.

13. táblázat: A családgondozóként gyermekjóléti szolgálatoknál foglalkoztatottakra jutó ellátottak száma² (fő) (2010)

Magyarország	43,71
Észak-Magyarország régió	53,73
Heves megye	41,71
Dél-Heves (hevesi kistérség)	64,92

Forrás: a TeIR – Szociális Ágazati Információs Rendszer adatai alapján saját szerkesztés

A 13. táblázat alapján látható, hogy az egy családgondozóra jutó ellátottak éves átlagos száma országosan közel 44 fő, míg Dél-Hevesben ennek közel másfélszerese, 65 fő. Ráadásul az általuk gondozott családok között magasabb a sokproblémás családok aránya (lásd 18. ábra), vagyis e statisztikai adatok alapján tényszerűen bizonyított Bódi (2001) tétele. A szociális perifériákon, így a dél-hevesi térségben dolgozó szociális szakemberek egyértelműen leterheltebbek, mint az ország más – jobb helyzetű térségeiben – dolgozók.

² A tárgyév december 31-én gyermekjóléti szolgálatnál foglalkoztatott egy családgondozóra jutó ellátottak éves átlagos száma

A vizsgált településeken a Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgáltatás 2007-től integrálódott a Hevesi Kistérség Többcélú Társulása Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálatába, mely – egy névváltoztatás után – 2012. december 31-ig Hevesi Kistérség Integrált Szolgáltató és Innovációs Központ név alatt működött. Ezt követően, 2013. január 01-től Dél-Hevesi Szociális és Gyermekjóléti Intézmény néven folytatta tevékenységét Átány központtal. 2016. januártól pedig hevesi központtal, Heves Város Gyermekjóléti Központja és Családsegítő Szolgálatára néven működik.

Ami a gyermekjóléti szolgálat munkáját illeti, alapvetően meg kell különböztetni eseti és alapellátottakat, illetve védelembe vettakat. A megkeresések jelentős része információkérés, az ügyintézéshez való segítségkérés, nyomtatványok kitöltése, továbbirányítás, tanácsadás, illetve életviteli problémákban segítségnyújtás. Az alapellátottaknál a szolgálat többnyire „*olyan összetett és sokrétű problémával találkozok, ami már a kapcsolatfelvételnél előrejelzi, hogy többszöri beszélgetésre, ügyintézésre, családlátogatásokra kerül majd sor. Ez a típusú családgondozás több évig is eltarthat. Ha a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátás önkéntes igénybevételével nem lehet megszüntetni, a családgondozó javasolhatja a gyermek védelembe vételét a gyámhivatal felé, ahol a szükséges dokumentumok áttanulmányozása után tárgyalást hívnak össze és határozatban döntenek a védelembe vételről. A hatóság kötelezi a szülőt és gyermeket az együttműködésre, valamint a gondozási-nevelési tervben meghatározott feladatok teljesítésére.*” (Szabóné, 2013) Amennyiben a gyermekjóléti szolgálat területén kezelt problémátípusokat vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy védelembe vételre főként igazolatlan iskolai hiányzások miatt került sor. Emellett azonban több esetben meg is szűnik a védelembe vétel: volt, aki férjhez ment vagy elköltözött a településről, és volt, aki nagykorúvá vált. Elenyésző azon tanulók száma, ahol megszűnt a probléma (igazolatlan iskolai hiányzás), és emiatt megszűnhetett a védelembe vétel is. A tapasztalat az, hogy az elmúlt évek során a problémák jellegét tekintve nincs javulás, egyre többen kerülnek kapcsolatba a gyermekjóléti szolgálattal. Ennek kapcsán pesszimista jövőképet vázolt fel az intézményvezető: „*ha különösebb változás nem lesz, nem tudom, hová fogunk kilyukadni, mert egyre szegényebb a nép, és nem csak a cigányok*”. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy bár a szociális gondoskodás rendkívül összetett háttér, de a felzárkóztatási kísérletek, programok során nem elegendő csupán a felnövekvő generációra összpontosítani, foglalkozni kellene átfogóan a családokkal is.

Interjúalanyaim jellemzően helyben élő szakemberek, akik évek, sőt akár évtizedek óta ellátják feladataikat. Számtalan előnye van, ha a szociális szakember része a faluközösségnek, többek közt a motiváció: „*úgy érzem, itt tennem kell, itt csinálni kell*” – fogalmazta meg a tiszánai családgondozó.

Az interjúk során elhangzott, hogy a rendelkezésre álló humánerőforrás kapacitása véges, munkaidejük jelentős részét a kötelező feladatok (adminisztráció), illetve a „tűzoltás” kötik le.

A dél-hevesi térségbe meglehetősen nehéz családgondozót találni, a szakemberek közt magas a fluktuáció mértéke is. Ennek okai részben a nehéz munkakörülmények, az összetett problémahalmaz, amelyet nem mindenki tud és akar felvállalni, és nem utolsósorban az a tény, hogy ingázással a szakemberpótlás csak a település jobb elérhetőségi feltétele mellett volna

lehetséges. Az általam feltett „mire lenne szükség (az eredményesebb, hatékonyabb munkához)?” kérdésre is egyértelmű a válasz: „egy-két munkatársra mindenképp!”. Ahogy a tiszánánai családgondozó fogalmazott: „*olyan szívesen töltenék több időt kint köztük, nekem az a munka, nem az, hogy itt írok 56 levelet, meg mindent. Nem az, hogy most gyorsan kiszaladok, és tudja, hogy na most két-három hétig úgysem jön, mert nincs ideje. hanem kimenni, megmutatni azt, amit esetleg nem tanult meg az anyukájától vagy bárkitől*”. Mind szükség, mind igény lenne arra, hogy praktikus háztartási és gyermeknevelési ismeretek ily módon kerüljenek átadásra. A klubforma viszont nem biztos, hogy működne. (Pályázatokból szoktak lenni ilyen jellegű programok, de az azokon való részvételre nyomós indok, hogy jellemzően betervezik, a résztvevő kapjon valamilyen ajándékot.) Már a mindennap adminisztráció segítése, akár csak ha valaki érettségivel iktatna, postázna, nagy segítséget jelentene, hiszen akkor a szociális szakember az erre fordított időben is szakmai feladatokat tudna végezni.

Bár interjúalanyaim mindegyike beszámolt az őket sújtó – sokszor túlzott, akár felesleges – adminisztrációs teherről, a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségekről, problémát jelent, hogy mindezen – általuk a törvényi határidőn belül leadott – statisztikai adatok nem elérhetőek, nem kutathatóak. Egyértelmű, a helyzetfeltárás szempontjából problémát jelent a rendelkezésre álló statisztikai adatok hiányossága, illetve az, hogy ha ezek el is érhetőek, több évvel később.

A szociális ágazatban fontos kérdés a szupervízió, amelyről interjúalanyaim azt mondták, hogy havonta van munkaértekezlet, illetve pályázatból is biztosítottak szupervíziót, „*meg együtt megbeszéljük*”, „*felhívjuk egymást, nem biztos, hogy az intézményvezetőt, de akivel úgy van, vagy akiről tudja, hogy volt már hasonló esete*”, „*szerintem mi jó kis csapat vagyunk*”.

Az intézmények által készített éves beszámolók jól kiegészítik a bemutatott statisztikai adatokat, tovább differenciálják a települések helyi szociális ellátásáról kapott képet. Tiszánána esetében több évre visszamenőleg sikerült megszerezni az éves intézményi beszámolókat, így lehetőségem van egyfajta időbeli változást is bemutatni. Már a 2008. évi beszámoló leírja: „*A tapasztalatok azt mutatják, hogy a településen élő családok helyzete egyre nehezebb, kilátástalanabb. Az emberek elkeseredettek, megfásultak, nincs jövőképük.*”, illetve a helyi családgondozó felhívja a figyelmet arra, hogy „*Nagyon sok tanuló és szülő kéri a magántanulói jogviszonyba helyezést. Ezen kívül sajnálatos tapasztalat, hogy a lányok koraéretten teherbe esnek, gyermeket szülnek, holott még maguk is nevelésre szorulnak. A hasonló korú fiúk között sajnos egyre több a deviáns magatartást tanúsító fiatal. Ennek oka a szülők következtlen, elhanyagoló nevelési stílusa, illetve az, hogy nem járnak rendszeresen iskolába, csavarognak, bandába verődve különböző szabálysértéseket, bűncselekményeket követnek el. A magántanulói státuszban tankötelezettséget teljesítő középiskolás fiatalokúakra ez még inkább jellemző.*” A 2011. évi beszámolóban sem jelenik meg érdemi változás, ahogy fogalmaznak: „*Hazánkban és szűkebb környezetünkben is tapasztalhatjuk, hogy nő a gyermekek veszélyeztetettsége. Az elszegényedés, az éhezés, a drogvészély, az erőszak, a bűnözés terjedése az erre utaló jelek.*” A helyi gyermekjóléti és családsegítő szolgálat szakembere emiatt igyekszik, hogy „*még szorosabb jelzőrendszeri hálózatot építsünk ki, igyekezzünk a problémákat közösen megoldani*”. Ugyanakkor „*Sajnos vannak olyan családok, akiknek a gondozását évek óta nem tudjuk befejezni, mert nem érünk el látványos eredményeket. Szükségük van a családgondozó rendszeres*

látogatásaira, tanácsaira, így tudnak elfogadható módon funkcionálni. Ezen családok egy része védelem alá kerül a szorosabb családgondozás érdekében, ennek ellenére is többször került már sor a gyermekek családból való kiemelésére. A gyermekjóléti szolgálat és a jelzőrendszeri tagok egyetértének abban, hogy nem a családból való kiemelés a megoldás, de bizonyos esetekben ez elkerülhetetlen.” 2012. évi beszámoló felhívja a figyelmet egy érdemi változásra: bár a gondozásban lévő gyermekek száma nem változott a korábbi évhez képest, a gondozás formája igen. Míg az előző években az alapellátás keretében foglalkoztak a gyermekekkel, „A tavalyi évben a problémák súlyosbodása és a törvényi változások miatt a hatósági intézkedéssel járó védelembe vétel került túlsúlyba. Volt olyan időszak, amikor 50 gyermek volt védelembe véve.” Tipikus indok a védelembe vételre a tartósan fennálló szülői elhanyagolás azokban az esetekben, ahol az alapellátás keretén belül végzett gondozási tevékenység nem vezetett érdemi eredményre, illetve az igazolatlan iskolai hiányzások. A gyámügyi szakember beszámolt róla, hogy védelembe vétel 2013-tól átkerült a járási hivatalba. Elmondta, annak idején több védelembe vétel volt, több ideiglenes elhelyezés volt, járási hivatal meghúzta a mércét, negatív értelemben, míg mi helyben sokkal jobban felismertük a problémákat, ők azt mondták, ez még nem probléma. Példaként Átányt hozta fel: „mióta átvette a járási hivatal, a kistérségben volt 670, rá egy hónappal leredukálódott 300 valahány főre”. Leggyakoribb problémaként a személyi- és környezeti higiéné elhanyagolását jelöli meg az éves beszámoló, mely szerint ez a gyermekek, és a lakás tisztaságának elhanyagolásában mutatkozik meg. „Egyre gyakoribb probléma a 18. életév alatti terhesség, a terhes anyák kötelező vizsgálaton való megjelenésének elmulasztása, orvosi/ védőnői utasítások be nem tartása és gyógyszer kiváltás mellőzése.” Szintén a 2012. évről szóló beszámoló tartalmazza azon megállapítást, hogy „Családlátogatások során tapasztaltuk, és a megnövekedett kliens-forgalomból is leszűrjük, hogy az emberek életszínvonala csökkent az előző évekhez képest. Sok háztartásban nincs áram és víz, a déli órákban főzésre utaló jelek nem tapasztalhatók. Ilyen háztartásokban leginkább azok a gyermekek vannak veszélyeztetve, akik napközben nincsenek még intézményes keretek között oktatva-nevelve, így a kedvezményes étkezés lehetőségétől elesnek”.

Tiszanána családgondozója a vele készített interjúm során elmondta, hogy a három legnagyobb probléma a településen, melyekkel munkája során találkozik: a szülői elhanyagolás, az iskolai hiányzás és munkanélküliség; valamint rávilágított: „az a baj, hogy ez a sok dolog mégiscsak összefonódik”. Rávilágított, hogy bár törvény szerint „anyagi okok miatt nem emelünk ki, de ha nagyon visszamegyünk, mindennek az...” Hangsúlyozta, az alacsonyan iskolázott szülők mintáját viszik tovább a gyermekek, fiatalok. Szükség lenne munkahelyekre a térségben, ami könnyen megközelíthető, akár betanított munka is. Megerősítette az intézményi beszámolók alapján kirajzolódó képet: az elmúlt tíz év változásait vizsgáljuk a településen, mindenképp több a probléma, a problémás család. Ugyanakkor felhívta a figyelmet a pozitívumokra is: sok intézmény megújult a településen.

Mindhárom vizsgált településen megállapítható, hogy a gyermekvédelmi rendszer jól működik, a jelzőrendszer tagjai felvállalják a jelzést. Ugyanakkor e települések példája leképezi a vidéki szociális ellátórendszer tipikusnak tekinthető problémáit: a helyben dolgozó szociális

szakemberek leterheltségét – a magas esetszámot, valamint a túlzott adminisztráció miatt –, a „magára hagyottságot”.

4.4.3 A védőnői szolgálat

A védőnői szolgálatokról egyáltalán nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok települési bontásban, emiatt a helyzetelemzés során szinte kizárólag csak a védőnőkkel készített interjúkra és az éves beszámolókra tudok támaszkodni. A védőnők mindhárom vizsgált településen több évtizede látják el feladatukat, ebből adódóan a végbemenő demográfiai, társadalmi-gazdasági változásokat is nyomon követték.

A védőnői feladatkörben kedvező változásnak ítéltető az 1997. évi gyermekvédelmi törvény. A feladatok egy része osztott feladat- és felelősségrendszerbe került, amit egy védőnő így fogalmazott meg: *„a családsegítő óta könnyebb, megoszlik a probléma, közös felelősség”*. Ugyancsak pozitív, hogy felújításra kerültek a védőnői intézmények. Probléma ugyanakkor, hogy szakemberekre lenne szükség, például gyógypedagógiai szakemberre. *„Hova lesz az a rengeteg szakember?”* (aki végez a képzésben) – tette fel a kérdést a kömlői védőnő, és a válasz egyértelmű: a kedvezőbb helyzetű térségeket választják munkavégzésük színhelyéül. Nemcsak a szociális, de az egészségügyi szakembereknél is szükséges és indokolt (lenne) a szupervízió, hiszen ezekben a leszakadó, hátrányos helyzetű térségekben az átlagosnál jóval nehezebb akár a szociális szakemberek, akár a védőnők feladata. A tiszánánai védőnő fogalmazott úgy, hogy *„sok mindent meg lehet tudni a védőnői statisztikákból, ennyi sokrétű adatot talán senki nem szolgáltat, mint mi szolgáltatunk”*. Miután az interjú közben felhívtam a figyelmét az ellentmondásra, miszerint őket súlyos adatszolgáltatás terheli, de ennek feldolgozása – feltételezhetően – elmarad, feltette a kérdést: *„akkor mi a fenének küldtük be?”*.

A vizsgált települések védőnőinek zöme több évtizede végzi a munkáját. Megtanulták a terepen dolgozó szakemberek, hogy a problémásabb családokkal, akiket sokkal nehezebb kezelni, hogyan kell kommunikálni. Ugyanakkor a tiszánánai védőnő felhívta a figyelmet rá, hogy az újabb és újabb generációk kevésbé tisztelettudóak, kevésbé fogadnak szót, több utánajárás kell, hogy pontosan jöjjenek a gondozásra. Kérdésemre, hogy miben más ezekkel a családokkal dolgozni, a válasz: *„nem szabad a maximumot várni, nem úgy kell hozzájuk állni, hogy mondani azt, amit az ember a szakma szabályai szerint jó szívvel mondana, hogy ezt így kellene, meg úgy kellene életmód, gyerektáplálás, higiéné”*, hanem *„alkalmazkodva az ő szellemi színvonalukhoz, igényeikhez”*. Tehát *„az alapvető dolgokat kérjük csak, nem követelünk semmit, illetve hát tanácsoljuk”*. Példaként azt hozza fel interjúalanyom, hogy milyen kelengye kell egy újszülött hazaadására. *„A csillagos egekig el lehet menni, millió forint, de 20-30 ezer forintból is kihozható”*. Ahhoz kell alkalmazkodni, hogy meglegyen a minimum, ami nem veszélyezteti a gyermek hazaadását, gondozását, hogy hazaadható legyen a családi környezetbe. Elmondta, hogy *„alapvető higiénés dolgok, lehetőleg legyen kimeszelve, legyen a burkolaton valami, hogy ne csak a föld vagy a beton legyen, hanem valami könnyebben tisztítható vagy esetleg melegebb,*

meg nem a baldachinos gyerekágy, hanem csak egy sima gyerekágy, meg néhány legszükségesebb babaholmi”. Megállapította, hogy „ami szinte hihetetlen, ugye ezelőtt sok évtizeddel, hogy a falvaknak a villamosítása milyen nagy eredmény volt, hogy nem petróleum lámpa van, most meg van villany a faluban, csak az ő otthonaikban nincs. Azért nincs, mert nem fizetik a közüzemi számlákat, kikapcsolják, nem kapcsoltatják vissza, meg sokba kerül illegálisan használják – magyarul lopják az áramot.” Összegezve: „Mindannyian tudjuk, akik ezekkel a családokkal dolgozunk, akik bejárunk az otthonaikba, hogy milyen módon van az a villany ott, de ez egyszerűen nem lehet oka, hogy ne jöhessen haza a gyerek, mert akkor sorozatba nem engedhetnénk haza gyerekeket.” Könnyebbséget jelent, hogy köteles jelezni a családsegítő felé, ha olyan problémát talál, ami meghaladja a hatáskörét. Régebben kizárólag a védőnő dolga volt. Elmondta, néhány évente van 1-1 gyermek, akit átmenetileg nem enged hazahozni, de utána van felülvizsgálat. Nagyon ritkán kerülnek el, ritkán emelik ki vagy nem engedik hazahozni.

A védőnői munka jelentős része a gyermekvállalással függ össze. Kérdésemre az egyik védőnő így foglalta össze: *„igazán ritka a tervezett gyermekvállalás itt, itt egyszerűen az ember tényleg úgy érzi, hogy hiába való az egész évtizeden keresztül, ami fogamzásgátlást illeti, az a munka, hogy annyiszor mondjuk az iskolában a felvilágosító előadásokon, minden egyes anyának, amikor megszül, hogy utána hogyan védekezzen, és egyszerűen nem nagyon lehet velük mire menni”. Ahogy fogalmazott: „nem olyan rég, múlt hónapban anya-gyermek klub minden hónapban van, romák számára, múlt havi téma családtervezés, fogamzásgátlás. azt hittem, én már nem fogok tudni újat mondani ezeknek az asszonyoknak, mert annyiszor elmondtam, de úgy néztek rám, mintha sose hallották volna”. Ennek ellenére vannak pozitívumok is: a gyerekek egészségesek, a védőoltásaikat megkapják, a státuszvizsgálatokra elhozzák a gyerekeket, a védőnőknek a szülőkkel is jó a kapcsolata, megtalálták a hangot a helyiekkel.*

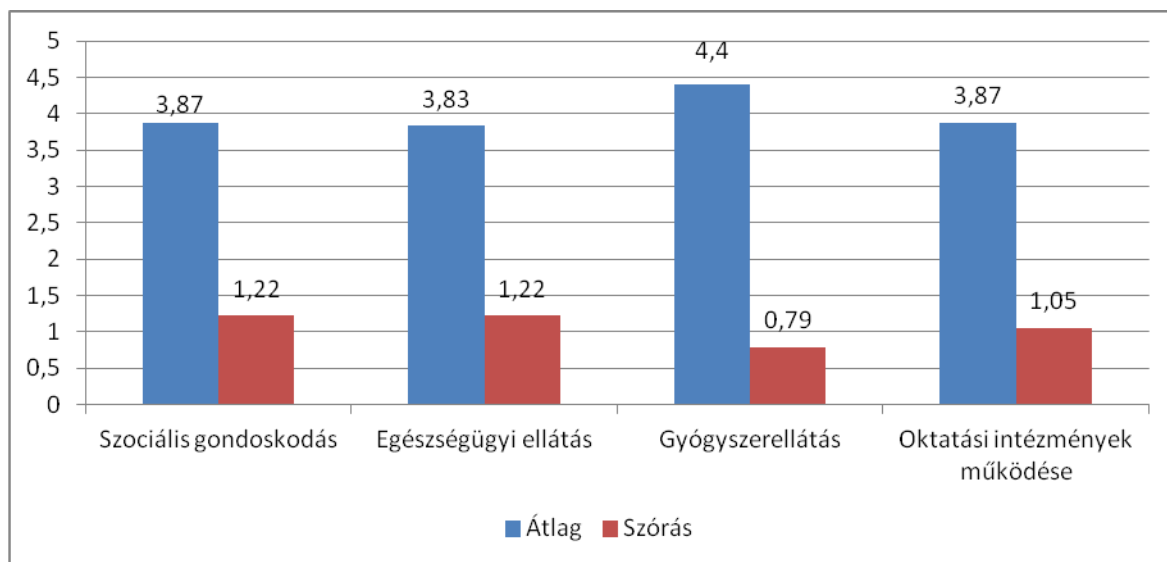
De nem csupán a korai gyermekvállalás ad feladatot. A kiskorúak, várandósok dohányzása is nagyon jellemző. Szinte minden éves beszámolóban megjelenik a tetvesség problémája is. Az átányi védőnő beszámolója (2017) foglalja össze talán legszemléletesebben a helyzetet: *„a társadalmi, gazdasági nehézségek egyre több családban éreztetik hatásukat. Pl. a beteg gyermekeket elviszik az orvosi rendelésre, de a felírt gyógyszereket már nem mindig tudják maradéktalanul kiváltani. A családtámogatási ellátások növekedtek, sok családnak a közmunkaprogram jelentős segítséget nyújt, ennek ellenére néhány család nehéz, kilátástalan helyzetben van, máról holnapra élnek. Védőoltásokra, status vizsgálatokra behozzák a gyermekeket, 1-2 kivételtől eltekintve tiszták, jól fejlettek, 50-60%-ban szoptatják a gyermeküket. A veszélyeztetett családokat a gyermekjóléti szolgálat családgondozójával rendszeresen meglátogatjuk, életvitelüket figyelemmel kísérjük. Sajnos a családok veszélyeztetettségének jelzése sokszor csak papírhalmazok gyártása, mivel a hatékony megoldás keresése elmarad a gyámhivatal részéről. A nehéz körülmények ellenére a családok kb. 60%-a dohányzik. Igaz, tudatában vannak a dohányzás káros hatásaival, de ennek ellenére nem hajlandók leszokni még a terhes anyukák sem. A család szemlélete kihat a gyermekekre is, így nem lehet csodálkozni, hogy egyre több gyermek a felvilágosítások ellenére is már napi rendszerességgel dohányzik”.*

A szegénység tehát az egészségi állapotra, betegség esetén a gyógyulásra is jelentős kihatással van. Napi probléma az elmaradott, hátrányos helyzetű társadalmi csoportokban, hogy nincs pénz a betegeknek a gyógyszerek kiváltására, nem tudnak a szükséges szakvizsgálatokra elmenni. Ez a helyzet jelentősen nehezíti a gyógyító munkát.

4.4.4 A humán ellátórendszer értékelése a kérdőíves felmérésben

A lakossági kérdőívezések során vizsgáltuk, hogy a válaszadók mennyire elégedettek a helyi humán ellátórendszer egyes elemeivel. Átányon a 2010-ben átadott Egészség ház valószínűleg jó hatással volt a helyi egészségügyi ellátásra (és a gyógyszerellátásra), ugyanis válaszadóink ezekkel voltak a legelégedettebbek (legmagasabb átlagérték, legalacsonyabb szórásérték, amely utóbbi azt mutatja meg, hogy a megkérdezettek véleménye az egészségügyi ellátás megítélése tekintetében volt a leginkább egységes). A szociális gondoskodás nem sokkal marad el ezekről, míg a négy ellátás közül az oktatási intézmények működését tekintik a legrosszabbnak a megkérdezettek. Hangsúlyozandó, hogy még ennek átlagértéke is négyes fölött van az egytől ötig skálán, tehát összességében még ezt is jónak ítélték meg (39. ábra). Terepi tapasztalataink alapján a válaszadók a református iskolával mondhatni, hogy maximálisan elégedettek, míg a „nagy iskolával” kapcsolatban nem igazán hallottunk pozitív megnyilvánulást a szülők részéről.

39. ábra: Az átányi válaszadók elégedettsége a helyi humán ellátórendszerrel (egytől ötig osztályozás)

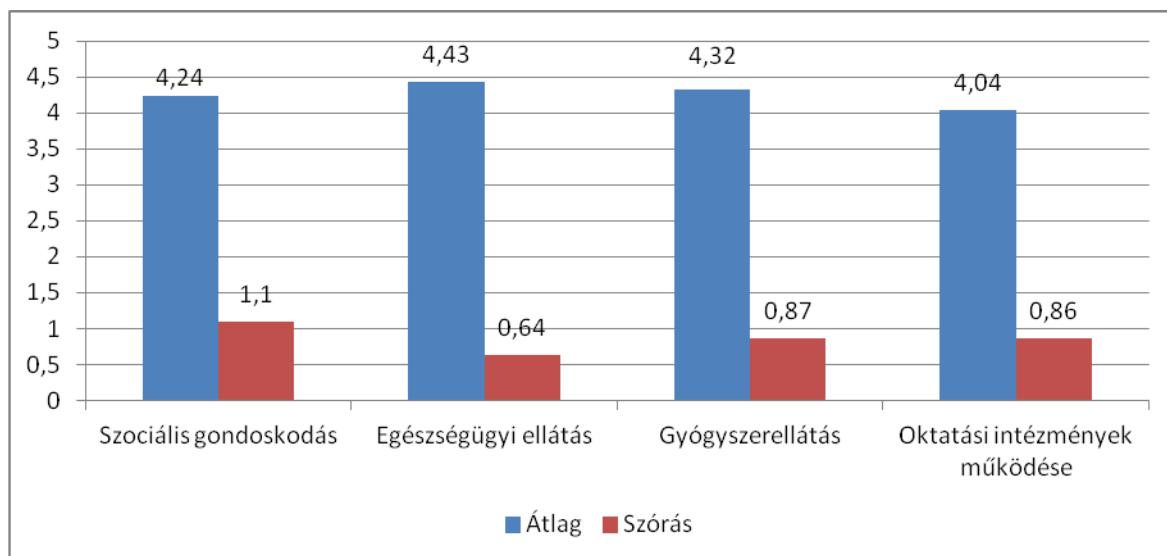

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A kömlői válaszadók (40. ábra) kevésbé elégedettek, mint az átányiak, de még mindig megállapítható: jóhoz közelinek ítélik meg az egyes ellátásokat/szolgáltatásokat. Az átányiakkal ellentétben viszont ők leginkább az egészségügyi ellátással elégedetlenek, ugyanakkor a helyi

patikát jónak tartják. A védőnői szolgálat épülete 2015 nyarán újult meg (az átadás a kérdőívezés után történt).

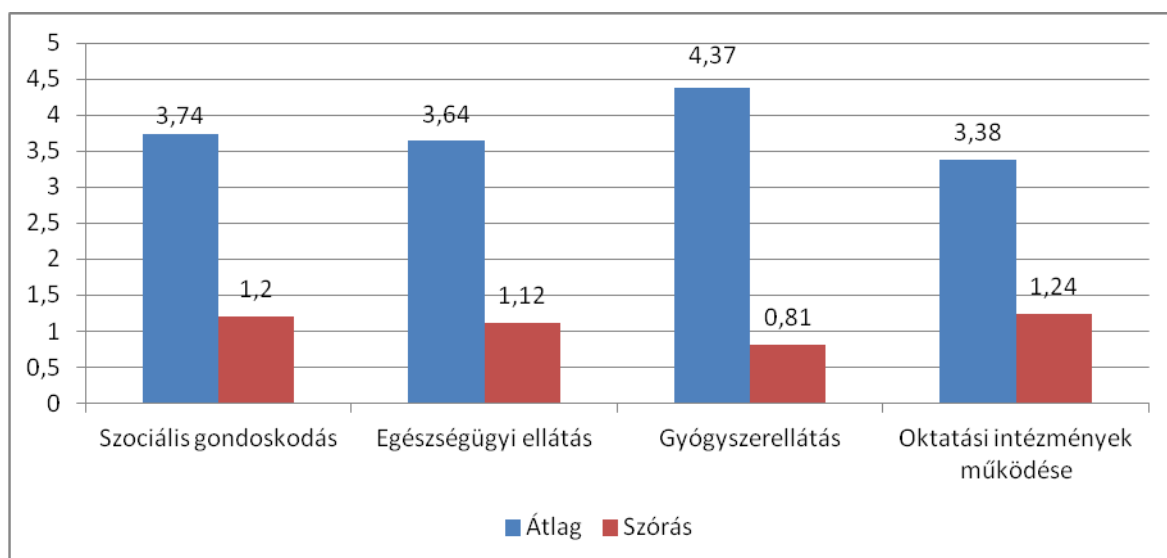
40. ábra: A kömlői válaszadók elégedettsége a helyi humán ellátórendszerrel (egyőtől ötig osztályzás)

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A tiszánánai válaszadók (41. ábra) a gyógyszerellátással szintén elégedettek, azonban a szociális gondoskodással és az egészségügyi ellátással kevésbé. A helyi iskolával a legkevésbé elégedettek a válaszadók, a közepestől nem sokkal jobb értékelést kapott.

41. ábra: A tiszánánai válaszadók elégedettsége a helyi humán ellátórendszerrel (egyőtől ötig osztályzás)

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A helyi humán ellátórendszer helyzetképének elemzésén, a szociális-egészségügyi-oktatási ágazatokban dolgozó szakemberek tapasztalatainak, véleményének feltárásán keresztül egy többségében jól működő, de leterhelt intézményrendszer képe bontakozott ki. Megállapítható, hogy a kutatásba bevont szakemberek többsége elégedett a helyi ellátórendszer működési feltételeivel, és a lakossági kérdőíves felmérés szerint a helyiek is így vélekednek. Vannak azonban a helyi társadalom romló helyzetét tükröző tendenciák is. A legnagyobb kihívást a szegénység újratermelődésével összefüggő problémák okozzák, és ezek nem mérséklődnek. A másik probléma, hogy a növekvő társadalmi problémák karbantartására, orvoslására kevés a rendelkezésre álló szakember. Éppen ezért az intézmények infrastrukturális fejlesztéseiről, illetve az egy-egy problémára/problémacsoportra fókuszáló pályázati lehetőségeken túl, időszerű lenne egy komplex program kidolgozása arra vonatkozóan, hogy ezek a települések végre abban kapjanak segítséget, hogy miként tudják az egyre romló társadalmi folyamatokat lassítani, megállítani, visszafordítani.

A helyi társadalom egyre romló helyzete egyre növekvő ellátási igényeket vetít elénk. A vizsgált települések jól példázzák a vidéki szociális ellátórendszer tipikusnak tekinthető azon problémáját, hogy a feladatot ellátó szakember leterhelt: magas az esetszám, rengeteg az adminisztráció. A feladat nagyságrendjéhez képest a szociális szakemberek kevés. Kiemelten fontos a már említett oktatási kérdésen túl a szociális és egészségügyi ellátórendszerek fenntartásának kérdésével foglalkozni. Ahogy Farkas (2012, 268) fogalmaz: „a globálisan és nemzeti szinten ignorált és kielégítetlen szükségletek, szociális problémák lokalizálódnak, olyan terheket rakva a helyi ellátásokra, amelyekkel azok képtelenek lesznek megbirkózni”. Valószínűsíthető, hogy amennyiben az oktatás és foglalkoztatás területén javasolt beavatkozások megtörténnének, jelentős mértékben csökkennének a helyi társadalmak életében jelenlévő problémák, illetve – ebből következően – a szociális ellátórendszer túlterheltsége is. Így hatékonyabbá válhatna annak a szűkebb célcsoportnak a segítése, akik esetében a problémák túlmutatnak az alacsony iskolai végzettségen és a munkanélküliségen.

4.5 A negyedik hipotézis vizsgálata

Hipotézisem szerint a gyenge munkaerőpiaci potenciál kikényszeríti a foglalkoztatás alternatív megoldásait.

A negyedik hipotézisem vizsgálatához az Anyag és módszer fejezetben korábban már részletezett módszerek közül az alábbiakat használtam fel:

1. Statisztikai adatbázis elemzés

cél: a foglalkoztatási helyzet vizsgálata

2. Kérdőíves felmérés

cél: elégedettség- és problémapercepció-vizsgálat a lakosság körében

3. Prominencia interjúk (polgármesterek)

cél: helyzetfeltárás, lehetséges alternatív megoldások kijelölése

Elemzési módszerek: gyakorisági megoszlások, összefüggés-vizsgálatok

4.5.1 A közfoglalkoztatás gyakorlata

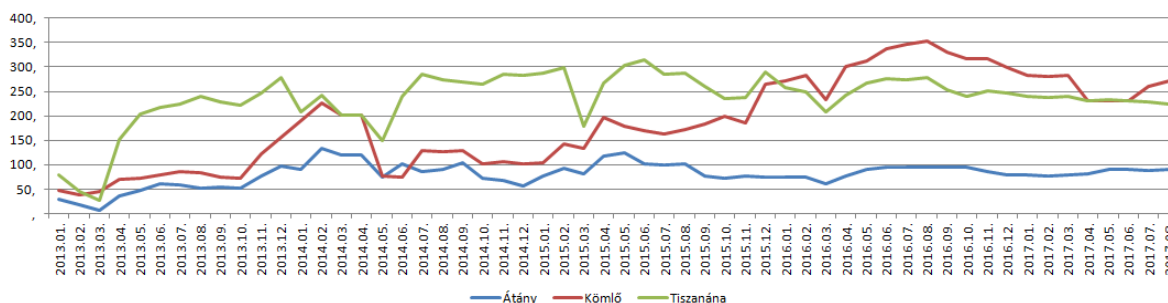
A problémapercepció-vizsgálatok során markánsan (Kömlön és Tiszanánán a legmagasabb említésszámmal) jelent meg a munkanélküliség, a munkahelyhiány. Emiatt fontosnak tartom, hogy a továbbiakban a vidéki munkanélküliség, tartós munkanélküliség problematikájával, a helyi foglalkoztatásra tett kísérletekkel – a közfoglalkoztatással és a helyi gazdaságfejlesztési kísérletekkel, tervekkel foglalkozzunk.

Ahogy a népszámlálási adatokra hivatkozva korábban megállapítottam: a vizsgált dél-hevesi falvakban a nyolc általánossal vagy azzal sem rendelkezők aránya a legmagasabb, miközben a felsőfokú iskolai végzettségűek részesedése jelentősen elmarad az országos, de még a megyei arányuktól is. Ha mindehhez hozzávesszük a gimnáziumi érettségivel rendelkező, de szakképzetlen, illetve a sok esetben elavult, és a térségben munkalehetőségek hiányában egyébként sem használható szakiskolai-szaktanuló bizonyítvánnyal rendelkező népesség arányát, akkor azonnal nyilvánvalóvá válik a helyi munkaerő-piaci problémák egyik fontos gyökere. A zömében képzetlen, alacsony végzettséggel rendelkező munkaerőbázisra eleve nem lehet versenyképes iparágakat, szolgáltatásokat telepíteni, és az alapfokú végzettség hiánya pedig még az átképzések szervezését is jelentősen megnehezíti.

Az iskolai lemaradásokkal, a statisztikailag is alátámasztott, jellemzően alacsony iskolai végzettséggel szoros összefüggésben Dél-Hevesben a foglalkoztatottság alacsony. Nincs elegendő munkalehetőség a térségben, amely „fel tudná szívni” az alacsony iskolai végzettségű, minimális munkatapasztalattal és –fegyelemmel rendelkező tömeget. Számukra az elsődleges munkaerőpiacon való elhelyezkedés, ha mégoly kívánatos is, egyelőre nem igazán megvalósítható. Emiatt a munkahely-hiány kezelésében jelentős szerepet tölt be a **közfoglalkoztatás**. A közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény (Kftv.) 2011. szeptember elsején lépett hatályba, létrehozva a közfoglalkoztatás új rendszerét. Már az év szeptemberétől megkezdődtek az új közfoglalkoztatási programok, a közfoglalkoztatás új, teljes rendszere pedig 2012. január elsejével indult. A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia, melyet a kormány 2011 novemberében hagyott jóvá, hivatkozik a kormányprogramra, amelyben a foglalkoztatás bővítése, a munkahelyteremtés elsődleges célként jelent meg, deklarálva annak fontosságát, hogy a munkaképes, dolgozni akaró személyek munkát kapjanak, és ezáltal tudják biztosítani a saját és családjuk megélhetését. A Start-munka célja szintén a foglalkoztatás bővítés, a

munkahelyteremtés mellett a tartósan munkanélküliek, a szakképzettséggel nem rendelkezők és a megváltozott munkaképességűek munka világába történő visszatérésének segítése.

42. ábra: A közfoglalkoztatásban résztvevők havi átlagos létszáma a vizsgált településeken

Forrás: TeIR – Belügyminisztérium, Közfoglalkoztatási adatok

Megfigyelhető egyfajta hullámzó tendencia (jellemzően tél végi, tavaszi visszaeséssel), azonban már a 42. ábra is mutatja a három település eltérő közfoglalkoztatási gyakorlatát. Átány – bár lakosságszámából is következhetne – a másik két községhez képest jelentősen alacsonyabb számú közfoglalkoztatottal dolgozik, törekszik arra, hogy a rendszer a közfoglalkoztatási programok esetleges jövőbeni lecsökkentése esetén is működőképes legyen. Tiszanána stratégiája részben hasonlónak tekinthető, racionalizálva valamelyest a közfoglalkoztatásba bevontak számát. Ugyanakkor a harmadik vizsgált település, Kömlő egészen más utat jár: a korábbi magas munkanélküliség a településen mára lényegében megszűnt, ami azonban csak részben (töredékében) köszönhető az elsődleges munkaerőpiac elszívó hatásának. A településen 350 fő közfoglalkoztatott dolgozik jelenleg, tevékenységi körük szerteágazó: járdaépítés, középületek felújítása, buszmegállók építése, főlíasiátor üzemeltetése. A közfoglalkoztatás kömlői „stratégiája” a település és az ott lakók helyzetét tekintve mindenképp pozitív hatású, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a közfoglalkoztatás állami támogatásainak esetleges leépítése ismét a munkanélküliséget növelheti a településen.

Nemcsak Kömlő, de Átány és Tiszanána esetében is megfigyelhető, hogy a közfoglalkoztatottak által végzett munka jócskán túlmutat a településképhez, településtisztasághoz kapcsolódó munkákon. Amellett, hogy nyilván szükség van az ilyen tevékenységre is, fontos, hogy a közfoglalkoztatott értékteremtő munkát végezzen a közfoglalkoztatás keretében, hiszen a munkaerőpiaci integráció elérése érdekében ez vezethet eredményre.

Vizsgáltuk a lakossági kérdőíves felmérés során, hogy a megkérdezettek mennyire elégedettek a helyi közfoglalkoztatás működésével (14. táblázat).

14. táblázat: A helyi közfoglalkoztatás megítélése

	Átlag	Szórás
Átány	3,68	1,2
Kömlő	4,24,	1,0
Tiszanána	3,67	1,1

Forrás: a kérdőíves felmérések alapján saját szerkesztés

Míg az átányiak és a tiszánánaiak közel azonosan értékelték a helyi közfoglalkoztatást, a kömlői válaszadók elégedettebbek, illetve – bár csekély eltéréssel – válaszadásuk egységesebb (alacsonyabb a szórásérték).

Ehhez az értékeléshez nyilván hozzájárul az is, hogy a helyi társadalom foglalkoztatási helyzetének javításában a közfoglalkoztatás jelentős szerepet tölt be, ám ez nem teremt tényleges munkahelyeket, tervezhető, hosszú távú anyagi biztonságot. Fontos szociálpolitikai eszköz, de nem csodaszer. Úgy vélem, hogy a jelenlegi minőségű helyi társadalom számára a foglalkoztatás-növelésének legnagyobb lehetősége a mezőgazdaságban és a hozzá kapcsolódó feldolgozóipari ágazatokban van.

Jelenleg egyértelmű a kormányzati szándék, amely arra irányul, hogy ezt a nagy létszámú, képzetlen munkaerőt – többek közt – a **mezőgazdaságban** kívánják foglalkoztatni. A mezőgazdaságban és a hozzá kapcsolódó feldolgozó ipari ágazatokban foglalkoztatottak számának növelése mindenképp fontos cél, azonban a korábban bemutatott adatokból is látható, hogy az elmúlt évtizedekben lezajlott a mezőgazdaság leépülése. Ráadásul nemcsak az alacsony iskolai végzettségű, minimális munkatapasztalattal és munkafegyellemmel rendelkező tömegeket kell képessé tenni a munkavállalásra, hanem (verseny)képessé kell tenni a gazdaság egészét, benne a mezőgazdaságot és a hozzá kapcsolódó feldolgozó ipari ágazatokat is. Ugyanakkor tény, hogy bár a végső cél nemzetközi szinten is versenyképes termékek előállítása, azonban ezt az itt foglalkoztatható tömegektől irreális elvárni.

Összességében a három mintahely gyakorlata is azt mutatja, hogy a foglalkoztatottság-növelésének legnagyobb lehetősége a mezőgazdaságban és a hozzá kapcsolódó feldolgozóipari ágazatokban van. Mindez – akár a saját háztáji gazdálkodás szorgalmazása, akár a szociális szövetkezetek – még ha a nemzetközi piacokon nem is versenyképes termékeket eredményeznek, egy jelentős lépést jelentenek a saját szükségletek kielégítésében. Hosszabb távon azonban mindenképp a piaci alapon történő termelés lenne a cél, azonban ehhez – csakúgy, mint a jelenleg közfoglalkoztatott tömegek nyílt munkaerő-piaci elhelyezkedéséhez – hosszú út vezet.

4.5.2 A helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei

A helyi gazdaságfejlesztési kísérleteket tekintve a három vizsgált település közül Átány példáját érdemes kiemelni. Átány a szocializmus alatti és utáni évtizedek alatt egyfajta – sajnálatos módon – tipikusnak tekinthető életutat járt be, amely falvaink jelentős hányadára jellemző. Jelenlegi helyzetét és jövőképét számos gazdasági és társadalmi mutató alapján pesszimistán ítélnénk meg, azonban a 2014-es terepkutatás, a polgármesterrel és a helyi humán ellátórendszer vezetőivel akkor készített prominencia interjúk során egy olyan község és közösség képe rajzolódott ki, amely a problémák, kihívások ellenére is élni akar, és hisz a saját jövőjében. Átányon létezik az a helyi érdekeket megfogalmazó és képviselő értelmiség, amely nélkül a falu sorsa minden bizonnyal sokkal negatívabb irányt venne. A település és az intézmények vezetői keresik a kiutat, számos ötlettel, pályázattal igyekeznek jobbra tenni az átányiak életét. Felismerték, hogy a problémák jelentős része összefüggésben van azzal, hogy nincs elegendő és megfelelő munkalehetőség a településen és a térségben. Ennek enyhítésére létrejövő kezdeményezés az általuk megalkotott „önfenntartó falu” modell, amely kapcsán a polgármester elmondta, *„megmutatjuk, hogy az ember, ha önmagáért dolgozik, ha kertes házban él, mit lehet megtenni a legegyszerűbb eljárásokkal, hogy neki több, jobb legyen”*. Az átányi modell részeként, miként a megyei hírlap (2012.12.23.) írja: *„a közelmúltban élő paraszti udvart hoztak létre a dél-hevesi faluban hármass céllal: egy helyen bemutatni az Európában legfeldolgozottabb néprajzi kultúrát; a két beltelkes települési struktúrát, s a '60-as, '70-es évek parasztházainak berendezését kiegészítve a gazdasági részleggel. Átalakították a Kossuth út 4. szám alatt lévő, 1896-ban épült parasztházat és telket, amit benépesítettek a paraszti kultúrához tartozó állat- és növényállománnyal is”*.

Annak a paraszti társadalomnak a hagyományaihoz nyúlt vissza a településvezetés, amelyről Átány a néprajzkutatók körökben nemzetközileg ismert. Fél Edit és Hofer Tamás 1951-1965 között zajló kutatásainak köszönhetően ugyanis Átány múltjáról, a hagyományos paraszti társadalom életéről meglehetősen részletes információkkal rendelkezünk, amelyről a kutatók – többek közt – A „Mi, korrekt parasztok...” Hagyományos élet Átányon című kötetükben számoltak be.

Másrészt pedig az önkormányzat egy olyan gazdasági struktúrát hozott létre, amelyben közösségi érdekű munkahelyteremtés van (a Belügyminisztérium által létrehozott Start közmunkaprogram keretében). Ebben ötvözik a jelentős kézi munkaerőt igénylő paraszti kultúrát a korszerű gépek felhasználásával, és nem 100 hektáros területen gazdálkodnak, hanem kisebb területeken kertészeti, egyéb növénytermesztési és természetesen állattenyésztési profillal.

Az önkormányzat által használt földvagyon folyamatos bővülésének az ad alapot, hogy az Átányt sújtó népességcsökkenés (1930 és 2011 között a település népessége megfelelőződött) következtében üressé vált/váló házak, ingatlanok területét a falu művelésbe vonja. Ezzel két problémát is kezel: egyrészt gazdasági értéket teremt, másrészt megakadályozza, hogy az üresen álló ingatlanokat szétlopják. (Az átányi polgármesterrel készített interjú során elhangzott, hogy 1975 óta kb. 150 ház tűnt el nyomtalanul a településen ún. illegális házbontással.)

A helyi gazdaságfejlesztés előtt álló kihívások

Ahhoz, hogy a munkahelyteremtés ne csak a közfoglalkoztatás keretein belül, hanem az elsődleges munkaerőpiacon is életképes legyen, ehhez létszükséglet a vállalkozások odacsábítása (visszacsábítása). A probléma az, hogy a hátrányos helyzetű térségek – érthető módon – egyáltalán nem vagy kevésbé vonzóak a profitorientált cégek számára. Ennek orvoslására alakították ki Magyarországon a hátrányos helyzetű térségek fejlesztése érdekében 2013 januárjában az ún. szabad vállalkozási zónákat, ahol adókedvezményben részesül az odatelepülő vállalkozó. A kedvezményezés Átányon mindenképp sikeres lett, hisz az állami támogatás tette lehetővé, hogy térszaktészítő üzem nyíljon.) Azonban ezen túlmutatóan is szükség van az állami beavatkozásra, ösztönzésre, segítségre, többek közt azért is, mert e térségek rosszul megközelíthetőek, elmaradott infrastruktúrával rendelkeznek.

A térség (foglalkoztatási) helyzetét tekintve kitörési pontot jelenthet a turizmus, ugyanis a megyei fejlesztési terv (Szlávik-Kovács 2014) egyik fontos elemeként jelenik a Tisza-tavi régió turisztikai fejlesztése.

Michalkó (2008, 142) rávilágít, hogy „a periféria és turizmus kapcsolatának gyökerei az utazók távoli, rejtelmes, körülményesen megközelíthető célállomások felé való vonzódásában keresendők”. Magyarország legkisebb, de egyben legdinamikusabban fejlődő turisztikai régiójának, a Tisza-tónak a célközönsége úgy vélem rendelkezik ilyen attitűdökkel. Vagyis az ide érkezők és a potenciális vendégkör nem az ötszallagos luxushotelek világát keresi. Mindebből kiindulva – amellet, hogy számos kétség merül fel – nem tűnik lehetetlennek, és ami talán még fontosabb, példanélküli kezdeményezésnek e perifériális helyzetű térség községei számára a turisztikai szerepkör felvállalása.

Egyelőre azonban megállapítható, hogy bár a dél-hevesi térség kapcsolódik a Tisza-tavi régióhoz, jelentős turisztikai forgalom mégsem generálódik a térségben. Biztató potenciált jelent ugyanakkor, hogy a Tisza-tónál az elmúlt években nőtt a vendégforgalom, és e növekedés folytatódását valószínűsítik a szakemberek. A Tisza-tó közelségét a vizsgált települések közül leginkább Tiszanána tudja kihasználni, amely öt kilométerre fekszik a Tiszától. Kiadó vendégházak mind a településen, mind a dinnyésháti üdülőtérleten találhatóak, az „Álompart” szabadstrandja a legkésőbb kialakított Tisza-tavi strand (Lázár 2015). Kömlő turisztikai szempontból kevésbé versenyképes, a Tisza-tó közelsége számára lényegében kihasználatlan, kihasználhatatlan. Átálynak sem mérhető a turisztikai potenciálja Tiszanánához, de kísérletet tesz egy olyan turisztikai kínálat megteremtésére, melyben a fókusz a nemzetközileg ismert, részletesen dokumentált paraszti társadalom hagyományaira épül. Ez valóban újszerű területi termék lehet a Tisza-tó kínálatában. Azonban az kérdéses, hogy Átány alkalmas hely lehet-e azon célra, hogy ezt az élményt – egy napjainkra eltűnt, ám sokszor nosztalgiával idézett múltat – kvázi időutazásként kínálja a Tisza-tóra érkező turistáknak. Átányon az elmúlt években

körvonalázódott egy ún. Csillagfalu program is, mely terv szerint a magyar mellett a tizenkét, hazánkban jegyzett nemzetiség – a bolgár, görög, horvát, lengyel, örmény, román, német, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és az ukrán – építészeti stílusát, népi szokásait bemutató projekt valósulna meg.

Összességében a helyi turizmusfejlesztést nehezíti, hogy ehhez e településeknek pozitív imázssal kellene rendelkezniük. Ennek feltétele nemcsak az, hogy megtörténjen a helyi értékek feltérképezése (az utóbbi években ez meg is történt, ám a „fejekben”, a kívülállók tudatában (tudatalattijában) nem az értékekről, hanem az aggasztó társadalmi, gazdasági lecsúszás tüneteiről szóló hírek rögzültek. Ahhoz tehát, hogy ezek a települések elérjék céljukat, és Tiszanána még jobban ki tudja használni a turizmusban, a Tisza-tó közelségében rejlő lehetőségeket vagy Átány felépítse az agrármúltja és arculata mellé önmaga új profilját, egyrészt komoly marketingre lesz szükség, másrészt pedig a helyi társadalmi-gazdasági problémák orvoslására, a jelenleg kedvezőtlen településkép javítására. Ráadásul a turizmuskutatással foglalkozó szakemberek véleménye szerint (Dávid 2008) perifériatérben önmagában vonzó turisztikai kínálattal előállni még nem generál turizmust. Vagyis a turizmusfejlesztés elsődleges lépése ezen térségekben az infrastrukturális fejlesztés kell, hogy legyen, valamint a helyi gazdaság és társadalom komplex fejlesztése, hiszen ezek nélkül elérhetetlen messzeségben van a vágyott jövőkép (Dávid 2008).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy jelenleg még nem tudunk egyértelmű következtetéseket levonni a helyi kezdeményezések sikerességéről. „Csak” részeredmények vannak.

4.6 Az ötödik hipotézis vizsgálata

A dél-hevesi fiatalok helyzet- és jövőképe tükrözi a települések kilátástalan munkaerőpiaci potenciálját.

Az ötödik hipotézisem vizsgálatához az Anyag és módszer fejezetben korábban már részletezett módszerek közül az alábbiakat használtam fel:

Kutatási módszer:

1. Kérdőíves felmérés (lakossági)

cél: a migrációs szándék vizsgálata

2. Kérdőíves felmérés (iskolai)

cél: továbbtanulási és munkavállalási perspektíváinak feltérképezése (7-8. osztályos tanulók és középiskolások)

Elemzési módszerek:

- egyváltozós adatelemzés (közép- és szórásértékek vizsgálata, gyakorisági megoszlások)
- statisztikai összefüggés-vizsgálatok

4.6.1 Migrációs szándék a háztartásokban folytatott kérdőívek adatai szerint

Az elvándorlási szándék vizsgálat kiindulópontja az volt, hogy a térség, melyben a kutatásba bevont falvak találhatóak, megélhetési nehézségekkel küzd, számos társadalmi konfliktus színhelye, így a fiatalok – ha tehetik – elvándorolnak.

Az átányi válaszadók közel 60%-a a menni vágyók táborába tartozott. A kérdőívben az okokat is megkérdeztük. Azon válaszadóink, akik ha tehetnék, elköltöznének a településről a közbiztonság és a megélhetés hiányával magyarázták ezt (11-11 említés). Kilencen nem határozták meg pontosan, csak annyit mondtak, hogy rossz itt élni, 6-6 fő pedig a cigányság miatt, illetve családi okok miatt költözne e. A maradni vágyók közül 37 válaszadó fogalmazott meg indoklást is, hogy miért maradna: szinte mindannyian azt emelték ki, hogy itt születtek, itt is akarnak meghalni, ide köti őket minden (család, rokonság, emlékek) (Bogárdi Molnár 2014).

Vizsgáltam, hogy a válaszadók különböző háttérváltozói, illetve a maradás-elköltözés vágya között kimutatható-e statisztikai összefüggés. A korcsoportokkal való összefüggés-vizsgálat esetében statisztikailag kimutatható összefüggés van ($p < 0,01$) a válaszadók kora és migrációs szándéka között. A 40 évesnél fiatalabb válaszadóink mindegyike menne (13 fő), az életkor előrehaladtával azonban ez az álláspont árnyaltabb képet mutat: 65 év felett mindössze 25% (12 fő) vállalná a költözést. Szintén statisztikailag kimutatható különbség ($p < 0,05$) van az egyedül élők és a többedmagukkal élők migrációs szándékában. A háztartásban egyedül élő válaszadóink közül csak minden negyedik költözne, ha tehetné, míg a többedmagukkal élők esetében közel 50% ez az arány. A kérdőív lekérdezésekor a kérdezőbiztosoknak jelölni kellett, hogy megítélésük szerint a válaszadó cigány származású-e vagy sem. Ez alapján az átányi mintába 23 cigány háztartás került. A válaszadók származása, illetve a migrációs szándék között szintén statisztikai összefüggés mutatható ki ($p < 0,01$). Míg a magyar származásúnak tartott válaszadóink kb. harmada költözne el a településről, ha erre lehetősége adódna, a cigány válaszadóink esetében ez az arány közel 80%. A válaszadóink elmondása szerint ennek a magas aránynak a legfőbb oka, hogy bár az átányi önkormányzat a rendelkezésre álló törvényi keretnek megfelelően működteti a segélyezési, támogatási rendszereket, de jóval szerényebb juttatásokkal támogat, mint a környék települései. Különösen sokakat érintő, a migrációs szándékot erősítő lépés volt, amikor az önkormányzat egymás után felszámolta a számára egyre komolyabb költségterhet jelentő közutakat. (Bogárdi-Molnár 2014) A válaszadók iskolai végzettsége nem mutat összefüggést a migrációs szándékkal, de a foglalkoztatottsági állapota igen ($p < 0,05$). A munkanélküliek, a GYES-en/GYED-en/GYET-en/TGYÁS-on lévők inkább mennének, míg a

nyugdíjasok (és a rokkantnyugdíjasok is) jellemzően inkább maradnának. A dolgozók között közel 50-50% a menni és a maradni vágyók aránya.

Feljegyeztük azt is, hogy azon válaszadóink, akik – ha lehetőségük lenne rá – elköltöznének a településről, hová mennének. A 28 válaszadó összesen 39 településnevet sorolt fel, amelyek közül a legmagasabb említésszámmal a főváros (Budapest – 6 említés), a megyeszékhely (Eger – 5 említés) és a járásközpont (Heves – 4 említés) rendelkezett. Ezeken kívül egyedül a szomszédos község, Tenk kapott két említést, minden további település mindössze egy-egy válaszadó által került megemlítésre, többségében személyes kötődés (pl. rokoni kapcsolatok) révén. Volt nyolc válaszadó, akik nem konkrét helyszínt neveztek meg, ahová szívesen költöznének, hanem az alábbi válaszokat adták: „bárhová, csak el innen”, „másik falu”, „város”, „ahol lehet gazdálkodni”, „a faluban máshova”, „ahol munka van, bárhová”, „ahol több a lehetőség”, „rendesebb faluba”.

A kömlői és a tiszánánai válaszadók körében közel fele-fele arányban szerepeltek a menni, illetve a maradni vágyók, azonban néhány százalékos különbséggel Kömlőn az utóbbiak, Tiszánánán az előbbiek voltak többségben. Ugyanakkor, amennyiben azt is vizsgáljuk, szeretnék-e, hogy gyermekük/unokájuk a településen lakjon, Kömlőn már a megkérdezettek kevesebb, mint 40%-a, Tiszánánán pedig kevesebb mint ötöde mondja azt, hogy igen.

A mentális térképezés során kapott kép meglehetősen szűk földrajzi térben való gondolkodásról árulkodik, amelyből két következtetés vonható le: egyrészt az, hogy az itt élők világa nagyon szűk földrajzi tér, másrészt pedig az, hogy a vágyaikat csak az általuk ismert világra nézve fogalmazzák meg, vagyis egy meglehetősen realisztikus térben mozognak. (Bogárdi-Molnár 2014)

4.6.2 Az átányi, kömlői és tiszánánai iskolák 7-8. osztályos tanulói körében végzett kérdőíves felmérés

A kérdőíves felméréssel arra kerestem a választ, hogy a leszakadó, gettósodó dél-hevesi térségben található Átány, Kömlő és Tiszánána települések 7-8. osztályos, többségében hátrányos helyzetű tanulói milyen jövőképpel rendelkeznek. Vizsgáltam, hogy milyen vágyaik, terveik vannak a továbbtanulás-munkavállalás, valamint a családalapítás-gyermekvállalás terén, és felmértem körükben a településük és az ország elhagyásának szándékát is³.

³ Az általános iskolai kutatás eredményeit bemutató tanulmányom: Bogárdi Tünde (2016): A jövő generáció problémakezelési és jövőorientációs dilemmái egy hátrányos helyzetű térségben. In: *Studia Mundi - Economica*. Vol. 3. No. 3. 15--25. pp. ISSN 2415-9395

Fontosnak tartom a megkérdezettek és családjuk néhány általánosabb vonását is megragadni a tényleges kutatási eredmények ismertetése előtt, hiszen így válik láthatóvá az a családi közeg, amelyben válaszadóim szocializálódnak.

A megkérdezettek közt – a spontán szegregált iskolákban (átányi „nagy” iskola, kömlői és tiszánánai iskolák) – összesen 50 fiú és 39 lány volt. Egy tanuló nem válaszolt erre a kérdésre. Nyolc általánossal vagy az alatti iskolai végzettséggel rendelkezett a válaszadók szüleinek többsége (anyák esetében 71,1%; apák esetében 61,1%). Alig több mint 20% volt a középfokú iskolai végzettségű anyák aránya, az apáknál pedig ez az arány 30%. Diplomás szülőről egyik válaszadó sem számolt be. Az is beszédes, hogy viszonylag magasnak tekinthető a hiányzó adatok aránya. Hét tanuló nem tudta megnevezni az anyát, nyolc pedig az apa iskolai végzettségét. A válaszadók szüleinek foglalkozási aktivitása a 2011. évi népszámlálási adatokhoz viszonyítottan kedvezőbb képet mutat, azonban ennek oka a közfoglalkoztatás. Foglalkoztatott anyáról a válaszadók alig több mint 40%-a, foglalkoztatott apáról kevesebb mint 60%-a számolt be. Mindössze a tanulók harmada (31 fő) számolt be arról, hogy mindkét szülője foglalkoztatott. Az anyák esetében 20% feletti a GYES-en/GYED-en lévők, illetve a munkanélküliek aránya is. A megkérdezett tanulók közül minden tizedik nem tudta megnevezni az anyát foglalkozási aktivitását, valamint minden negyedik az apát. Utóbbiban valószínűleg a válaszadók rendezetlen családi körülményei is közrejátszhatnak. 45% alatti volt azok aránya a mintában, akiknek a szülei házasságban élnek, minden harmadik tanuló arról számolt be, hogy szülei élettársi kapcsolatban élnek, a válaszadók közel ötödének pedig elváltak a szülei. A tanulók kétharmada átlagosnak minősítette családját anyagi helyzetét, negyedük ennél jobbnak vagy sokkal jobbnak tartotta, és 7,8% mondta azt, hogy rosszabb az átlagosnál. Olyan válasz nem érkezett, ahol az átlagosnál sokkal rosszabbul ítélték volna meg. (Az iskolaigazgatókkal készített interjúk alapján ezen eredmény oka valószínűleg e körülmény szubjektív érzékelése, vagyis, hogy a tanulók közvetlen környezetében átlagosnak tekintett is elmarad az országosan átlagosnak minősülőtől.) Az egy háztartásban élők átlaga 6,1 fő, leggyakrabban az öt- és négyfős háztartások a jellemzőek, azonban 10 válaszadó tíz vagy afölötti számot írt. (Mindössze egy tanuló számolt be arról, hogy édesanyjával kettesben élnek.)

Az átányi egyházi iskola esetében külön elemzem a szülői háttérváltozókat, összevetve azokat a fenti eredményekkel. A tizenhat megkérdezett diák közül 14 fő átányi, ketten pedig kömlőiek voltak. A szülők iskolai végzettségét tekintve az édesanyák háromnegyede nyolc általánossal, egynegyede középfokú végzettséggel rendelkezik; míg az apák közül heten nyolc általánost végeztek, hatan középfokú végzettségűek és két olyan édesapa is volt, akiről gyermekük azt mondta, hogy diplomásak. (A vizsgált másik három általános iskolában egy megkérdezett gyermek sem számolt be felsőfokú végzettséggel rendelkező szülőről.) Foglalkozási aktivitást tekintve az apák túlnyomó többsége dolgozik, ketten pedig nyugdíjasok; az anyáknak pedig a fele dolgozik, másik felük GYES-en/GYED-en van vagy munkanélküli. A 16 diákból hét olyan volt, ahol mindkét szülő foglalkoztatott. Tizenegy szülő házastársi kapcsolatban van, ketten élettársi kapcsolatban élnek, hárman elváltak. Kilenc megkérdezett átlagosnak ítélte meg családját anyagi helyzetét, öten jobbnak vagy sokkal jobbnak az átlagosnál, és ketten mondták, hogy rosszabb az átlagnál. (Fontos megjegyezni, ezeknek a diákoknak az „átlagos” mást

jelenthet, mint a három másik iskola diákjai számára, akik jellemzően kedvezőtlenebb családi háttérrel rendelkeznek.) Az egy háztartásban élők száma esetükben 4,7, amely magas, de egyértelműen elmarad a másik három iskola tanulói által adott választól. Leggyakoribb a négyfős háztartás volt, ugyanakkor két kilencfős háztartás is volt a megkérdezettek közt.

Összességében az egyházi iskola több szülői háttérváltozó esetében kedvezőbb képet mutat, mint a másik három vizsgált iskolában mértek. Ugyanakkor látható, hogy ebben az iskolában sem csak a térség „elitje” tanítatja gyermekeit.

Nem rendelkezem pontos adatokkal arról, hogy a válaszadók között milyen a cigány származású tanulók aránya, hiszen erre vonatkozó kérdést a kérdőív nem tartalmazott/nem tartalmazhatott. Azonban abból kiindulva, hogy a térségben egyre magasabb lélekszámmal és egyre fiatalodó korstruktúrával van jelen a cigány népesség, meglehetősen magas arányra következtetünk. A kutatásba bevont általános iskolák – az átányi református iskola kivételével – (spontán) szegregált iskoláknak tekinthetők, ahol a cigány tanulók aránya 85-100% közötti. A kivételt képező református iskolában pedig a diákok 30%-a cigány származású.

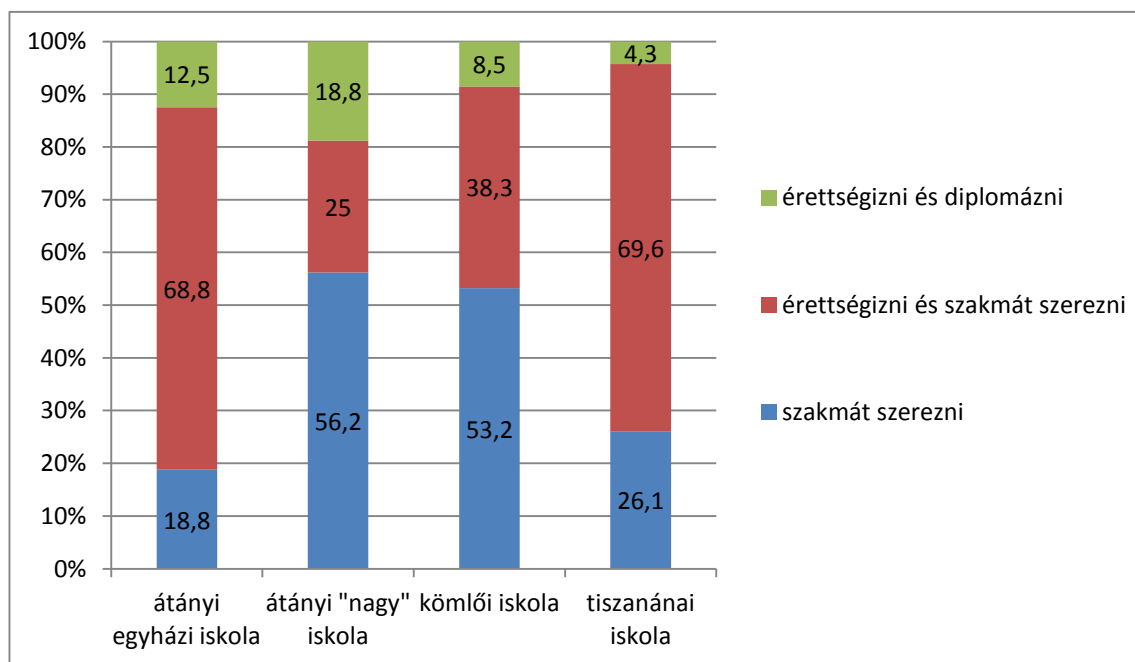
A továbbtanulási-munkavállalási jövőtervek kapcsán vizsgáltam, hogy a válaszadók a nyolcadik osztály befejezése után milyen tervekkel rendelkeznek. A megkérdezett tanulók 44,4%-a szeretne szakmát szerezni, 42,2%-a szakmát és érettségit is szeretne, és 8,9% azok aránya, akik az érettségi után felsőoktatásbeli tanulmányokat is szívesen folytatnának. (Hárman az „egyéb” válaszlehetőséget jelölték meg, de nem fejtették ki, hogy mire gondolnak. Egy tanuló pedig nem válaszolt a kérdésre.) A szüleik – korábban ismertetett – iskolai végzettségéhez hasonlítva megállapítható, hogy a mostani 7-8. osztályosok körében a szülők generációja által megszerzett iskolai végzettségnél magasabb végzettség megszerzése a cél. Kérdés, hogy mindez miként fog megvalósulni. Sajnos az iskolaigazgatók a velük készített interjúk során meglehetősen magas lemorzsolódási arányról számoltak be.

Az átányi református iskolában tanuló válaszadók esetében kedvezőbb jövőtervek mutatkoznak: a válaszadók több mint kétharmada (11 fő) szeretne érettségizni és szakmát szerezni. Hárman szakmát, ketten pedig diplomát szeretnének. (Utóbbi arány – érdekes módon – alacsonyabb, mint az átányi „nagy” iskolában, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy az itt tanulóknak jóval több esélyük van e tervek valóra váltására.)

Érdemes a fenti válaszokat részletesebben is megvizsgálni. Szignifikáns különbség mutatkozik az egyes iskolák válaszadói közt a nyolcadik osztály befejezését illető jövőterveket illetően ($p < 0,5$)⁴. (43. ábra)

⁴ Az általános gyakorlat szerint akkor tekintetem a változók közötti kapcsolatot szignifikánsnak, ha a Pearson-féle Chi-négyzet érték 0 és 0,05 közé esett.

43. ábra: Továbbtanulási tervek a nyolcadik osztály befejezése után

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Szakmát az átányi „nagy” iskola és a kömlői iskola tanulóinak több mint fele, a tiszanánai tanulóknak több mint negyede szeretne, míg az egyházi iskolából mindössze a válaszadók kevesebb mint ötöde. Érettségire azonban ez utóbbi iskolában és a tiszanánai iskolában vágyanak a legtöbben, a válaszadók közel 70%-a. Az átányi „nagy” iskola megkérdezettjei közt vannak legmagasabb arányban azok, akik felsőfokú iskolai végzettséget szeretnének. Ismerve az ott tanulók tanulmányi eredményeit, utóbbi eredmény igencsak meglepő, nem mutatkozik meg az ehhez szükséges tényleges tanulói teljesítmény.

Statisztikai módszerekkel kimutatható összefüggést nem találtam a szülők iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása, valamint gyermekük jövőbeni továbbtanulási tervei között.

A kérdőíves felmérés során vizsgáltam, hogy a megkérdezett tanulók felnőtt korukban mik szeretnének lenni, kérve őket, hogy szakmát/foglalkozást írjanak (44. ábra).

44. ábra: A vágyott szakmák/foglalkozások

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés (Tagxedo)

Túlnyomó többségében középfokú iskolai végzettséget igénylő foglalkozásokat említettek a válaszadók: a legtöbb említést a rendőr (15), illetve a cukrász, pék, pék-cukrász (11+4+3) kapta. 11 tanuló pincér, kilenc szakács, nyolc bolti eladó szeretne lenni. Ezek mellett több említéssel szerepelt még a kőműves (6), az ápolónő (5), a fodrász (4), a karosszerialakatos (4). A diplomát igénylő foglalkozások közül a tanárt (3) említették legtöbbször, mint vágyott jövőbeni szakmát. E válaszok lényegében lefedik a mindennapi életükben megjelenő szakmák jelentős részét, illetve igazodnak a térség egyetlen középiskolájának, valamint a megyeszékhely számukra leginkább elérhető szakközépiskolájának képzéseihez.

Vizsgáltam azt is, hogy a tanulók szerint melyek azok a foglalkozások, amelyekből véleményük szerint meg lehet élni Magyarországon (45. ábra).

45. ábra: Szakmák/foglalkozások, amelyből a tanulók szerint meg lehet élni Magyarországon

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés (Tagxedo)

Mind a saját jövőbeni tervként említett szakma, mind pedig azon foglalkozások felsorolása esetében, amelyekből a megkérdezettek szerint meg lehet élni Magyarországon egy meglehetősen beszűkült kép rajzolódik ki. Nemcsak az előbbi esetben tapasztalhatjuk, hogy túlnyomó többségében középfokú iskolai végzettséget igénylő szakmák jelennek meg, de az utóbbi esetben is ritkán léptek ki a tanulók a felsőfokú végzettség esetében a tanár-orvos-ügyvéd háromszögből.

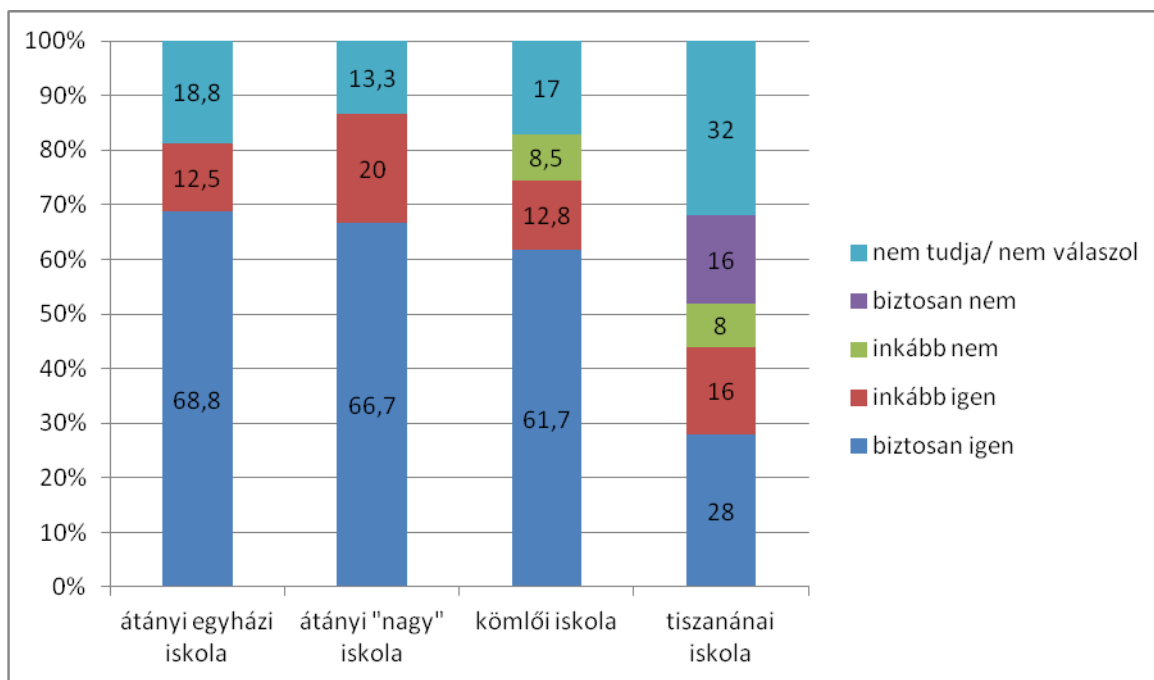
Az a tény, hogy a többségében 13-14 éves válaszadók a szüleik iskolai végzettségét meghaladó terveket fogalmaztak meg, úgy vélem, fontos lépés. Ugyanakkor azt is ki kell mondani, hogy bár előremutató tervekről beszélünk, de realitásuk nincs meg. Akármennyire biztató a kutatási eredmény, a válaszadók szüleinek kb. kétharmada nyolc általánossal vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik. A tanulók céljainak elérése elé számos akadály gördül. Az interjúalanyok véleménye is azt tükrözte, hogy a (halmozottan) hátrányos helyzetű tanulók számára, mint amilyen a válaszadóink többsége volt, a kitörési lehetőség megvalósításához önmagában a jelenlegi általános közoktatási rendszer keretei között nem lehet megoldást találni.

A családalapítási-gyermekvállalási jövőtervek vizsgálata során kiindulva abból, hogy a családtervezés a demográfiai folyamatok szempontjából kulcsfontosságú kérdés, és mert a gyermekvállalás legideálisabb kerete a házasságban szerveződő család, a kutatás során vizsgáltam, hogy a válaszadók szeretnének-e házasságban élni (akár a közeli, akár a távoli jövőben). Kifejezetten fontosnak tűnik e kérdés, ha figyelembe vesszük, hogy válaszadóim jelentős hányada rendezetlen családi körülményekkel rendelkezik.

Az átányi „nagy” iskola, illetve a kömlői és tiszánánai iskolák 7-8. osztályosainak több mint 65%-a házasságban képzelel el a jövőjét: a „biztosan igen”-nel válaszolók aránya 51,1%, az „inkább igen”-nel válaszolók aránya pedig 14,4%. Minden 10. válaszadó mondta, hogy „inkább nem” vagy „biztosan nem” szeretne házasságban élni. Minden negyedik megkérdezett nem tudott válaszolni e kérdésre, amely életkorukból adódóan egyáltalán nem meglepő. Az egyházi iskolában nem jelentős mértékben, de magasabb volt azok aránya, akik biztosak abban, hogy házasságban szeretnének élni felnőttként (68,8%), ugyanakkor nem volt olyan válaszadó, aki „inkább nem” vagy „biztosan nem” szeretné ezt.

Érdeemes differenciálni e kutatási eredményeket is. Összefüggést vizsgálva a válaszadók iskolájával, illetve évfolyamával megállapítható, hogy mindkettő esetében szignifikáns különbség mutatkozik ($p < 0,05$). (46. ábra)

46. ábra: Házasságkötési szándék a közeli vagy távoli jövőben

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A tiszánánai iskola kivételével a többi iskolában megkérdezett tanulói körében 60% felett volt azok aránya, akik mindenképp szeretnének házasságban élni, míg Tiszánánán nem érte el a 30%-ot az így vélekedők aránya. Az viszont, hogy a tanulók évfolyamával is összefüggés mutatkozik ($p < 0,05$), nem meglepő: a 8. osztályos válaszadók esetében magasabb a házasodni vágyók aránya, míg a „nem tudom/nem válaszolok” harmada a 7. évfolyamon tapasztaltak. (Érdekes módon míg a 7. osztályos válaszadók közül senki nem mondta, hogy „biztosan nem” vagy „inkább nem” szeretne házasságban élni, a 8. osztályosok körében 18%-os arányban vannak jelen az így vélekedők.)

A szülők családi állapota azonban nem eredményez statisztikailag kimutatható különbséget a tanulók válaszaiban: mind a házasságban, mind az élettársi kapcsolatban élő szülők, mind pedig az elvált szülők gyermekei körében 50-60% között volt a biztosan házasodni vágyók aránya.

Az átányi „nagy”, a kömlői és a tiszánánai iskolákban a vágyott gyermekszám esetében 2,45-ös átlagértékkel találkozunk, a válaszadó tanulók 12%-a egy, 55%-a kettő, 19%-a három, közel 8%-a négy vagy annál több gyermeket szeretne. (Hat megkérdezett pedig nem válaszolt a kérdésre.) Szignifikáns különbség ($p < 0,05$) van a válaszadó fiúk és lányok között arra a kérdésre adott válaszban, hogy összesen hány gyermeket szeretnének. Meglepő módon a fiúk esetében 2,85 az átlag, míg a lányok esetében 1,95. Szükségesnek tartom iskolánkénti bontásban is vizsgálni a kívánt gyermekszámot: mindkét átányi iskolában 2,25; Tiszánánán 2,29; Kömlőn 2,61 az átlagérték.

Összességében biztató eredmény, hogy a megkérdezett tanulók többsége – akár rendezetlen családi körülményei ellenére vagy talán éppen amiatt – vágyik arra, hogy házasságban éljen. Az

általuk vágyott, tervezett gyermekszám bár magasabb, mint az országos mintán készült felméréseken (Magyar Ifjúság 2012) mért, mégis jóval elmarad a szüleik által ténylegesen vállalt gyermekszámtól. Tehát válaszadóink – jelenlegi terveik alapján – úgy tűnik, nem kívánják követni a szüleik generációjának mintáját. Ez mindenképpen kíváncsú, hisz ha ez meg is valósulna, megállítható lenne a nyomor újratermelődése. Felmerülhet azonban a kérdés: hogyan fog változni majd a gyermekvállalási szándékuk, mennyi lesz az általuk vállalt gyermekek száma, ha az elkövetkező években (kamaszkor, fiatal felnőttkor), szembesülnek beszűkült lehetőségeikkel a továbbtanulás, munkavállalás terén?

A migrációs szándék vizsgálata során a 7-8. osztályos válaszadók közül minden harmadik mondta azt, hogy szeretne a jelenlegi településén élni felnőttkorában is. Kétharmad volt azok aránya, akik szeretnének elköltözni. Amennyiben azonban e kérdést Magyarországra vonatkoztatva tesszük fel, megfordul a válaszadók aránya. 70% feletti arányt képviseltek azok, akik felnőtt korukban is Magyarországon szeretnének élni, és „csak” minden ötödik megkérdezett hagyná el az országot. Az e kérdésekre adott válaszokban nem mutatkozik különbség az átányi egyházi iskola tekintetében.

Nem mutatkozik szignifikáns összefüggés aközött, hogy mely településen élnek a válaszadók, illetve miként vélekednek a településük elhagyásáról. Ennek ellenére indokoltnak tartom lakóhelyi bontásban is feltüntetni a válaszokat: a Tiszanánán élő általános iskolás válaszadók 44%-a, az Átányon élők 35,5%-a és a Kömlőn élők 23,9%-a szeretne felnőtt korában is a jelenlegi településén élni. (Számos társadalmi-gazdasági mutató szerint a három község közül Kömlő van a legrosszabb helyzetben.) Kevésbé jelentős eltérésekkel, de a település elhagyásának vágyával összhangban van az országból történő elköltözés is: a tiszanánaiak 87,5%-a, a kömlőiek 71,7%-a és az átányiak 73,3%-a vélekedett úgy, hogy nem szeretne elköltözni az országból felnőttkorában.

A válaszok tükrében a térségben és/vagy az országban maradni vágyókat elsősorban a családi, rokon, baráti kötelékek és a hazaszeretet, a szülőfaluhoz és/vagy Magyarországhoz való kötődés motiválja, míg az elvándorlást, az elvándorlás szándékát leginkább a munkalehetőségek hiányával magyarázták a 7-8. osztály válaszadók. Emellett a szegénységet és a rossz közbiztonságot említették többen.

Azon általános iskolai tanulók körében, akik nem szeretnének felnőtt korukban is a mostani településükön élni, vizsgáltam, hová költöznének el. A legmagasabb említésszámmal a megyeszékhely, Eger és a főváros, Budapest jelent meg, amelyeket a járásközpont, Heves követ. Akik pedig felnőtt korukban nem szeretnének Magyarországon élni, leggyakrabban német nyelvterületeket említettek (Németország 9, Ausztria 2 említés). Négy válaszadó „külföld”-öt írt, és egy-egy említést kapott Nagy-Britannia (Londont írt a válaszadó), Hollandia, Kanada és Amerika is.

A dél-hevesi belső periférián hátrányos helyzetű falvaiban élő és tanuló válaszadók jelentős többsége, közel 70%-a tehát szeretne elköltözni felnőttkorára a falujából. Ez mindenképp jelzés

értékű, bár ténylegesen elköltözni valószínűleg jóval kevesebben fognak, hiszen ehhez szükségük lenne kezdőtőkére, illetve – külföldre költözés esetén – nyelvtudásra.

Összegezve az átányi, kömlői és tiszánánai (spontán) szegregáltak tekinthető általános iskolák 7-8. osztályos tanulóinak körében végzett kérdőíves felmérésem alapján pozitívnak tekintendő, hogy a megkérdezett tanulók körében a szülők generációja által megszerzett iskolai végzettségnél magasabb végzettség megszerzése fogalmazódott meg. Az interjúalanyok elmondása alapján azonban ezek a tervek a tapasztalatok szerint csak ritkán valósulnak meg. Az első fontos következtetésem, hogy nem teljesen igaz az a sokszor fölemlgetett gondolat, hogy a hátrányos helyzetű térségek fiataljainak nincs jövőképük. Tapasztalataim szerint nem jövőképük nincs, hanem olyan háttér, ösztönző- és egyéb eszközrendszer nincs, aminek révén a tervek valóra válthatókká lennének.

A felmérésem alapján ugyanakkor riasztónak tűnik a migrációs szándék. Akkor is, ha reálisan erre a legtöbb megkérdezettnek vélhetően nem lesz majd módja. Ebből a tényből az a következtetés vonható le, hogy a most még gyermekkorú új generáció későbbi foglalkoztatási problémája térben koncentráltan fog megjelenni, ami – tekintve a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok nagy arányát – még tovább feszülő gazdasági, társadalmi konfliktusokat sejtet.

4.6.3 A Dél-Hevesben élő és tanuló középiskolások perspektíváinak feltérképezése

Kutatásom kiindulópontja az volt, hogy a leszakadó térségek esetében érdemes vizsgálni a közeljövő fiatal felnőtteinek elvándorlási szándékát, valamint azt, hogy kik maradnak az adott területen. Mivel a tapasztalatok alapján az átlagosnál hátrányosabb helyzetű térségekben jellemzően az alacsonyabb társadalmi státuszú rétegek kerülnek túlsúlyba, míg másfelől a cselekvőképes lakosság elmenekülése tapasztalható; így a másik célom az volt, hogy empirikus vizsgálatot végezzek a Dél-Hevesben élő és tanuló középiskolás fiatalok körében, hogy megtudjam, ez a korosztály tervezi-e az el-, illetve kivándorlást; amennyiben igen, akkor milyen okok miatt, hová mennének⁵.

Az 501 darabot számláló minta értékelésekor a képzéstípus, illetve a válaszadók évfolyama szerinti differenciálásra is törekszem. Ugyanakkor fontosnak tartom a megkérdezettek és családjuk néhány általánosabb vonását is megragadni. A nemek szerinti megoszlást vizsgálva megállapítható, hogy 282 fiú és 218 lány válaszadó volt, illetve egy fő nem jelölte be a nemét a kérdőív kitöltésekor. Ami a megkérdezettek családi hátterét illeti, a nyolc általános vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségű az anyák 35%-a, az apák 27%-a, középfokú végzettséggel az anyák alig több mint fele, az apák 65% rendelkezik, főiskolai vagy egyetemi diplomát pedig az anyák 13,6%-a, az apák 8,1%-a szerzett. Az arányok nagyjából megfelelnek a térség statisztikai adatai alapján korábban már megfogalmazott helyzetképnek. A szülők foglalkozási aktivitását

⁵ A középiskolai kutatás eredményeit bemutató tanulmányom: Bogárdi Tünde (2015): Analysing the demography and migration related challenges within the internal periphery of South-Heves. (A dél-hevesi belső periféria demográfiai és migrációs kihívásainak vizsgálata) In: *DEUROPE – The Central European Journal of Tourism and Regional Development*. Volume 7, Issue 1, pp. 6-20. ISSN 1821-2506

nézve megállapítható, hogy az apák/nevelőapák esetében 10%-kal magasabb a foglalkoztatottak aránya, mint anyáknál (utóbbiaknál 63,4%; előbbieknél: 73,8%). Minden ötödik anya/nevelőanya munkanélküli/álláskereső, az apák esetében pedig 12%-os ez az arány. A mintában 28 olyan család van, ahol mindkét szülő munkanélküli és 63 olyan, ahol az egyik szülő. Az anyák közel 7%-a van GYES-en/GYED-en, az apák körében pedig a nyugdíjasok aránya a kiemelendő (6,7%), amely több mint kétszerese a nyugdíjas anyák arányának. A vállalkozó szülők – főként az anyák – száma a mintában elhanyagolható, mindössze 12 fő. A vizsgált gyermekek családi háttere is jól leképezi a térségi statisztikákban is megmutatkozó társadalmi deficitet. A várakozásaimmal talán csak az nem volt egészen szinkronban, hogy miközben leszakadó belső perifériáról beszélünk, a tanulók közel háromnegyede mégis *átlagosnak* ítélte meg családjá anyagi helyzetét, 18,3%-uk ennél jobbnak, 7,8%-uk viszont rosszabbnak tartotta.

A továbbiakban először a családalapítási, illetve a továbbtanulás és/vagy munkavállalási terveket, majd az ország, illetve Dél-Heves elhagyásának szándékát (az ország más részére vagy külföldre költözés) vizsgálom, ezt követően pedig azt, hogy a válaszadók szülei, barátai, tanárai milyen tanácsot adnak ez utóbbival kapcsolatban. Mivel a vizsgálatom szinkronban van néhány a témában készült kutatással, éppen ezért az elemzések folyamán több ízben utalok ezekre. Ilyen összehasonlításra alkalmas információkat hordoz Timár-Velkey (2011) észak-alföldi kutatása, valamint a Magyar Ifjúság 2012 kutatás (Ruff 2013; Balcsók-Becsei-Szarvák 2014) eredményei.

Abból kiindulva, hogy a családtervezés a demográfiai folyamatok szempontjából kulcsfontosságú kérdés, és mert a gyermekvállalás legideálisabb kerete a házasságban szerveződő család, ezért a kutatás során vizsgáltam, hogy a válaszadók szeretnének-e házasságban élni (akár a közeli, akár a távoli jövőben). 57% azt mondta, hogy „biztosan igen”, közel 20% volt az „inkább igen” válaszok és a bizonytalanok aránya, míg a nemleges választ adók aránya 5%. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy e kérdés esetében sem a megkérdezettek évfolyama, sem a képzésük típusa (gimnázium, szakközépiskola, szakképzés) nem mutatott jelentős különbséget.

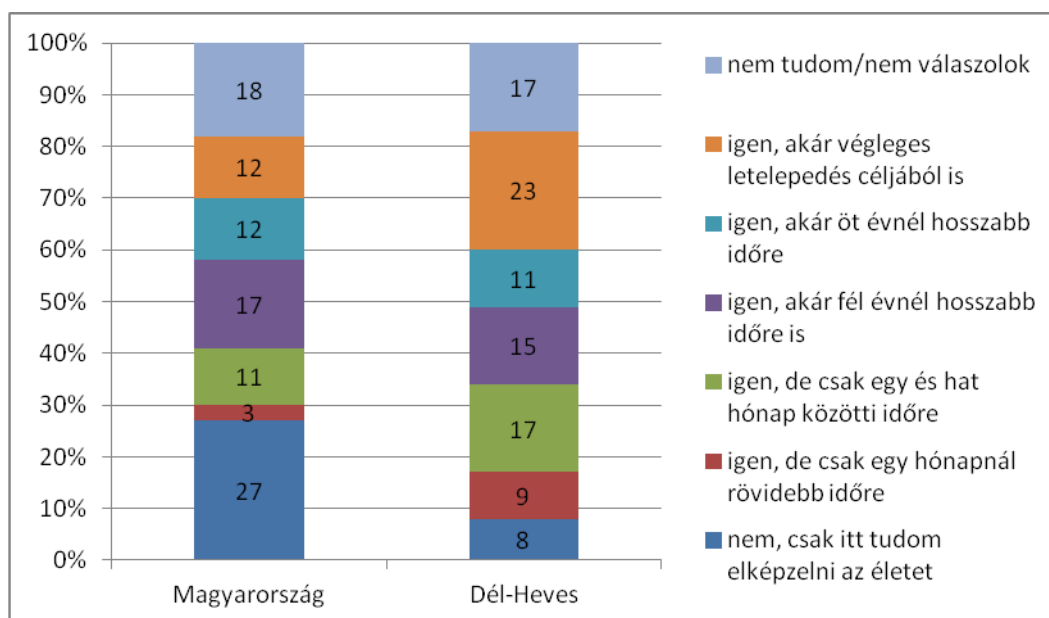
A Magyar Ifjúság 2012 kutatás során szintén vizsgálták a házasságkötési szándékot. Összehasonlítva a dél-hevesi kutatási eredménnyel megállapítható, hogy jelentős mértékben magasabb Dél-Hevesben azok aránya, akik a jövőben szeretnének házasságot kötni (az országos mintában ugyanis a biztosan igennel válaszolók aránya mindössze 33%).

Szignifikáns különbség ($p < 0,05$) van a válaszadó fiúk és lányok között arra a kérdésre adott válaszban, hogy összesen hány gyermeket szeretnének. Meglepő módon a fiúk esetében átlagosan 2,25 ez az érték, a lányoknál 1,88. Fontos még kiemelni azt is, hogy mindkét átlag magasabb az országos értéknél.

Egy térség helyi társadalmának boldogulását az iskolai végzettség alapvetően befolyásolja. Arra a kérdésemre, hogy a mostani tanulmányuk befejezése után szeretnék-e továbbtanulni, a válaszadók 65,3%-a felelt igennel. 34,3% a munkavállalást választaná. Ezen eredmény némileg árnyaltabb lesz, ha a tanulói véleményeket képzéstípusonként vizsgáljuk. A gimnáziumi osztályok esetében 90% feletti volt a továbbtanulni vágyók aránya, a szakközépiskolában 61%, a szakképzésben pedig 36,5%. A kapott eredmények ígéretes átalakulást vetíthetnének elő, ha a migráció a magasabban kvalifikáltabb fiatalokat nem szivattyúzná ki a térségből.

A migrációs hajlandóságot úgy ítélt meg, hogy célszerű lesz külön is vizsgálni. A vizsgált fiatalok válaszait az alábbiakban a Magyar Ifjúság 2012 kutatás eredményeinek összevetésével értékelem.

47. ábra: A külföldi tanulás, illetve munka iránti hajlandóság a vizsgált korosztályban

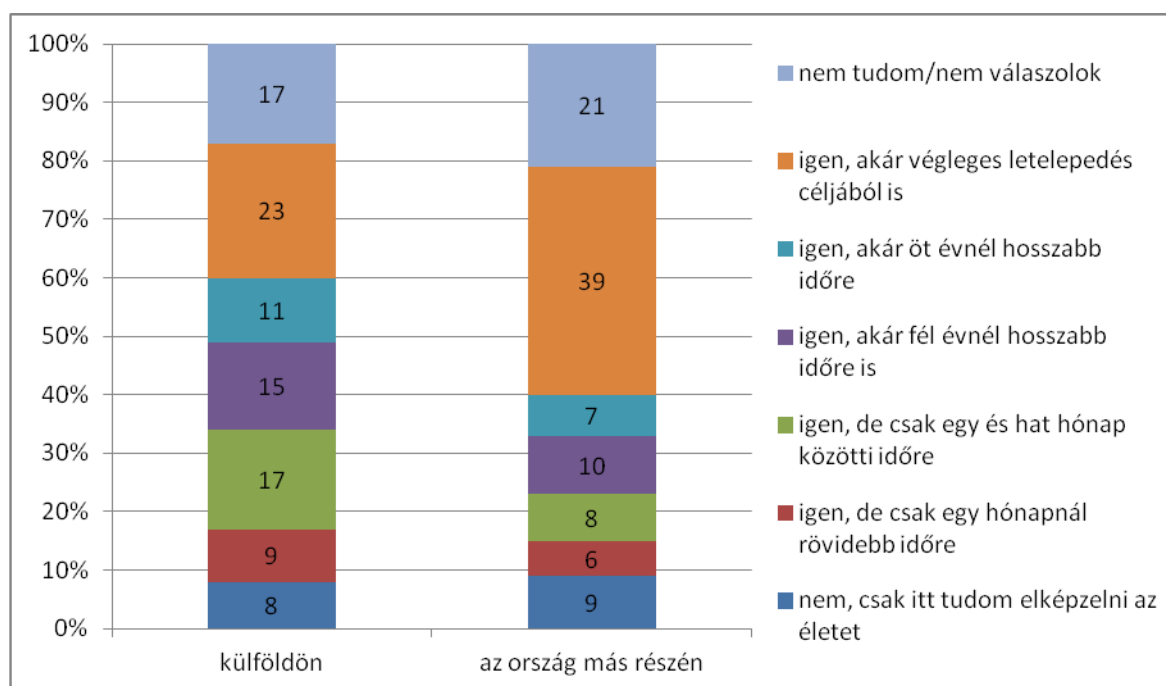

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Az összevetésből jól látszik (47. ábra), hogy míg az országos, reprezentatív minta minden negyedik válaszadója mondta azt, hogy csak Magyarországon tudja elképzelni életét, addig Dél-Hevesben kevesebb, mint minden tizedik. A válaszokból az is kitűnt, hogy a dél-hevesi válaszadók a rövidebb időtartamú kint tartózkodást preferálják jobban, míg hosszabb időtartam esetén nem mutatkozik jelentős különbség. Kiemelendő még, hogy körükben kétszeres volt azok aránya, akik akár véglegesen is elhagynák az országot. Ez nagyon súlyos következményeket vetít elő a térség demográfiai, szellemi megújításának jövőjét illetően.

A dél-hevesi mintában vizsgáltam, hogy a válaszadók miként vélekednek az ország más részén és a külföldön történő tanulásról, munkavállalásról.

48. ábra: Az ország más részén és a külföldön történő tanulás, illetve munka iránti hajlandóság a Dél-Hevesben élő és tanuló fiatalok körében

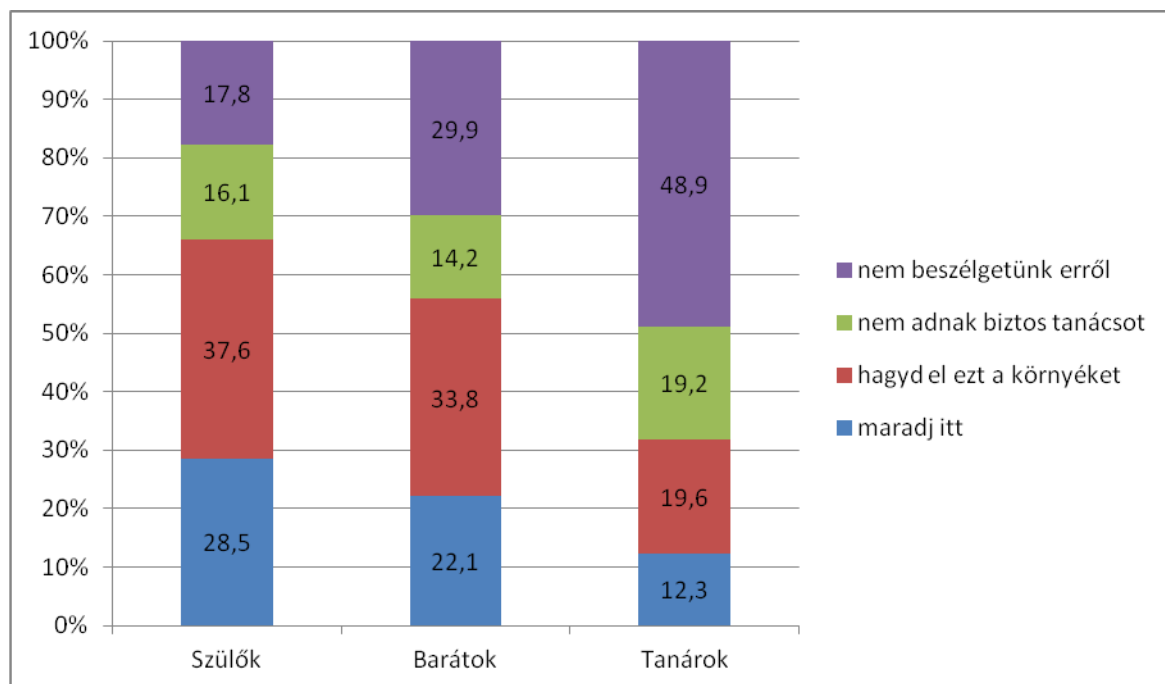
Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A belső és külföldi migrációs szándék esetében a legmarkánsabb különbség a végleges letelepedés esetében mutatkozik (48. ábra). A válaszadók közel 40%-a elköltözne e célból az ország más részébe, 23%-uk pedig akár külföldre is. Rövidebb időtartam esetében a belső migráció a vonzóbb, míg a hosszabb távra elköltözni vágyók inkább külföldre mennének.

Timár-Velkey (2011) alapján vizsgáltam, hogy a szülők/barátok/tanárok mit tanácsolnak a válaszadóknak, mit csináljanak azután, hogy befejezték az iskolát. (49. ábra) Úgy vélem ez nagyon fontos kérdés, hisz az eleve meglevő migrációs szándék külső megerősítésre nagyobb valószínűséggel fog ténylegesen is realizálódni. Ez természetesen önmagában nem baj, de ha a fiatal nem tér vissza a szerzett tudása, tapasztalata birtokában a térségbe; akkor e folyamatnak rendkívül kedvezőtlen a következménye a térségre nézve.

A megkérdezett fiatalok a szüleiktől leginkább azt a tanácsot kapják, hogy hagyják el ezt a környéket (durván 40%!). Majdnem minden ötödik válaszadó pedig nem beszélget a szüleivel erről. Ez a két választ adó tábor a fiatalok nagyobbik felét teszi ki. Ők lesznek azok, akik nagy valószínűséggel a migrációban néhány év múlva bizonyosan részt fognak venni. A „maradj itt” tanácsot kapó diákok alig 30%-ot tettek ki.

49. ábra: A szülők, barátok, tanárok tanácsa az elvándorlás kapcsán

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Ami a barátokat illeti, mind a marasztaló, mind a távozásra (el-, illetve kivándorlásra) biztató beszámolók aránya alacsonyabb, mint a szülők tanácsai esetében volt: a válaszadók alig több mint ötöde hallotta barátaitól, hogy maradjon, és harmada azt, hogy menjen. A válaszadásból az is kiderült, hogy erről a kérdéstről a barátaikkal a fiatalok nem feltétlenül beszélgetnek. Azaz a migrációra szólító impulzus feltehetően nem elsősorban a kortársaktól érkezik.

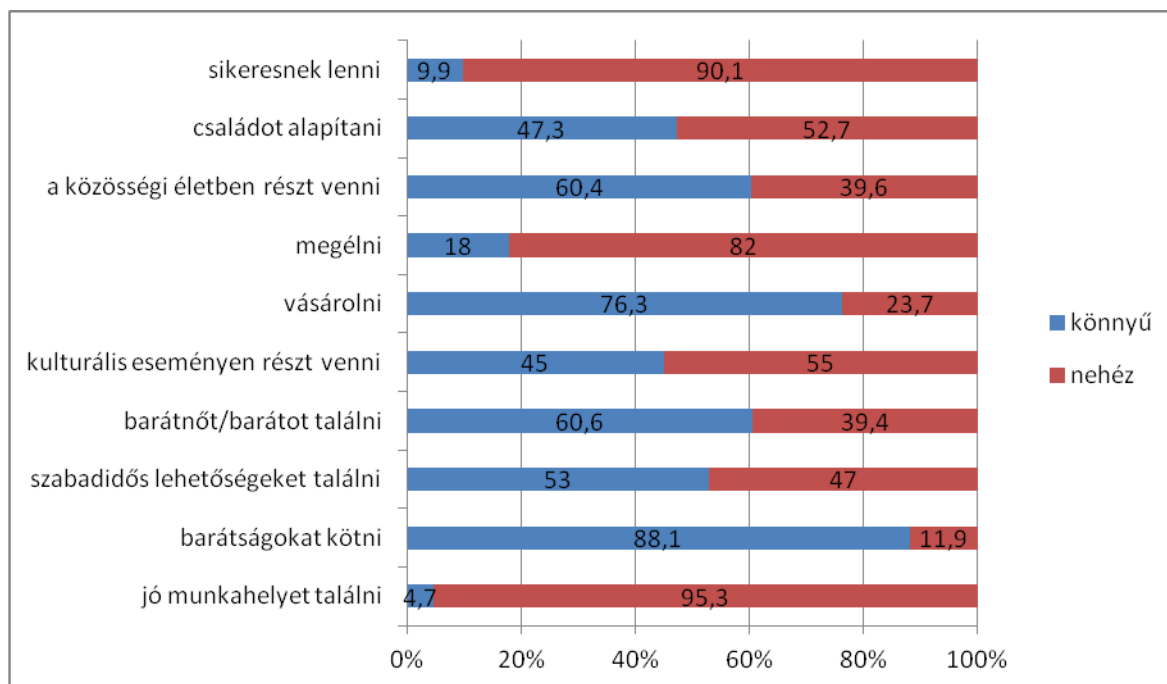
Érdekes volt megtapasztalni, hogy az iskola sem foglalkozik érdemben ezzel a kérdéssel. A válaszadók közel fele mondta, hogy e kérdés nem került szóba még a tanáraival. Viszont ötödük tapasztalta, hogy tanárai arra biztatják, hagyja el Dél-Hevest, körülbelül 12%-uk pedig az ellenkezőjéről számolt be.

Ha a válaszadók véleményét a képzésük típusa, illetve évfolyamuk szerint tovább vizsgáljuk megállapítható, hogy a gimnáziumi tanulók mind a szülők, mind a barátok, mind a tanárok tanácsai esetében szignifikánsan magasabb arányról számolnak be arra vonatkozóan, hogy hagyják el a dél-hevesi térséget. Ennek megfogadása a magasabb iskolai végzettségű rétegek további elvándorlásához vezet.

A válaszadók évfolyamával vizsgálva a kapott tanácsok összefüggését, bár a szülők és a tanárok esetében szignifikáns különbség mutatkozik, mégsem állapítható meg egyértelmű tendencia. Ez alapján feltételezhető, hogy az iskolatípus ez esetben jobban differenciál, mint a válaszadók évfolyama.

Szintén Timár-Velkey (2011) észak-alföldi kutatásához kapcsolódtam, amikor azt vizsgáltam, hogy bizonyos dolgok mennyire nehezek vagy könnyűek a válaszadók szerint azoknak a fiataloknak, akik ugyanott élnek, mint ők. Egytől négyig kellett osztályozniuk, ahol az egy a nagyon könnyűt, a négy a nagyon nehezet jelentette, az átláthatóság érdekében a nagyon könnyű és inkább könnyű, illetve a nagyon nehéz és inkább nehéz kategóriákat összevontam. (50. ábra)

50. ábra: Timár-Velkey által meghatározott tényezők nehézségének megítélése Dél-Hevesben

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A válaszadók szerint a felsoroltak közül a három legnehezebb: jó munkahelyet találni, sikeresnek lenni és megélni, ugyanis ezek esetében az ezt nehéznek ítézők aránya 80% feletti.

Azonban az 50. ábrán látható válaszokat érdemes tovább differenciálni, és megvizsgálni, mely esetekben mutatkozik szignifikáns különbség a válaszadók véleményében képzésük típusa, illetve évfolyamuk szerint.

A Timár-Velkey által meghatározott dolgok nehézségének megítélésével összefüggésben vizsgálva öt esetben található szignifikáns különbség a képzéstípusok között. A gimnáziumi tanulmányokat folytatók körében legmagasabb azok aránya, akik szerint nehéz jó munkahelyet találni és sikeresnek lenni, még a megélhetést és a családalapítást a szakképzésben résztvevők között ítélik meg legmagasabb arányban nehéznek.

A válaszadók évfolyamának és a Timár-Velkey által meghatározott dolgok nehézségének összefüggését vizsgálva három esetben mutatkozik szignifikáns különbség az egyes évfolyamok tanulói véleménye között. Míg a középiskolai tanulmányaikat megkezdők esetében „csak” 41% a sikeressé válást nagyon nehéznek tartók aránya, ez minden további évfolyam esetében

magasabb, több esetben meghaladja a 60%-ot is. A közösséghez tartozást kifejező „barátságokat kötni” és „szabadidős lehetőségeket találni” megítélése is szignifikáns összefüggésben van a válaszadók évfolyamával. Előbbit a fiatalabbak tanulók (9-10. évfolyam) tartják inkább nehéznek. Ez valószínűleg visszavezethető arra, hogy a 9. évfolyamos diákok nemrég kerültek be egy számukra teljesen új közösségbe (a kérdőív lekérdezése november elején történt).

Összegezve a középiskolai kérdőíves felmérést, a főbb megállapítások az alábbiakban foglalhatóak össze:

- A dél-hevesi hátrányos helyzetű térség fiataljainak az el- és kivándorlási szándéka jóval magasabb az országos adatokhoz képest, bár ennek megvalósulását a nyelvtudás hiánya, illetve egzisztenciális okok nyilvánvalóan akadályozzák (feltételezhetően szintén magasabb arányban, mint országosan).
- A válaszokból világosan kiderült, hogy a megkérdezettek, fiatal koruk ellenére nagyon is pontosan érzik, hogy a középfokú iskolai végzettséggel, szakmával rendelkezők, illetve a diplomát szerzett fiatalok számára leginkább a munkahelyteremtés biztosíthatná, hogy ne hagyják el szülőföldjüket. Ugyanakkor korábbi (terep)kutatásaim alapján az is világos, hogy az alacsony iskolai végzettségű tömegek foglalkoztatására is kell megoldást találni.
- A külföldre távozottak vagy belső migránsok visszahívása még ennél is nagyobb kihívásnak tűnik: a válaszadók rávilágítottak, hogy ha valaki kiépít egy megfelelő egzisztenciát és családot alapít külföldön, akkor őt valószínűleg nehéz hazahívni. Amennyiben mégis visszatérne Magyarországra – a válaszadók megerősítették feltevésem –, nem a dél-hevesi térséget választaná lakhelyéül, hanem Budapestet vagy a nyugati országrészt.

Kutatásom egyik legfontosabb eredménye annak feltárása, hogy e hátrányos helyzetű térség fiataljainak az el- és kivándorlási szándéka jóval magasabb az országos adatokhoz képest, bár ennek megvalósulását a nyelvtudás hiánya, illetve egzisztenciális okok nyilvánvalóan akadályozzák (feltételezhetően szintén magasabb arányban, mint országosan). A családalapítási, továbbtanulási/munkavállalási vágyaik ennél jóval differenciáltabb képet mutatnak, azonban összességében azok kapcsán is megállapítható, hogy a dél-hevesi térség fiataljai bizonytalan, kiszámíthatatlan jövőképpel rendelkeznek – még az országosan sem biztató helyzetről is fokozottabban. Amennyiben belátható időn belül nem sikerül e térség és az itt élők lehetőségeinek javítása, akkor a továbbiakban is folytatódni fog a „cselekvőképes lakossági rétegek elmenekülése” (Győri-Nagy 2003, 2). Ez még tovább fogja erősíteni az amúgy is alacsony társadalmi státuszú rétegek túlsúlyát, ami a jelenleg is torzult demográfiai szerkezetű falvak sorsát immár menthetetlenül megpecsételné.

4.7 Új és újszerű kutatási eredmények

Fontosabb új és újszerű eredmények a teljes lakónépesség körében tett vizsgálataim alapján:

- A gettósodási folyamat már korántsem csak az apró- és kistelepüléseket veszélyezteti, és a Közép-Tisza-vidéken is átlépte a települési léptéket.
- A mentális térképezés rámutatott, hogy születőben van egy új rurális gettó, mely minden bizonnyal hamarosan a Közép-Tisza-vidék többi településével együtt az egyik legkiterjedtebb problémazónává válik.
- A gettósodási folyamat a közösség kollektív tudatában is megjelenik.
- A helyi társadalomban kimutatott migrációs szándék jellegzetessége, hogy nagyon szűk földrajzi térben van konkrét migrációs cél.
- A halmozottan hátrányos helyzetű térségekből a lakók reálisan nem a nemzetközi migrációba kapcsolódnak majd be, hanem a környék térségeibe szivárognak be, ott okozva társadalmi, gazdasági problémát.
- A humán ellátórendszer sikere azon múlik, hogy rendszerszemléletű gyakorlatot folytat-e. Disszertációmban rámutattam, hogy bár vannak állami, önkormányzati, egyházi, valamint civil intézmények/szervezetek, amelyek a társadalmi felzárkóztatást szolgálnák, de ezek lényegében ad hoc módon – az aktuális megnyert pályázatok alapján – igyekeznek eredményeket elérni. Hiányzik a megoldásokból a rendszerszemlélet.
- A közmunkaprogram félátmenet a szociális és gazdasági alapon történő felzárkóztatás folyamatában, azonban minden közmunkaprogram alapú jó gyakorlat igyekszik elmozdítani a benne folyó tevékenységet a helyi gazdaságfejlesztés irányába.

Mivel Dél-Heves jövője a fiataljain (is) múlik, ezért velük kapcsolatban igen részletes kutatást végeztem. A legfontosabb új és újszerű eredmények a 7-8. osztályosok, valamint a középiskolás fiatalok között végzett felmérésben a következők:

- A 7-8. osztályos tanulók között végzett felmérésem teljes mértékben cáfolja azt a közhitelmet, hogy a gettósodó térségben nincs a fiataloknak jövő tervük.
- A fiatalok között végzett felméréssel azt is sikerült kimutatni, hogy a közhitellel ellentétben a fiatalok sokkal realitásabban gondolkoznak a lehetőségekről, a térség jövőjéről, mint azt a „Z” generáció szkeptikusai megfogalmazzák. Világosan rámutattak:
 1. a középfokú iskolai végzettséggel, szakmával rendelkezők, illetve a diplomát szerzett fiatalok számára leginkább a munkahelyteremtés biztosíthatná, hogy ne hagyják el szülőföldjüket.

2. ha valaki kiépít egy megfelelő egzisztenciát és családot alapít valahol, külföldön, akkor őt már nehéz hazahívni.
- Tapasztalataink szerint a hátrányos helyzetű térségekben tanulók körében is nagy a migrációs hajlandóság, de jelentős részüknek erre nem lesz módja, azaz vissza fognak torlódni, ezzel fõlerõsítve a jelenleg is meglevõ helyi társadalmi- gazdasági problémákat.
 - A hátrányos helyzetű térségekben élõ hátrányos helyzetű fiatalok is rendezett családi körülményekre vágnak, nem kívánják követni a szüleik generációjának mintáját. Ez mindenképpen kívánatos, hisz ez segítene abban, hogy a nyomor ne termelõdjön újra.

5. Következtetések és javaslatok

Értekezésemben a dél-hevesi falvak társadalmi helyzetfeltárását végeztem el. Az itt található 15 falu többsége torzult társadalmi szerkezetű: vagy előregedő, elnéptelenedő, vagy – és ez a jellemzőbb – a cigányság egyre növekvő arányának köszönhetően fiatalos-fiatalodó korstruktúrájú. Új társadalmi feszültségek születnek, amelyek már nem tisztán szociális alapúak. A térségben ugyanis az alacsony társadalmi státusú rétegben magas és egyre növekvő a cigányság részaránya.

A vizsgált térségben jellemzően magas az elvándorlás, amelynek következtében a települések egyre nagyobb hányadában olyan kontraszelektált társadalom jött létre, amelyben egyrészt az idősek (nyugdíjasok), másrészt pedig a fiatalos korstruktúrával rendelkező cigány népesség aránya a magas. Az ilyen térségekben, mint Dél-Heves, az ambiciózus fiatalok számára az út más tájak, városok felé vezet. Maradni pedig csak az idősek, valamint a fiatalabbak közül azok a társadalmi csoportok fognak, akik a sorsukat eddig sem akarták igazán a saját kezükbe venni. Az ilyen közösségeket tehát az előregedés, vagy egy fiatalos korstruktúrával, ám magas szociális segélyezetttséggel és/vagy közfoglalkoztatotti létszámmal jellemzett társadalom fémjelzi.

A megélhetési lehetőségek beszűkültek, a helyi gazdaság élénkítését szolgáló beavatkozások többnyire kevés sikerrel jártak. A társadalmi és gazdasági problémák egymást erősítik. Amennyiben belátható időn belül nem sikerül e térség és az itt élők lehetőségeinek javítása, akkor a továbbiakban is folytatódni fog a „cselekvőképes lakossági rétegek elmenekülése” (Győri-Nagy 2003, 2). Ez még tovább fogja erősíteni az amúgy is alacsony társadalmi státuszú rétegek túlsúlyát, ami a jelenleg is torzult demográfiai szerkezetű falvak sorsát immár menthetetlenül megpecsételné.

A hipotézis-vizsgálat eredményei

H1: A dél-hevesi térségben gettósodási folyamat zajlik, amely megjelenik, leképeződik a mentális térben is. (Igazolva.)

A lakossági kérdőíves felmérés során vizsgáltam, milyen kép él a közösség kollektív tudatában arról a világról, amelyben él, ennek segítségével rávilágítottam a vizsgált falvak belső tereinek érték-különbségeire, valamint arra, hogy a megkérdezettek szerint hol helyezkedik el a saját településük. Ezen kutatási eredmények és a települési jövőkép-vizsgálat alapján a hipotézis igazoltnak tekinthető. A vizsgált térségben kimutatható a tér-érték átalakulása a gettósodási folyamat következményeként nemcsak a földrajzi, de a mentális térben is.

H2: A megközelíthetőségi problémák a gettósodási folyamatot fenntartják. (Igazolva.)

Vizsgáltam Átány, Kömlő és Tiszanána közlekedésföldrajzi helyzetét is. Elemeztem a járásközpont, Heves és a megyeszékhely, Eger megközelíthetőségét járatszám és menetidő szempontjából, illetve a kutatásba bevont településeken élők élelmiszer-beszerzési és szakorvosi ellátás igénybevételi térkapcsolatait. Az infrastrukturális hiányosságok, az utak rossz állapota, valamint a buszközlekedés hiányosságai jelentősen nehezítik nemcsak a különböző szolgáltatások elérését, de a helyiek munkavállalását, munkába történő ingázást is. A hipotézis igazolódott, mindezek az itt élők helyzetét konzerválják, tovább szűkítve a mobilitási lehetőségeiket.

H3: A helyi társadalom hátrányos helyzetű problémahalmaza a humán ellátórendszer leterheltségét vonja maga után. (Igazolva.)

A humán ellátórendszer helyzetének vizsgálata során feltártam a meglévő szolgáltatási, ellátási igényeket a szociális ellátásban, gyermekvédelemben, sőt az egészségügyben és az oktatásban is. A demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatottsági sajátosságok, illetve a közlekedési és egyéb nehézségek ellenére a rendelkezésre álló adatok alapján a vizsgált térségben új vagy régebbi, de egyre fokozódó kihívásokat mutatnak. Emellett a statisztikai adatok és a szakemberekkel készített interjúk alátámasztják, hogy a személyi (és amiről nem állnak rendelkezésünkre statisztikák, a tárgyi) feltételek sem megfelelőek az eredményes munkavégzéshez. Mindezek alapján a hipotézis igazoltnak tekinthető.

H4: A gyenge munkaerőpiaci potenciál kikényszeríti a foglalkoztatás alternatív megoldásait. (Igazolva.)

A helyi társadalom jövőtervezésének fontos része a már említett anyagi biztonság kérdése. Az iskolai lemaradásokkal, a statisztikailag is alátámasztott, jellemzően alacsony iskolai végzettséggel szoros összefüggésben azonban Dél-Hevesben a foglalkoztatottság alacsony. Az alacsony iskolai végzettségű, minimális munkatapasztalattal és –fegyellemmel rendelkező tömegek foglalkoztatásában a közfoglalkoztatás jelentős szerepet tölt be. Emellett – ezzel ötvözve – jelennek meg helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések (pl. az átányi modell), jelenleg még „csak” kísérleti programként, melyet egyértelműen a helyi humán erőforrás minősége és a számukra elérhető munkalehetőségek korlátozott volta magyaráz. Ezek alapján a hipotézis igazoltnak tekinthető.

H5: A dél-hevesi fiatalok helyzet- és jövőképe tükrözi a települések kilátástalan munkaerőpiaci potenciálját. (Igazolva.)

A hátrányos helyzetű vizsgált térség fiataljainak jövőképe az általános iskolai korosztályokban meglepően pozitív. A sztereotípiákkal ellentétben azonban nem jövőképük nincs, hanem eszköz, annak megvalósítására. Ez tükröződik a középiskolások között végzett felmérésben. Az ő

jövőképük sokkal realisztikusabb: náluk az el- és kivándorlási szándéka jóval magasabb az országos adatokhoz képest, bár ennek megvalósulását a nyelvtudás hiánya, illetve egzisztenciális okok nyilvánvalóan akadályozzák (feltételezhetően szintén magasabb arányban, mint országosan). A családalapítási, továbbtanulási/munkavállalási vágyaik ennél jóval differenciáltabb képet mutatnak, azonban összességében azok kapcsán is megállapítható, hogy a dél-hevesi térség fiataljai bizonytalan, kiszámíthatatlan jövőképpel rendelkeznek. Mindezek alapján a hipotézis igazoltnak tekinthető.

Javaslatok

J1: A vizsgált térség társadalmi mutatói, problémapercepciók kutatási eredményei, a jövőre vonatkozó lakossági, valamint iskolai felmérései teljesen világosan jelzik, hogy a térség településeinek jelenlegi helyzete önmagától nem fog stabilizálódni. A települések még nem érték el a lejtő alját. Ahhoz, hogy megfordítható legyen az ilyen és ehhez hasonló helyzetű falvak sorsa, nem elég, hogy léteznek fejlesztési tervek és stratégiák a hátrányos helyzetű térségek helyzetének jobbítására. Nem azzal van a baj, hogy a célkitűzéseket ezekben rosszul fogalmazzák meg. A célok jelentős része mind a mai napig megállja helyét, azonban a kérdések, problémák valós megoldása mind a mai napig várat magára. Tapasztalataim szerint ennek egyik legfőbb oka, hogy az oktatás-, foglalkozás-, szociálpolitikai kérdések csakis a maguk komplexitásában kezelendők és kezelhetők. Az egymástól függetlenül végzett beavatkozások mindössze részeredményeket képesek produkálni, ahhoz azonban korántsem elegendők, hogy a több évtizede tartó hanyatlási folyamatot lassítsák, megállítsák, visszafordítsák.

J2: Amennyiben ezeket a hátrányos helyzetű térségeket, falvakat – a Liebig-féle minimum elvet alkalmazva – egy hordóként képzeljük el, melynek különböző állapotú, különböző mértékben elkorhadt dongái az egyes helyi adottságokat jelképezik, könnyen belátható, hogy a „rendszer” működőképessége a leggyengébb „dongán” fog múlni (Nagyné Molnár 2012). A probléma az, hogy a döntéshozatali szinteken csak bizonyos dongaelemekre van fókusz helyezve. Megvalósulhatnak, sőt meg is valósulnak például infrastrukturális fejlesztések, történnek kísérletek helyi gazdaságfejlesztésre, munkahelyteremtésre, azonban mindezek eredményei korlátozottak lesznek mindaddig, amíg a helyi társadalom gyenge dongaelemei, pl. a mentális állapot, a társadalmi kohézió hiánya, a belső konfliktusok orvosolatlanok.

J3: A helyi társadalom egyre romló helyzete egyre növekvő ellátási igényeket vetít elénk. A vizsgált települések jól példázzák a vidéki szociális, oktatási és egészségügyi ellátórendszer tipikusnak tekinthető azon problémáját, hogy a feladatot ellátó szakemberek száma kevés, feladatuk a problémás esetszámok nagyságrendjéből, halmazati jellegéből adódóan jóval összetettebb, mint akár csak egy átlagos pozíciójú térségben. Amennyiben a problémakezelésre, azaz például a státusz-bővítésre, az anyagi megbecsültségre nagyobb hangsúly kerülne, úgy

hatékonyabbá válhatna annak a szűkebb célcsoportnak a segítése, akik esetében a problémák túlmutatnak az alacsony iskolai végzettségen és a munkanélküliségen. Ehhez tehát az e térségekben dolgozó szociális, oktatási és egészségügyi szakemberek szakmai, anyagi és erkölcsi támogatása kell.

J4: Jelen helyzet kezeléséhez mindenképp fontos lenne, hogy a humán ellátórendszerekben is meghonosodjon a területi szemlélet, amely segítségével a lokális problémák eredményesebben kezelhetők.

J5: Szembe kell nézni a ma még nem kellően definiált, vagy nem a helyén kezelt olyan problémákkal is, mint a mélyszegénység kérdése és a cigányság helyzete. A vizsgált dél-hevesi térségben, ahol – miként a helyzetleírásában is szerepelt – a cigány népesség aránya az országosnál is erőteljesebben növekvő tendenciát mutat, a mélyszegénység kérdése és a cigánykérdés egymástól nem egyértelműen választható szét. A társadalmi hátrányok leküzdése érdekében tisztázni szükséges, hogy a probléma milyen eredetű. Nem biztos, hogy az „egyszerű” mélyszegénységi problémakezelési gyakorlat ilyen térségekben hathatósan bizonyulhat.

6. Összefoglalás

A hátrányos helyzetű, leszakadó térségekkel számos kutatás foglalkozott az elmúlt évtizedekben, azonban ezek jelentős hányada a külső (határmenti) perifériákra koncentrált. Ugyanakkor mindezen folyamatok a belső perifériális térségeinkben – mint például az általam vizsgált dél-hevesi térségben – is zajlanak.

Doktori kutatásom célja az volt, hogy feltárjam a vizsgált térséget jellemző társadalmi-gazdasági és térszerkezeti törésvonalakat. Értekezésemben rövid áttekintést adtam a vonatkozó szakirodalmak két pillérjéről: a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokról és a hátrányos helyzetű térségekről. Az Anyag és módszer fejezetben egyrészt kitértem a kutatási helyszínek kijelölésére, másrészt a kutatás során használt anyagokat és módszereket mutattam be részletesen. A kutatási mintaterületek kijelölése során törekedtem arra, hogy három, egymással szomszédos, de eltérő lakosságszámú települést vizsgálva végezzem el a dél-hevesi térség községeinek társadalmi helyzetfeltárását.

A térség és a kutatásba bevont települések korábbi és jelenlegi társadalmi helyzetfeltárását statisztikai adatok elemzésével kezdtem. A népszámlálási és az egyéb vizsgált településsoros adatok elemzése során kibontakozott egy, az országotól – de még a Heves megyeitől – is jelentősen eltérő helyzetű térség. A Hevesi járás településeit általánosságban véve ugyanis ezeknél kedvezőtlenebb demográfiai, társadalmi, gazdasági helyzet jellemzi.

Indokolt volt a területi statisztikai adatokon túl a helyben élő lakosság bevonása is a kutatásba. A helyiek megkérdezésével ugyanis tovább lehetett differenciálni a körvonalazódó társadalmi helyzetképet. A lakossági kérdőíves felmérés Átányon, Kömlőn és Tiszanánán zajlott. Ezen helyszínek kiválasztására azért került sor, mert ezek feleltek meg leginkább az elemzésem két legfőbb kritériumának. Az egyik kritériumom alapja, hogy mivel dolgozatom kiinduló feltevése, hogy a Közép-Tisza-vidéken és így az ahhoz tartozó, általam vizsgált dél-hevesi belső periférián is kialakulóban van egy gettósodó mikrotérség, emiatt törekedtem egymással szomszédos településekből állítani össze a mintát. A másik kritériumom lényege, hogy mivel a gettósodási folyamat nemcsak az apró- és kistelepüléseket veszélyezteti, így a mintavételezéskor az is elv volt, hogy eltérő lakosságszámú települések legyenek a mintában. A nevezett szempontok alapján Átány-Kömlő-Tiszanána tömbjének vizsgálata mellett döntöttem.

A három helyszínen folyó mélyfúrás segítségével tovább tudtam árnyalni a statisztikák és a szakirodalom által kirajzolódó képet a fiatalok jövőképéről, a helyi szociális ellátórendszer működéséről, valamint az itt élők helyi viszonyokkal való elégedettségéről és a települési tér összképéről.

A mélyfúrások segítségével bizonyítottam, hogy téves az a közfelfogás, miszerint a hátrányos helyzetű térségek iskoláiban tanulóknak nincs jövőképe. Az, hogy a zömében hátrányos helyzetű vagy halmozottan hátrányos helyzetű diákok a szüleik iskolai végzettségét meghaladó végzettséget szeretnének szerezni, és egyértelműen meg tudtak nevezni számukra vonzó –

jellemzően középfokú – szakmákat, hivatásokat mindenképp pozitív eredmény. Ugyanakkor bár mind továbbtanulás, mind munkavállalás szempontjából vannak céljaik, van jövőképük, sajnálatos módon hiányzik az a támogató környezet és az az ösztönző rendszer, amely segítségével ezt elérhetnék. A középiskolai kutatás eredményei ugyanezt erősítették meg, illetve azt, hogy ez a korosztály már jóval realisabban látja lehetőségeit, esélyeit. Egyúttal aggasztóan magas körökben az el- és kivándorlási szándék, amely a jelenleg is kedvezőtlen helyzetű települések, térség helyzetét fogja tovább rontani.

A helyi humánellátó-rendszer vizsgálata során rámutattam, hogy a számos problémával küzdő helyi társadalom ellátása folyamatos kihívások elé állítja az egészségügyben, az oktatás- és szociális szférában dolgozó szakembereket, akik gyakran túlterheltek és egyben alulfizetettek. Esetleges munkahelyváltásuk vagy nyugdíjazásuk esetén a szakember-utánpótlás nem biztosított.

A települési tér vizsgálata során megtörtént a vizsgált településeken az alacsony társadalmi státusú csoportok térszerveződésének feltárása, egyben annak igazolása, hogy a társadalmi problémák leképeződnek a települési térben. Ennek folyamánya, hogy gettósodási folyamat zajlik.

Doktori kutatásom igazolta és a települési mélyfúrások segítségével részletesen feltárta a folyamatot, miszerint „a szegénység által uralt helyi társadalmak” a határ menti (külső) perifériák mellett itt, a Közép-Tisza-vidéken is tömbszerűen jelennek meg Kovács (2013, 31). A területi statisztikai adatok, valamint a problémapercepció- és jövőkép-vizsgálat egyértelműen rámutatott: már a leszakadás mérséklése is eredményt jelentene a helyi társadalmak mindennapjait tekintve. Kutatómunkám során meghatároztam a főbb problémaköröket: a közbiztonságot, az oktatást, a foglalkoztatást, az infrastruktúra anomáliáit (úthálózat, közösségi közlekedés) és az eredménytelen szociálpolitikát. Megfogalmaztam, hogy a kedvezőtlen folyamatok megállításához, visszafordításához komplex, összehangolt cselekvésre van szükség. Ahhoz, hogy a tér leértékelődési folyamata, a Közép-Tisza-vidéken zajló gettósodási folyamat megállítható legyen, sürgető szükség lenne arra, hogy komplexen, a valós problémákra reagálva történjenek a beavatkozások.

Úgy vélem, az első lépések közt szükséges a közbiztonság javítása. A hátrányos helyzetű gyermekek felzárkózásának segítése is létkérdés, hisz ezzel talán elérhető az a nagyon fontos cél, hogy ne termelődjön újra az esélytelenség. Ehhez azonban az kell, hogy a mostani alacsony iskolai végzettségű szülő-generáció foglalkoztatása is megoldódjon. Lehetőleg ne közmunka-program alapján rövidtávon, hanem távlatosan. A helyben levő korlátozott munkalehetőségek alapján úgy gondolom, hogy ez a térség városainak gazdasági bázisa nélkül kivitelezhetetlen. Azaz a városok pozicionálására is szükség van, ha a leszakadt rurális térségek problémáiban hathatós segítséget akarunk nyújtani. Itt fontos azonban kihangsúlyozni, hogy ez az elviekben jövőt jelentő térségi kapcsolat csak kiépült infrastrukturális rendszerek mellett képzelhető el. Ehhez a rossz minőségű úthálózaton és a közösségi közlekedésen is javítani kell. És amíg el nem indulnak a munkahelyteremtési és infrastrukturális beruházások, addig marad a szociálpolitika eszközrendszerével való „embermentés”.

Enyedi György (1980, 14-15) közel négy évtizede úgy fogalmazott, hogy „Most már aggódunk falvaink sorsa miatt. Az aggodalom azonban nem sokat segít; elemezni, tervezni, dönteni kell.”. Enyedi megállapítását azonban ki kell egészítenünk, ugyanis nemhogy időszerű, de egyre sürgetőbb lenne a reális adottságokra építve megfogalmazni mindezen terveket, stratégiákat,

majd végre előremutató lépéseket tenni a kialakult válsághelyzet kezelésének irányába. Amennyiben ugyanis nem történik rövid időn belül egy olyan komplex beavatkozás a térség életébe, amely képes ezt az összefüggő problémahalmazt egyszerre, párhuzamosan kezelni, akkor borítékolható, sőt megtekinthető a térség jövője a Csereháton vagy az Ormánságban, amelyekről Andorka (2006, 229) úgy fogalmazott, hogy „teljes mikrorégiók (...) esnek ki az ország vérkeringéséből, süllyednek reménytelenül tartós szegénységbe”. Értekezésem ennek tudatában – szintén Enyedit (1980, 15) idézve – „a cselekvéshez kíván – tudom, nagyon szerény – támpontot nyújtani.”

7. Summary

Numerous researches were conducted in the past decades on disadvantaged, backwards regions, however the vast majority of these focused on external peripheries (close to the border). Yet these processes are also present in our internal peripheral regions – such as in South-Heves, the subject of my research.

The purpose of my doctoral research was to explore the social, economic and spatial dividing lines which are typical in the examined region. In my study I provided a brief overview on the two pillars determined by relevant literature: disadvantaged social groups and disadvantaged regions. In the chapter Material and method, I explained the selection of research locations, and also introduced the materials and methods used throughout the research in details. When selecting the sample settlements for the research, my priority was to find three neighbouring villages of different population sizes in order to demonstrate the social situation of villages in the South-Heves region.

I have started the exploration of the previous and current social situation of the region and of settlements involved in the research with the analysis of statistical data. In course of the analysis of census and other settlement-related data, the image of a region significantly different from the national situation – and even from Heves county – was revealed. The settlements located in the district of Heves are in general characterized by a far less favourable demographic, social and economic state.

Besides regional statistical data, the involvement of local residents in the research was also justified. With the surveying of locals, the outlined social situation could be further differentiated. The public questionnaire survey was conducted at Átány, Kömlő and Tiszanána. These locations were selected for fitting the two major criteria of my research the most. Since according to my initial hypothesis there is a ghettoizing micro-region being formed at the internal periphery of South-Heves, the subject of my analysis, and also at the Mid-Tisza region, my first criterion was that I intended to compose the sample out of direct neighbouring settlements. While according to my second criterion that the process of ghettoization does not only threat micro- and small villages, the main principle for selecting the sample was to include settlements of a different population size. Based on these aspects, I have decided to analyse the Átány-Kömlő-Tiszanána block of villages.

By digging deeper at the three locations, I was able to further clarify the image outlined by statistical data and literature about the vision of young people, the operation of the local social care system, and also the satisfaction of locals with the current conditions and the overall image of the village space.

With the help of these field researches I managed to disprove the common belief claiming that students of schools at disadvantaged regions have no vision. The fact that students mainly with a disadvantaged background or an accumulation of disadvantages aim to obtain an educational degree greater than that of their parents, and that they were able to mention actual professions and occupations – typically on a secondary level – is definitely a positive result. However, even though they have goals both from the aspect of education and employment, and have a vision, unfortunately the supportive environment and incentive system which could help them in achieving their goals is missing. The results of the survey conducted in the high school confirmed it as well, with the addition that this age group understands their opportunities and chances much more realistically. At the same time, their intention to move away, to migrate is quite worrisome, which will further deteriorate the already unfavourable situation of settlements.

Throughout the examination of the local social care system I revealed that the management of this local society full of problems constantly brings challenges for workers in the fields of health, education and the social sphere, who are often overburdened, and underpaid at the same time. Should they switch to another workplace or retire, their professional replacement is not ensured.

In course of analysing the space of the settlement, the spatial organization of social groups with a lower social status was explored, at the same time confirming that social problems are also reflected in spatial relations. As a consequence, there is an ongoing ghettoizing process.

My doctoral research confirmed, and through the local field work it demonstrated the process in details, that “local societies dominated by poverty” are also present in blocks at the Mid-Tisza region, besides peripheries along the border (external) (Kovács 2013, 31). Regional statistical data, and the problem-perception and vision analysis clearly revealed: even the mitigation of exclusion would be able to make an actual change in the everyday life of local societies. In my research work I have defined the major problems: public security, education, employment, anomalies of the infrastructure (road network, public transportation) and inefficient social policy. I stated that in order to stop or reverse these unfavourable processes, complex and harmonized action is required. To be able to stop the spatial degradation process, the ghettoization occurring in the Mid-Tisza region, complex interventions reacting to actual problems are urgently needed.

I believe that one of the first steps should be the improvement of public safety. Facilitating the inclusion of disadvantaged children is also essential, since it might help achieving a very important goal, avoiding the reproduction of lack of prospect. For this, the employment of the current parent-generation with a low level of education must also be resolved. And if possible, it should not be based on short-term public employment programmes, but looking further ahead. Based on the limited local job opportunities I believe that it cannot be implemented without the economic base of the towns in the region. It means, that the positioning of towns is also required, if effective assistance is to be provided for the problems of backwards rural regions. It must be emphasized, that this regional connection which could represent the future in theory is only viable with an established infrastructural system. For this, the poor quality road network and public transportation must also be amended. And as long as job creation and infrastructural

investments are not commenced, we are left with “saving humans” with the instruments of social policies.

About four decades ago, György Enyedi (1980, 14-15) said that “Now we are worried about the fate of our villages. However, worrying does not help much; we must analyse, plan and make decisions”. We must complement the observation of Enyedi, since drafting such plans and strategies building upon actual attributes, and taking progressive measures in order to address the established crisis situation is not only timely, but more and more urgent. If a complex intervention, which is able to address this comprehensive set of problems simultaneously is not initiated within a short time, the future of the region can be predicted, and even observed at Cserhát or at the Ormánság, which Andorka (2006, 229) describes as “complete micro-regions (...) drop out of the circulation of the country and sink into hopeless long-lasting poverty”. In view of this, my study aims to provide guidance – though only a humble one – for “taking action”, as to quote Enyedi again (1980, 15).

Mellékletek

M1. Irodalomjegyzék

- ALBERT J. – KALOCSAI A. (2009): A „Pokoli torony” – gettósodás Veszprémben. In: Esély 2009/4, 55-79. pp.
- ANDORKA R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest
- ATKINSON, T. (1998): Társadalmi kirekesztődés, szegénység és munkanélküliség. In: Esély 4. szám, 3-18. pp.
- BALCSÓK I. – BECSEI L. – SZARVÁK T. (2014): Magyar ifjúság az Alföldön. In: LUKOVICS M. – ZUTI B. (szerk.) (2014): A területi fejlődés dilemmái. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged
- BARANYI B. (2014): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. In: Tér és Társadalom XVIII. évf. 2. szám, 1-21. pp.
- BARTÓK B. (2011): Tiszanána története a 20. században. In: MAKAI J. (szerk.): Tiszanánai évszázadai. Tiszanána Község Önkormányzata, Tiszanána 43-77. pp.
- BARANYI B. – G. FEKETE É. – KONCZ G. (2003): A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklói kistérségekben. In: Kállai E. (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 103-126. pp.
- BARANYI B. – KANALAS I. – KISS A.: Belső perifériák. In: KANALAS I. – KISS A. (2006): A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét 210-211. pp.
- BÁNLAKY P. (2001): Családszociológia. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest
- BELUSZKY P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (2007): Változó falvaink – Magyarország falutípusai az ezredfordulón. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (szerk.) (2011): Változó falvaink. Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BÓDI F. (2008) A szociális ellátórendszer kifejlődése Magyarországon. Történeti háttér, nemzeti sajátosságok. In: BÓDI F. (szerk.) A helyi szociális ellátórendszer. Agroinform Kiadó, Budapest, 57–70. pp.
- BOGÁRDI T. – MOLNÁR M. (2014): Átány mentális térképe. In: Acta Regionis Rurum. Faluszemináriumi kutatások – Átány. 8. kötet, 86-97. pp.
- BOGÁRDI T. – NAGYNÉ MOLNÁR M. (2016): A dél-hevesi térség közlekedésföldrajzi helyzetének, térkapcsolatainak elemzése. Konferencia-előadás. Magyar Regionális Tudományi Társaság XIV. Vándorgyűlése, Nagyvárad

- BOURDIEU, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest
- CASTEL, R. (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. In: Esély 1993/3., 3–23.
- COLEMAN, S. (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: LENGYEL György – SZÁNTÓ Z. (szerk.): Tőkefajták. A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája. Aula 11-14. pp.
- CSATÁRI B. (2000): Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág. MTA FKI, Budapest, 151-167. pp.
- CSERTI CSAPÓ T. (2011): Metszéspontok. A cigány népesség a gazdasági-társadalmi térszerkezetben. PTE BTK Oktatáskutató Központ, Virágmandula Kft., Pécs
- CSÉFALVAY Z. (1990): Térképek a fejünkben. Akadémiai Kiadó, Budapest
- CSURGÓ B. (2007): Képek és képzetek a mai magyar vidékről. In: KOVÁCH I. (szerk.): Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan, MTA PTI, Budapest, 45-66. pp.
- DAHRENDORF, R. (1994): A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest
- DÁVID L.: Jövőkép. In: DÁVID L. – MICHALKÓ G. (2008): A Tisza-tó turizmusa. Magyar Turizmus Zrt., Budapest
- DOROS J. (2011): Átány. In: Mozgó Világ, 37. évf., 8. sz., 41-50. pp.
- DOWNS, R. M. – STEA, D. (1973): Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In: DOWNS és STEA (szerk.): Image and Environments. Aldine, Chicago
- ENYEDI Gy. (1980): Falvaink sorsa. Magvető Kiadó, Budapest
- FARKAS P. (2012): A szeretet civilizációjáért. Társadalompolitika – szociálpolitika – családpolitika és a keresztény társadalometika. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- FÁBIÁN G. (2001): Szociális és egészségügyi ellátórendszer a globalizáció és a lokalizáció körülményei között. In: BÓDI F. (2001): Helyi szociális ellátórendszer vidéken. Agroinform Kiadóház, Budapest, 55-82. pp.
- FÉL E. – HOFER T. (2010): „Mi, korrekt parasztok...” Hagyományos élet Átányon. KORALL, Budapest
- FERGE Zs. (1991): Szociálpolitika és társadalom. T-Twins Kiadó és Tipográfiai Kft., Budapest
- FERGE Zs. (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság. Esély 2000/1, 42-48. pp.
- FERGE Zs. (2003): A kétsebességű Magyarország. ELTE TTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék, Budapest
- GARDA V. (2009): A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttere és alkalmazási területei. In: Tér és Társadalom 2009/1., 43-53. pp.
- GÁTI F. (1982): Gyermekvédelem az iskolában. Tankönyvkiadó, Budapest
- GÁTI F. (1983): Gyermek- és ifjúságvédelmi alapismeretek. ELTE BTK, Budapest

- GAZSÓ F. (2008) Közoktatás a zárványtársadalomban. In Bódi F. (szerk.) A helyi szociális ellátórendszer. Agroinform Kiadó, Budapest, 129–145. pp.
- GAZSÓ F. (2006) Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In Kovách I. (szerk.) Társadalmi metszetek. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 207–227. pp.
- G. FEKETE É. (2005): Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidéken. Tájegységi elemzés. In: BARANYI B. (szerk.): Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Gondolat Kiadó, Budapest. 53-83. pp.
- G. FEKETE É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? – Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. In: Földrajzi Közlemények 2006/1-2., 55-66. pp.
- G. FEKETE É. (2009): Perifériák és aprófalvak fejlesztése.
http://www.zalaifalvak.hu/files/GFEKETE_EVA.pdf
- G. FEKETE É. (2015): A vidéki munkanélküliség tömegessé válásától az új foglalkoztatási modellekig. (Tizenöt év foglalkoztatási tárgyú kutatásai.) Herman Ottó Intézet, Budapest
- GLATZ F. (1999): A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón. MTA, Budapest
- GYÖRFFY E. (2015): A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról. In: Névtani Értesítő 37., 99-117. pp.
- GYÖRI-NAGY S. (2003): Jövőkép(esség)ek. Kölcsey Intézet, Budapest
- HAVAS G. (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: FAZEKAS K. – KÖLLŐ J. – VARGA J. (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. Ecostat, Budapest, 121-138. pp.
- HAVAS G. – ZOLNAY J.: Sziszifusz számvetése. Beszélő folyóirat, 2011. június, 16. évfolyam, 6. szám <http://beszelo.c3.hu/cikkek/sziszifusz-szamvetese>
- HEGYESI G. – TALYIGÁS K. (2009): A szociális munka elmélete és gyakorlata. A szociális munka adminisztrációja. Wesley János Kiadó, Budapest
- HERCZOG M. (1997): A gyermekvédelem dilemmái. Pont Kiadó, Budapest
- HERCZOG M. (2005): Gyermekvédelmi kézikönyv. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
- KÁLLAI E. (2005): Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- KÁPOSZTA J. (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései. In: Gazdálkodás 58. évf. 5. szám, 399-412. pp.
- KEMÉNY I. – GÁBOR K. (1992): Szociológiai írások. Replika kör, Budapest
- KEMÉNY I. – JANKY B. (2003) A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. Beszélő, III/VII, 10. sz, 64–76. pp.
- KEREZSI K. – GOSZTONYI M. (2014): Roma is? Szegény is? Bűnös is? In: BORBÍRÓ A. – INZELT É. – KEREZSI K. – LÉVAY M. – PODOLETZ L. (szerk.) (2014): A büntető

- hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz. Eötvös Kiadó, Budapest, 235-274. pp.
- KERTESI G. – KÉZDI G. (2004): Általános iskolai szegregáció. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek.
- KERÜLŐ J. (2002): Hátrányos helyzetű csoportok és a felnőtt oktatás. Esély 2000 Konferencia anyaga. <http://ofi.hu/tudastar/esely-2000-konferencia/hatranyos-helyzetu>
- KOÓS B. (2015): A szegénység és a depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. In: Tér és Társadalom 29. évf. 1. szám, 53-68. pp.
- KOPASZ M. (2004): Lakóhelyi szegregáció és társadalmi feszültségek a magyarországi településeken. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2004. TÁRKI, Budapest, 414-424. pp.
- KOVÁCS É. – VIDRA Zs. – VIRÁG T. (2013): Kint és bent. Lokalitas és etnicitás a peremvidékeken. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- KOVÁCS K. (2003): Vidéki kaleidoszkóp. Eltérő esélyek és remények az uniós csatlakozás előtti falusi Magyarországon. In: A Falu 2003/3, 41-52. pp.
- KOVÁCS K. (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In: KOVÁCS K. – VÁRADI M. M. (szerk.): Hátrányban vidéken. Argumentum Kiadó, Budapest 25-56. pp.
- KOVÁCH I. (2007): A múlt és jelen vidékképe. Bevezetés. In: KOVÁCH I. (szerk.): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum Kiadó, Budapest, 7-11. pp.
- KOVÁCH I. (2010): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA doktori értekezés.
- LADÁNYI J. (1999) Helyi etnikai konfliktusok Magyarországon a rendszerváltás időszakában. In: KÁRPÁTI Z. (szerk.) A vidéki társadalom változásai, Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon. 7 kötet, Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok, 241–261. pp.
- LADÁNYI J. – SZELENYI I. (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest
- LETENYEI L. (2001): Településtervezés és mentális térképezés. In: Falu Város Régió 2001/1 11-15. pp.
- LETENYEI L. (2006): Mentális térkép szerkesztése. In: LETENYEI L. (szerk.): Településkutatás 1-2. TeTT Könyvek. TeTT Consult, Budapest, 1:147-185. pp.
- LISKÓ I. (1997): Hátrányos helyzetű gyerekek a szakképző iskolákban. In: Educatio 6. évf. 1. szám, 60-73. pp.
- L. RITÓK N. (2017): Láthatatlan Magyarország. Tea Kiadó, Budapest
- LUDWIG, S. (2008): De facto segregation. EBSCO Research Starters. EBSCO Publishing.
- LYNCK, K. (1960): The Image of the City. M.I.T. Press, Cambridge
- MAG V. (2014): A mentális tér sajátosságai, kihívásai és problémái (Kortárs térelméletek jellemzői). In: Erdélyi Múzeum 76. kötet 3. füzet

- MAYER J. (2009): A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok kialakulása, a felzárkóztatás lehetőségei.
<http://ofi.hu/hatranynos-helyzetu-tarsadalmi-csoportok-kialakulasa-felzarkoztatasi-lehetosegei>
- MEGYESI B. (2007): A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan, MTA PTI, Budapest, 27-43. pp.
- MEZŐ B. (2013): Párhuzamos társadalmak – Szegregációs és integrációs folyamatok Hajdúböszörményben. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen.
- MICHALKÓ G. (1998): Mentális térképek a turizmus kutatásában. A magyar középiskolások Olaszország képe. In: Tér és Társadalom 1998/1-2, 111-125. pp.
- MICHALKÓ G. (2008): A turisztikai tér társadalomföldrajzi értelmezésének új dimenziói. MTA doktori értekezés. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- NAGY E. – TIMÁR J. – NAGY G. – VELKEY G. (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. In: Tér és Társadalom 29. évf. 1. szám, 35-52. pp.
- NAGYNÉ MOLNÁR M. (2007): A területi egyenlőtlenségek főbb összefüggései. In: KÁPOSZTA J. (2007): Regionális gazdaságtan. Debreceni Egyetem, Debrecen
- NAGYNÉ MOLNÁR M. (2015): A mentális térképezés alkalmazása az etnikus tér vizsgálatában. In: KOZMA G. (szerk.): Facultates sine finibus: Tanulmányok a „Süli-suliból”: tiszteletkötet Süli-Zakar István professor emeritus 70. születésnapjára. Didakt Kft., Debrecen, 128-136. pp.
- PAPP J. (1997): A hátrányos helyzet értelmezése. In: Educatio Füzetek I. évf., 1-6. pp.
- PÁSZTOR R. G. (2017): Kisebbségi és kettős kisebbségi létben élő fiatalok továbbtanulási aspirációi egy hátrányos helyzetű térségben. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem.
- PETŐ I. (2005): Hátrányos helyzetű csoportok a felnőttoktatásban: motivációk, esélyek.
- PETROVA, D. (2004): Ismerd meg jogaidat, és ne engedj belőlük. Kézikönyv roma aktivisták számára. European Roma Rights Center, Budapest
- PÉLI L. (2013): Növekedési pólusok főbb regionális gazdaságtani összefüggéseinek vizsgálata Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő
https://szie.hu/file/tti/archivum/Peli_Laszlo_ertekezes.pdf
- PÉNZES J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. In: Területi Statisztika 2015, 55 (3), 206-232. pp.
- PÉNZES J. – TÁTRAI P. – PÁSZTOR I. Z. (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In: Területi Statisztika 58. évf. 1. szám, 3-26. pp.
- RAFFEL, J. A. (1998): Historical Dictionary of School segregation and desegregation, the american experience. Wesport, Connecticut, Greenwood Press

- RUFF T. (2013): Ifjúsági mobilitás: hajlandóság, lehetőségek, tervek. In: SZÉKELY Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012, 152-178.pp. Tanulmánykötet.
http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjúság_2012_tanulmánykötet.pdf
- SCHMIDT M. (2007): The influence of scale on the basic dimensions and indicators of marginality. In: Jones, G., Leimgruber, W., Nel, E. (eds.): Issue sin geographical marginality. Rhodes University, Grahamstown, 52-65. pp.
- SCHWARTZ Gy. (2008): „Ide elkötelezett emberek kellene, akik élhető falvakat akarnak”. In: VÁRADI M. M. (szerk.) (2008): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- SHUCKSMITH, M. – CHAPMAN, P. (1998) Rurality, Local Rural Development and Social Exclusion in the UK. Rural Development and Social Exclusion. Sociologia Ruralis, Volume 38 Issue 2, 225–242. pp.
- SPÉDER Zs. (2002): A szegénység változó arcai. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest
- STRAUSZNÉ SIMONYI E. (1998): Az iskolai gyermekvédelem helye a gyermekvédelem rendszerében. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest
- SZABÓ A. (2012): A magyar egyetemisták és főiskolások társadalmi helyzete. In: Szabó Andrea (szerk.): Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Belvedere Meridionale, Szeged, 25-43. pp.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN J. (2004): Családgondozás – krízisprevenció. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest
- SZABÓNÉ DR. KÁRMÁN J. (2010): Őszintén a „cigánykérdésről”. In: Embertárs. VIII. évf. 2. sz., 179-189. pp.
- SZARVÁK T. (2004): A digitális szakadék, mint új perifériaképző jelenség. In: Tér és Társadalom XVIII. évf. 3. szám, 57-75. pp.
- SZRETYKÓ Gy. (2008): Merre tart a magyar vidék? A vidék szociális problémái és felemelkedésének lehetőségei. Comenius Kft., Pécs
- SZOBOSZLAI Zs. (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. Tér és Társadalom, 3., 25–42. pp.
- SZUROMI R. (2008): Emlék Szárazbőről. In: SZUROMI R. (2008): Lapszemle a hétköznapiakból. A rendszerváltozás évei egy újságíró szemével. Axel Springer – Magyarország Kft, Eger
- SZUROMI R. (2010): Átány évszázadai. A rend megtartó ereje a hagyományos falusi társadalomban. Átány Község Önkormányzata, Átány
- SZŰCS N. (2010): Többiskolás településeken zajló közoktatási deszegregációs programok sikerkritériumai. Doktori (PhD) értekezés. Pécs.
- TICKMAYER, A. (2006) Rural poverty. In: Marsden, T. – Cloke P. – Mooney, P. (eds.) Handbook of Rural Studies. Sage Publications, London, 411–426. pp.

- TIMÁR J. – VELKEY G. (2011): Kiegyensúlyozatlan nemi arányok az észak-alföldi régióban – Migrációs válaszok két Tisza-parti település fejlődési problémáira.
<http://www.semigra.eu/files/web/publ/kom.pdf>
- TOWNSEND, P. (1979): Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living. Penguin Books, Harmondsworth
- UNGER, H. G. (2007): Encyclopedia of american education. Third edition, volume I.
- VARGA Gy. (2005): Sokszínű falu – változóban. In: Bognár L. – Csizmady A. – Tamás P. – Tirobi T. (szerk.): Nemzetfelfogások, falupolitikák. Budapest. 59-73. pp.
- VARGA J. (2011): A társadalmi folyamatok hatása egy térség népességszámának alakulására és a helyi iskolapolitikára. In: SZRETYKÓ Gy. (szerk.) (2011): Népesedés, humángazdaság és társadalompolitika. A népesedés szociológiai és társadalom-gazdaságtani problémái a XXI. század elején. Comenius Kft., Pécs 61-72. pp.
- VECSEI M. (2017): A szegénység dimenziói. Konferencia-előadás.
<https://maltai.hu/cikk/hir/2875>
- VINGENDER I. (2007): Szociológiai alapismeretek Budapest.
- VIRÁG T: Migrációs folyamatok az aprófalvakban. In Kovács É. (szerk.): Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Budapest, 2007, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék, 134–146. pp. (Regio könyvek)
- VIRÁG T. (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Akadémiai Kiadó, Budapest
- VIRÁG T. (szerk.) (2015): Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben. Argumentum Kiadó, Budapest
- VITÉZ B. T. (2014): Átányi utcakép. In: Acta Regionis Rurum. Faluszemináriumi kutatások – Átány. 8. kötet, 76-83. pp.
- VUICS T. (1993): Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In: Kovács Teréz (szerk.): Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA RKK, Pécs 331-336. pp.
- ZOLNAY J. (2008): A hiányzó ágens. In: Educatio. 17. évf. 4. szám, 549-556. pp.

Egyéb források

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
- Átány Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2017. május 25-i rendes nyilvános ülésének jegyzőkönyve.
- Heves Megyei Hírlap: Követendővé vált immár az átányi példa. 2012.12.23.
<https://www.heol.hu/heves/kozelet-heves/kovetendove-valt-immar-az-atanyi-pelda-531160/>
- Közkinccs Program (2011): A Hevesi Kistérség Értéktára.
- LÁZÁR T. (2015): A Tisza-tó strandjai. http://gyereatiszatora.blog.hu/2015/02/27/a_tisza-to_strandjai

- ORBÁN K.-né (2012): A védőnői szolgálat 2011. évi beszámolója a település egészségügyi ellátásának helyzetéről. Átány.
- ORBÁN K.-né (2017): Beszámoló a településen végzett egészségügyi tevékenységről (védőnői szolgálat). Átány.
- PALLAGI E. – KAKUK B.-né (2012): Beszámoló. A területi védőnői ellátás 2012. évi anya- és gyermekvédelmi tevékenységéről Tiszanána I. – II. körzetben.
- Szabó J. (2013): Beszámoló a település 2012. évi egészségügyi helyzetéről. (Háziorvosi Szolgálat). Átány.
- SZABÓ S.-né (2013): A Dél-Hevesi Szociális és Gyermekjóléti Intézmény 2012. évi beszámolója.
- SZABÓ S.-né – TÓTHNÉ BESSENYEI E- – TOLNAI P- (2013): Beszámoló a Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat 2012. évi működéséről. Tiszanána.
- SZLÁVIK J. – KOVÁCS T. (2014): Heves megye területfejlesztési koncepciója (2014-2020). Javaslattevő munkarész. http://hevesmegye-tfu.hu/files/hmtfk_javaslattevo_20140320.pdf
- TÓTHNÉ BESSENYEI E. (2009): Testületi beszámoló a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat 2008. évi működéséről. Tiszanána.
- TÓTHNÉ BESSENYEI E. – LÁZÁR J. (2012): Beszámoló a gyermekjóléti és családsegítő szolgáltatásról 2011. év tükrében. Tiszanána.
- TUTOR Alapítvány (2014): A lakosság biztonságérzetének és tájékozottsági szintjének vizsgálata Heves megyében.
http://aldozatvedelem.info.hu/letoltesek/kutatasi_jelentes-kozvelemenyny-kutatas.pdf

M2. Lakossági kérdőív

A megkérdezett lakcíme (technikai adat)

0. Mi jut eszébe először, ha a településre gondol?

.....
1. Hányan laknak itt? (leírni a számot, valamint azt, hogy mi az együttélés formája pl. apa, anya, 2 gyermek)

2. Töltse ki a táblázatot!

A háztartásban élő	1. személy	2.	3.	4.	5.
<i>Neme: (1)férfi, (2)nő</i>					
<i>Születési év</i>					
<i>Születési hely</i>					
<i>Tagja-e valamely kisebbségnek?</i>					
<i>Családi állapot: (1)hajadon,nőtlen, (2)házas, (3)özvegy, (4)elvált, (5)élettárs</i>					
<i>Legmagasabb iskolai végzettsége⁶: (0) nulla osztály, (1) 1.osztály, (2) 2.osztály, (3) 3.osztály, (4) 4.osztály (5) 5.osztály (6) 6.osztály, (7) 7.osztály, (8) 8.osztály, (9) szakmunkás/szakiskola, (10) érettségi, (11) felsőfok</i>					
<i>Mi a fő tevékenysége? (1) tanuló (2) dolgozik (akár bejelentve, akár nem, akár alkalmazottként, akár vállalkozóként) (3) munkanélküli, álláskeresői járadékot kap (4) közhasznú foglalkoztatott (5) FHT-t (22.800 Ft) vagy rendszeres szociális segélyt kap (6) munkanélküli, ellátás nélkül (7) GYED-en, GYES-en, GYET-en, TGYÁS-on van (8) háztartásbeli, otthon van a gyerekekkel (GYED, GYES, GYET nélkül) (9) rokkantnyugdíjas, rokkantjáradékos (10) nyugdíjas (bármilyen jogcímen, nyugdíjszerű ellátás is) (11) szociális segélyezett (12) egyéb inaktív (13) eltartott, otthon van</i>					
<i>Munkája (foglalkozása)⁷</i>					
<i>Hol dolgozik, hol tanul (település), vagy hol dolgozott (ha már nem aktív kereső)?</i>					
<i>Mióta lakik a faluban? (évszám)</i>					

⁶ Leírni, hogy a középfokú, felsőfokú végzettség milyen képesítést adott!

⁷ Amennyiben már nem dolgozik, úgy az utolsó végzett munkáját/foglalkozását kell leírni.

3. Ha van olyan, a megkérdezettel közös háztartásban élő családtag, aki nem helyi, hogyan került a településre? Miért költözött éppen ide?

.....

4. Ha lehetősége volna rá, elköltözne-e innen a család?

1. igen 2. nem (ugrás a 6. kérdésre)

Miért?

5. Ha elköltöznének, hova mennének szívesen lakni?(max. 3 település megnevezése)

.....

6. Szeretné-e, hogy felnőtt korában gyermeke/unokája is itt lakjon?

1. igen 2. nem

Miért?

7. Nevezzen meg 3 olyan települést, ami Ön szerint...

<u>kedvezőtlen helyzetű!</u>	<u>kedvező helyzetű!</u>
1.	1.
2.	2.
3.	3.

8. Kérjük, jelölje a település térképén (satírozással) azokat az utcákat, ahol semmiképp sem lakna, és azokat (XXX jelekkel), ahol szívesen lakna!

1.Ah

ol nem szívesen:

Miért?

2.Ah

ol szívesen:

Miért?

9. Ön szerint miben más ez a település, mint a többi falu?

.....

10. Töltse ki a táblázatot!

	Sorolja fel a legfontosabb problémáját (max.3) a...	Mikor fog megoldódni ez a probléma? 1) ebben az évben 2) 5 éven belül 3) valamikor 4) soha	Kinek kell a problémát megoldani?
a családjának!	1.		
	2.		
	3.		
a településnek!	1.		
	2.		
	3.		
a helyi cigányságnak!	1.		
	2.		
	3.		

11. Véleménye szerint az alábbi állítások mennyire igazak a településre?

Osztályozzon 1-től 5-ig, ahol az 5-ös azt jelenti, hogy teljes mértékig egyetért, az 1-es pedig, hogy egyáltalán nem ért egyet az állítással.

	Osztályzat	Nem tudja
1. Szép és kellemes hangulatú a falu.		
2. A településen az emberek megértik egymást.		
3. Ebben a faluban nagyobb a jólét, mint a környék többi településén.		
4. Ez a település egy életképes, fejlődő falu.		
5. Az itt lakók jól ismerik a falu fejlesztési terveit, tájékozottak a falu helyzetéről, jövőjéről.		
6. A település jövője (részben) a turizmusban van.		
7. A település jövőjét a Tisza-tó közelsége meghatározza.		
8. A falu jövőjét a környező városok fejlődése határozza meg.		
9. A falu jövője (részben) a helyben termelt termékek értékesítésében van.		
10. Itt minden helyi erőforrást kihasználnak.		
11. A faluban történt fejlesztések jól szolgálják a helybéli gazdaságot.		

12. Ön termel otthon valamilyen terméket?

1. igen, csak saját fogyasztásra
2. igen, piacra is viszem
3. igen, a háznál értékesítem
4. igen, gondolkodom rajta, hogy értékesítsem is
5. nem

13. A háztartásába befolyt egy havi jövedelmének hány %-át (hányad részét) költi körülbelül élelmiszerre?**14. Hogyan értékeli a mindennapi életet a településen?** (Ha nagyon gyenge, vagy nagyon magas az osztályzat, akkor indokot is kérünk! (Az osztályozáskor 1-től 5-ig értékeljen, ahol az 1-es a legrosszabb, az 5-ös a legjobb osztályzat.)

	Osztályzat	Szöveges értékelés
1. Az útviszonyokat helyben		
2. A település busszal (vonattal) megközelíthetőségét		
3. A falu autóval való megközelíthetőségét		
4. A megélhetés lehetőségét a helyi gazdaság szintjén általában		
5. A megélhetés lehetőségeit a térségben		
6. A helyi közmunkaprogram működését		
7. A falu áruval való ellátottságát		
8. A mindennapi komforthoz tartozó szolgáltatásokat (cipész, fodrász, kulcsmácsoló, stb.) helyben		
9. A helyi egészségügyi ellátást		
10. A helyi gyógyszerellátást		

	Osztályzat	Szöveges értékelés
11. A helyi szociális gondoskodást (idősek, rászorultak stb.)		
12. A helyi oktatási intézmények működését		
13. A helyi szórakozási lehetőségeket		
14. A magyar- cigány együttélést helyben		
15. A közbiztonságot helyben		

15. Ön szerint milyen más ellátásokra, szolgáltatásokra volna még helyben szükség?

.....

.....

16. A megkérdezett háztartásban élők hová járnak rendszerint elintézni az alábbiakat?

Az utazás oka	Cél (település/települések felsorolása)	Gyakoriság (1: naponta, 2: hetente, 3: 2 hetente, 4: havonta, 5: ritkán)	Közlekedési mód 1: gyalog, 2. kerékpár, 3: autó, 4: autóbusz, 5: motor, 6: egyéb (mi az?)
VÁSÁRLÁS			
1. élelmiszer			
2. ruházat			
3. iparcikk			
4. vetőmag, műtrágya stb.			
5. vásár/ piac			
SZOLGÁLTATÁS			
6. posta			
7. fodrász			
8. gázpalack-csere			
9. tankolás			
EGÉSZSÉGÜGY-OKTATÁS			
10. körzeti orvos			
11. fogorvos			
12. egyéb szakorvos			
13. gyógyszertár			
14. általános iskola			
15. középiskola			
EGYÉB			
16. hivatalos ügyek			
17. szórakozás			

17. Ön szerint szükségesek-e a közösségi szervezetek a faluban?

1. igen 2. nem

18. Ön milyen helyben működő civil szervezeteket ismer? (Az osztályozáskor 1-től 5-ig értékeljen, ahol az 1-es a legrosszabb, az 5-ös a legjobb osztályzat.)

Civil szervezet neve	Értékelése (1-5-ig)

19. Tagja-e valamelyik helyi civil szervezetnek?

1. igen (felsorolás)
-
2. nem, mert
-

20. Ön szerint miben fejlődött a település az elmúlt 10 évben? (pályázatok, közösségi kezdeményezések stb.)

.....

.....

.....

21 Ön szerint milyen sürgős tennivalók volnának a faluban?

Tennivaló megnevezése	A tennivaló felelőseinek, aktív szereplőinek megnevezése

22. Ön szerint milyen lesz a település 20 év múlva? (Mi lesz, ami most nincs, és mi nem lesz, ami most még van?)

.....

.....

.....

KÖSZÖNJÜK A VÁLASZADÁST!

M3. Általános iskolai kérdőív

Kedves Válaszadó!

Egy kutatáshoz kérem segítségedet, amelyben általános iskolások továbbtanulási, munkavállalási, családalapítási terveit vizsgálom. A kérdőív kitöltése önkéntesen és **név nélkül** történik, az általad adott válaszokat kizárólag kutatási célból használom fel.

Köszönöm, hogy segített a munkámat!

Bogárdi Tünde
PhD hallgató, Szent István Egyetem

1. Születési éved:
2. Nemed: 1) fiú 2) lány
3. Mely településen laksz?
4. Mióta élsz ott? (évszám)
- Amennyiben nem a születésed óta, akkor hol éltél előtte?

5. Szüleid/ nevelőszüleid legmagasabb iskolai végzettsége:
(Tegyel + vagy X jelet a megfelelő rubrikába!)

	Anya/ nevelőanya	Apa/ nevelőapa
alacsonyabb mint 8 általános		
8 általános		
középfokú		
– szakmunkásképző		
– szakközépiskola (érettségi + szakma)		
– gimnázium		
felsőfokú (főiskola, egyetem, doktori fokozat)		
egyéb, éspedig:		

6. Szüleid képesítése (szakmája)?
Anya/nevelőanya:
Apa/nevelőapa:

7. Szüleid/ nevelőszüleid foglalkozási aktivitása:
(Tegyel + vagy X jelet a megfelelő rubrikába!)

	Anya/ nevelőanya	Apa/ nevelőapa
Foglalkoztatott		
munkanélküli/álláskereső		
GYES-en/ GYED-en van (otthon van a kistestvéreddel)		
Nyugdíjas		
egyéb, éspedig:		

8. Kérlek, jelöld a Rád igaz állítást!
 1) A szüleim házasok.
 2) A szüleim élettársi kapcsolatban élnek.
 3) A szüleim elváltak.
 4) Egyéb:

9. Milyennek ítéled meg családod anyagi helyzetét?

- 1) sokkal jobb az átlagnál
- 2) jobb az átlagnál
- 3) átlagos
- 4) rosszabb az átlagnál
- 5) sokkal rosszabb az átlagnál

10. Hányan éltek otthon?

11. Kikkel élsz együtt otthon? (pl. anya, apa, 2 testvér, nagymama, nagypapa, unokatestvér)

.....

12. Az alábbi táblázat a testvére(i)dre vonatkozik. Amennyiben nincs testvéred, lépj tovább a következő kérdésre!

	Neme	Születési éve	Tanul vagy dolgozik?			Hol él? (település)
			tanul	dolgozik	egyéb (Mit csinál?)	
testvér 1.						
testvér 2.						
testvér 3.						
testvér 4.						
testvér 5.						
testvér 6.						

13. Mit szeretnél tenni a nyolcadik osztály befejezése után?

- 1) szakmát szerezni
- 2) érettségizni és szakmát szerezni
- 3) érettségizni és diplomát szeretni (főiskolán, egyetemen tanulni)
- 4) ha egyik sem, akkor:

14. Mi szeretnél lenni felnőtt korodban? (Szakmát/foglalkozást írf!)

.....

15. Sorolj fel öt szakmát/foglalkozást, amellyel véleményed szerint meg lehet élni Magyarországon!

.....

16. Nevez meg egy olyan személyt, akihez felnőtt korodban a legjobban szeretnél hasonlítani!

Ki ő?

Mi a foglalkozása?

Milyen tulajdonsága miatt választottad?

Ha nincs ilyen személy, miért nincs?

17. Szeretnél-e házasságban élni (akár a közeli, akár a távoli jövőben)?

- 1) biztosan igen
- 2) inkább igen
- 3) inkább nem
- 4) biztosan nem
- 5) nem tudom/ nem válaszolok

18. Körülbelül hány éves korodban szeretnél családot alapítani?

19. Összesen hány gyermeket szeretnél?

20. Felnőttkorodban szeretnél azon a településen élni, ahol most?

1) igen 2) nem

Miért?

.....

Ha nem szeretnél majd ott lakni, akkor hová költöznél szívesen?

.....

21. Felnőttkorodban szeretnél Magyarországon élni?

1) igen 2) nem

Miért?

Ha nem szeretnél majd Magyarországon lakni, akkor hová költöznél szívesen?

.....

22. Voltál-e már külföldön?

1) igen 2) nem

Ha igen, akkor hol?

23. Közeli családtagod volt már külföldön?

1) igen 2) nem

Ha igen, akkor ki (unokatestvér, testvér, apa stb.) és hol?

.....

24. Mit tanácsolnak a szüleid/barátaid/tanáraid, mit csinálj azután, ha befejezted az iskolát?

(Tegyél + vagy X jelet a megfelelő rublikába! Oszloponként egy válaszlehetőséget jelölj meg!)

	szülők	barátok	tanárok
maradj itt			
hagyd el ezt a környéket			
nem adnak biztos tanácsot			
nem beszélgetünk erről			

Köszönöm, hogy a válaszaiddal segítetted a munkámat! ☺

M4. Középiskolai kérdőív

Kedves Válaszadó!

Egy kutatáshoz kérem segítségedet, amelyben a Hevesen tanuló középiskolások továbbtanulási, munkavállalási, családalapítási terveit, illetve az el- és kivándorlási szándékát vizsgálom. A kérdőív kitöltése önkéntesen és név nélkül történik, az általad adott válaszokat kizárólag kutatási célból használom fel.

Köszönöm, hogy segített munkámat!

Bogárdi Tünde
PhD hallgató, Szent István Egyetem
Bogardi.Tunde@gtk.szie.hu

1. Születési éved:
 2. Nemed: fiú lány
 3. Mely településen laksz?
 4. Mióta élsz ott?
- Amennyiben nem a születésed óta, akkor:
 hol éltél előtte?
 mikor költöztetek oda, ahol most laksz?

5. Szüleid/ nevelőszüleid legmagasabb iskolai végzettsége:

	Anya/ nevelőanya	Apa/ nevelőapa
alacsonyabb mint 8 általános		
8 általános		
szakmunkásképző		
szakközépiskola (érettségi + szakma)		
gimnázium		
főiskola/ egyetem		
egyéb, éspedig:		

6. Szüleid/ nevelőszüleid foglalkozási aktivitása:

	Anya/ nevelőanya	Apa/ nevelőapa
foglalkoztatott		
munkanélküli/álláskereső		
GYES-en/ GYED-en van		
nyugdíjas		
egyéb, éspedig:		

7. Milyennek ítéled meg családod anyagi helyzetét?

- 1) sokkal jobb az átlagnál
- 2) jobb az átlagnál
- 3) átlagos
- 4) rosszabb az átlagnál
- 5) sokkal rosszabb az átlagnál

8. Hányan éltek a háztartásban?

9. Kikkel élsz együtt? (pl. anya, apa, 2 testvér, nagymama, nagypapa, unokatestvér)

.....

10. Az alábbi táblázat a testvére(i)dre vonatkozik. Amennyiben nincs testvéred, lépj tovább a következő kérdésre!

	Neme	Születési éve	Tanul vagy dolgozik?		Hol él? (település)
			tanul	dolgozik	
testvér 1.					
testvér 2.					
testvér 3.					
testvér 4.					

11. Milyen szintű nyelvvizsgával rendelkezel? Amennyiben nincs nyelvvizsgád, lépj tovább a következő kérdésre!

	kezdő („A2”)	alap („B1”)	közép („B2”)	felső („C1”)
angol				
német				

12. A nyelvvizsgától függetlenül milyen szintűnek ítéled meg a nyelvtudásod?

	kezdő	alap	közép	felső
angol				
német				

13. Szeretnél-e házasságban élni (akár a közeli, akár a távoli jövőben)?

- 1) biztosan igen
- 2) inkább igen
- 3) inkább nem
- 4) biztosan nem
- 5) nem tudom/ nem válaszolok

14. Összesen hány gyermeket szeretnél?

15. A mostani tanulmányaid befejezése után mik a terveid?

- 1) továbbtanulás
- 2) munkavállalás

16. Amennyiben lenne lehetőség arra, hogy Magyarország más részén tanulj/dolgozz, hajlandó lennél-e elhagyni Dél-Hevest (vagy, ha nem itt élsz, akkor lakóhelyed) hosszabb-rövidebb időre?

- 1) nem, csak itt tudom elképzelni az életet
- 2) igen, de csak egy hónapnál rövidebb időre
- 3) igen, de csak egy és hat hónap közötti időre
- 4) igen, akár fél évnél hosszabb időre is
- 5) igen, akár öt évnél hosszabbra is
- 6) igen, akár végleges letelepedés céljából is
- 7) nem tudom / nem válaszolok

Amennyiben az előbb azt a választ jelölted be, hogy „nem, csak itt tudom elképzelni az életet”, kérlek, írd le: mi az, ami itt tart?

.....

.....

17. Az alábbiak közül mi az, amiért (mégis) hajlandó lennél elhagyni Dél-Hevest (vagy, ha nem itt élsz, akkor lakóhelyed) hosszabb-rövidebb időre? Jelöld „X” vagy „+” jellel! Több választ is megjelölhetsz.

jobb megélhetés	
nyelvtanulás	
tapasztalatszerzés	
karrier	
új kihívások	
családi okok	
tanulás általában	
önkéntes munka	
politikai/ideológiai okok	
egyéb, éspedig:	

18. Ha bármennyi időre is elmennél az ország más részére tanulni/dolgozni, hová mennél szívesen? Amennyiben nem mennél el, lépj tovább a következő kérdésre!

.....

Miért?

.....

.....

19. Amennyiben lenne lehetőséged arra, hogy külföldön tanulj/dolgozz, hajlandó lennél-e elhagyni az országot hosszabb-rövidebb időre?

- 1) nem, csak Magyarországon tudom elképzelni az életet
- 2) igen, de csak egy hónapnál rövidebb időre
- 3) igen, de csak egy és hat hónap közötti időre
- 4) igen, akár fél évnél hosszabb időre is
- 5) igen, akár öt évnél hosszabbra is
- 6) igen, akár végleges letelepedés céljából is
- 7) nem tudom / nem válaszolok

Amennyiben az előbb azt a választ jelölted be, hogy „nem, csak Magyarországon tudom elképzelni az életet”, kérlek, írd le: mi az, ami itt tart?

.....

.....

20. Az alábbiak közül mi az, amiért (mégis) hajlandó lennél elhagyni az országot hosszabb-rövidebb időre? Jelöld „X” vagy „+” jellel! Több választ is megjelölhetsz.

jobb megélhetés	
nyelvtanulás	
tapasztalatszerzés	
karrier	
új kihívások	
családi okok	
tanulás általában	
önkéntes munka	
politikai/ideológiai okok	
egyéb, éspedig:	

21. Ha bármennyi időre is elmennél külföldre tanulni/dolgozni, hová mennél szívesen? Amennyiben nem mennél el, lépj tovább a következő kérdésre!

.....

.....

Miért?

.....

.....

22. Mit tanácsolnak a szüleid/barátaid/tanáraid, mit csinálj azután, ha befejezted az iskolát? (Oszloponként egy válaszlehetőséget jelölj meg!)

	szülők	barátok	tanárok
maradj itt			
hagyd el ezt a környéket			
nem adnak biztos tanácsot			
nem beszélgetünk erről			

23. Mit gondolsz, mennyire nehéz vagy könnyű a következő néhány dolog azoknak a fiataloknak, akik ugyanott élnek, ahol Te?

	nagyon könnyű	könnyű	inkább nehéz	nagyon nehéz
jó munkahelyet találni				
barátságokat kötni				
szabadidős lehetőségeket találni				
barátnőt/ barátot találni				
kulturális eseményen részt venni				
vásárolni				
megélni				
a közösségi életben részt venni				
családot alapítani				
sikeresenek lenni				

24. Véleményed szerint mivel lehetne Dél-Hevesben maradásra bírni az elvándorlást, kivándorlást tervező fiatalokat?

.....

.....

.....

25. Véleményed szerint mivel lehetne visszahívni/visszacsbítani a már elvándorolt, kivándorolt fiatalokat, középkorúakat?

.....

.....

.....

Köszönöm, hogy a kérdőív kitöltésével hozzájárultál a kutatás eredményességéhez!

M5. Ábra- és táblázatjegyzék

Ábrajegyzék:

1. ábra: A szociális problémák globalizálódása és lokalizálódása
2. ábra: A területi elmaradottság jellemzői
3. ábra: Korfák – A lakosság nemenkénti koreloszlása
4. ábra: A 10 évesnél idősebb népességből az általános iskola első osztályát sem befejezők aránya, 2011 (%)
5. ábra: A 18 évesnél idősebb népességből legalább érettségizettek aránya, 2011 (%)
6. ábra: Foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességből, 2011 (%)
7. ábra: Munkanélküliek aránya a 15-64 éves népességből, 2011 (%)
8. ábra: A cigány/romani/beás népesség aránya, 2011 (%)
9. ábra: Dél-Heves települései az ezredfordulón Beluszky-Sikos (2007) alapján
10. ábra: Dél-Heves települései az ezredfordulón Kovács (2003) alapján
11. ábra: A természetes szaporodás/fogyás mutató alakulása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1991-2015 (‰)
12. ábra: A vándorlási egyenleg alakulása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1991-2015 (‰)
13. ábra: A népesség vallás, felekezet szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 2011 (%)
14. ábra: A főbb korcsoportok megoszlása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1990-2011
15. ábra: Az öregedési index alakulása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1990-2011 (%)
16. ábra: A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken (%)
17. ábra: A 7 évesnél idősebb népesség legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 2011 (%)
18. ábra: A népesség gazdasági aktivitásának változása Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 1990-2011 (%)
19. ábra: A kutatásba bevont települések foglalkozási átrétegződése, 1960-2011 (%)
20. ábra: Tér-érték vizsgálat és a felszámolódó településrészek Átányon
21. ábra: Szívesen, illetve nem szívesen lakott utcák az átányiak szerint
22. ábra: Tér-érték vizsgálat és a felszámolódó településrészek Tiszanánán
23. ábra: Szívesen, illetve nem szívesen lakott utcák a tiszánánaiak szerint
24. ábra: Kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések az átányi válaszadók szerint

25. ábra: Kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések a kömlői válaszadók szerint
26. ábra: Kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetűnek tartott települések a tiszánánai válaszadók szerint
27. ábra: Az áldozattá válás gyakorisága bűncselekmény-típusonként Átányon
28. ábra: Az áldozattá válástól való félelem bűncselekmény-típusonként Átányon
29. ábra: A közbiztonsági probléma várható megoldódása az átányi kérdőíves felmérés szerint
30. ábra: A települési jövőkép megítélése
31. ábra: Átány térkapcsolatai az élelmiszer-beszerzés alapján
32. ábra: Kömlő térkapcsolatai az élelmiszer-beszerzés alapján
33. ábra: Tiszánána térkapcsolatai az élelmiszer-beszerzés alapján
34. ábra: Átány térkapcsolatai a szakorvosi ellátás alapján
35. ábra: Kömlő térkapcsolatai a szakorvosi ellátás alapján
36. ábra: Tiszánána térkapcsolatai a szakorvosi ellátás alapján
37. ábra: A gyermekjóléti szolgálatok gondozási eseteinek száma a kapcsolatfelvétel módja szerint (2011)
38. ábra: Gyermekjóléti szolgálat – Kezelt problémák száma és az ellátott gyermekek száma problémátípusonként (2011)
39. ábra: Az átányi válaszadók elégedettsége a helyi humán ellátórendszerrel (egyőtől ötig osztályzás)
40. ábra: A kömlői válaszadók elégedettsége a helyi humán ellátórendszerrel (egyőtől ötig osztályzás)
41. ábra: A tiszánánai válaszadók elégedettsége a helyi humán ellátórendszerrel (egyőtől ötig osztályzás)
42. ábra: A közfoglalkoztatásban résztvevők havi átlagos létszáma a vizsgált településeken
43. ábra: Továbbtanulási tervek a nyolcadik osztály befejezése után
44. ábra: A vágyott szakmák/foglalkozások
45. ábra: Szakmák/foglalkozások, amelyből a tanulók szerint meg lehet élni Magyarországon
46. ábra: Házasságkötési szándék a közeli vagy távoli jövőben
47. ábra: A külföldi tanulás, illetve munka iránti hajlandóság a vizsgált korosztályban
48. ábra: Az ország más részén és a külföldön történő tanulás, illetve munka iránti hajlandóság a Dél-Hevesben élő és tanuló fiatalok körében
49. ábra: A szülők, barátok, tanárok tanácsa az elvándorlás kapcsán
50. ábra: Timár-Velkey által meghatározott tényezők nehézségének megítélése Dél-Hevesben

Táblázatjegyzék:

1. táblázat: A kutatás keretén belül elvégzett kérdőíves felmérések összefoglaló táblázata
2. táblázat: A kutatás keretén belül készített prominencia interjúk összefoglaló táblázata
3. táblázat: A legfontosabb felhasznált dokumentumok összefoglaló táblázata

4. táblázat: A tér-érték-elemzésnél használt mátrix
5. táblázat: A népesség nemzetiség és etnikai kisebbség szerint Heves megyében és a kutatásba bevont településeken, 2011 (%)
6. táblázat: A települési problémapercepció-vizsgálat eredményei
7. táblázat: A lakások számának alakulása Átányon, 1970-2011
8. táblázat: A közbiztonsági probléma megoldásának felelőse az átányi kérdőíves felmérésben
9. táblázat: Heves, a járásközpont megközelíthetősége (2016)
10. táblázat: Eger, a megyeszékhely megközelíthetősége (2016)
11. táblázat: Elégedettség a település busszal/autóval való megközelíthetőségével
12. táblázat: A gyermekjóléti szolgálatnál alapellátás, illetve védelembevétel keretén belül gondozott gyermekek aránya (2010)
13. táblázat: A családgondozóként gyermekjóléti szolgálatoknál foglalkoztatottakra jutó ellátottak száma (fő) (2010)
14. táblázat: A helyi közfoglalkoztatás megítélése

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm mindazoknak, akik segítettek, támogattak, mellettem álltak. Kiemelten témavezetőmnek, Dr. Nagyné Dr. Molnár Melindának, aki nemcsak szakmailag segített rengeteget, de emberileg is mindig mellettem állt, sőt személyesen részt vett mindhárom lakossági kérdőívezésben. Biztos vagyok benne, hogy nélküle soha nem jutottam volna el idáig, és ezt nem tudom eléggé megköszönni.

Szintén köszönöm a doktori iskola vezetőségének, valamint a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara vezetőségének, munkatársainak.

Köszönöm szüleim segítségét, türelmét és megértését: mind a doktori képzés éveiben, mind a terepkutatások során, mind a dolgozat írásának ideje alatt. Köszönöm legjobb barátnőmnek, hogy mindig ráértett, mikor van szükségem a támogatására.

Köszönettel tartozom Vitéz Bálint Tamásnak, aki mindhárom lakossági kérdőívezésben segített, és aki nélkül valószínűleg nem készült volna tér-érték-elemzés. Hálás vagyok továbbá a 2014. évi átányi falukutató tábor és a tiszánánai terepkutatás résztvevőinek.

Köszönöm, korábbi oktatóimnak, hogy biztos alapokat kaptam. Köszönöm továbbá főnökömnek, kollégáimnak, hogy időt biztosítottak számomra a befejezéshez.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm a segítségét mindazon polgármestereknek, intézményvezetőknek, terepen dolgozó szakembereknek, illetve helyi lakosoknak és diákoknak, akik a kutatói munkám során segítettek és számtalan hasznos információval láttak el.